

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Ιστορία και Αρχαιολογία του Αρχαίου Κόσμου:
από την Προϊστορία έως την Ύστερη Αρχαιότητα»
Ειδίκευση: Κλασική Αρχαιολογία

Το γυναικείο εικονιστικό άγαλμα του Μουσείου
Επιδαύρου με αρ. ευρ. 555. Παρατηρήσεις στον τύπο της
«Δεόμενης»

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Μαρία Μανιού

Στυλιανός Κατάκης (Επίκουρος Καθηγητής Ρωμαϊκής Αρχαιολογίας,
ΕΚΠΑ)
Βασιλική Μαχαίρα (Διευθύντρια Ερευνών, Ακαδημία Αθηνών)
Ελένη Παπαγιάννη (Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας,
ΑΠΘ)

Αθήνα 2021

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: ΤΟ ΑΓΑΛΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ.....	8
ΙΙ.Α: ΔΕΟΜΕΝΕΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ: Ο ΤΥΠΟΣ «FORMIA»	8
ΙΙ.Α.1: ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΛΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ «FORMIA».....	14
ΙΙ.Β: ΔΕΟΜΕΝΕΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ: Ο ΤΥΠΟΣ «ΛΟΥΒΡΟΥ – ΟΤΡΙCOLI»	23
ΙΙ.Β.1: ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ «ΛΟΥΒΡΟΥ – ΟΤΡΙCOLI»	27
ΙΙ.Γ: ΣΠΕΝΔΟΥΣΕΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ: Ο ΤΥΠΟΣ «ΟΛΥΜΠΙΑΣ – ΛΟΝΔΙΝΟΥ»	30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: ΠΡΟΔΡΟΜΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV: ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ.....	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ V: Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΑΓΑΛΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ	48
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	51
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ.....	53
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	72
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	73
ΕΙΚΟΝΕΣ.....	81
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Ο ΤΥΠΟΣ «FUNDILIA – ΕΥΜΑΧΙΑΣ».....	98
ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ	103

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εκπόνηση της παρούσας Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας θα ήταν αδύνατο να ολοκληρωθεί χωρίς την βοήθεια και την καθοδήγηση του επόπτη καθηγητή Στυλιανού Κατάκη, τον οποίο θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά για την εμπιστοσύνη που έδειξε στο πρόσωπο μου να φέρω εις πέρας την συγκεκριμένη μελέτη. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την Διευθύντρια Ερευνών της Ακαδημίας Αθηνών, Βασιλική Μαχαίρα και την αναπληρώτρια καθηγήτρια του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ελένη Παπαγιάννη που δέχτηκαν να συμμετάσχουν στην τριμελή επιτροπή κρίσης της παρούσας εργασίας καθώς και για τις πολύτιμες παρατηρήσεις τους.

Φυσικά δεν θα μπορούσα να παραλείψω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς την οικογένεια μου για την συνεχή στήριξη και την ενθάρρυνση. Επίσης ένα μεγάλο ευχαριστώ χρωστώ στους Κατερίνα Λώλου και Άγγελο Ανδρουλάκη αλλά και στον φίλο και συνάδελφο Γιώργο Κουλουρίδη με τους οποίους μοιράστηκα όλες μου τις ανησυχίες σχετικά με την πορεία της εργασίας και εκείνοι δέχτηκαν με προθυμία να τις ακούσουν.

Η μακρά παράδοση ανέγερσης γυναικείων τιμητικών ανδριάντων στον ελλαδικό χώρο έχει την αφετηρία της στην ύστερη κλασική περίοδο. Το άγαλμα της λεγόμενης «Αρτεμισίας» κατέχει ξεχωριστή θέση ανάμεσα τους, ενώ στην ίδια περίοδο χρονολογείται και ο ακέφαλος γυναικείος εικονιστικός ανδριάντας από το ανάθημα του «Φιλοσόφου» των Δελφών¹. Κατά την ελληνιστική περίοδο όμως σημειώνεται μια ραγδαία αύξηση των γυναικείων τιμητικών αγαλμάτων. Ορισμένα από τα πιο γνωστά παραδείγματα της περιόδου αυτής είναι το άγαλμα της ιέρειας Αριστονόης από τον Ραμνούντα² και της ιέρειας Ηγησούς από την Πριήνη³. Επιπλέον κατά την περίοδο αυτή οι τύποι των «Ηρακλειωτισσών», που απαντούν συχνά και στα αγάλματα των ρωμαϊκών χρόνων, γνωρίζουν ευρεία διάδοση⁴. Εξίσου δημοφιλής είναι και ο τύπος Pudicitia, που έχει χρησιμοποιηθεί για τα αγάλματα της Κλεοπάτρας και της Διοδώρας από τη Δήλο.⁵

Γυναικεία τιμητικά αγάλματα εξακολουθούν να ανεγείρονται και στους ρωμαϊκούς χρόνους. Λαμβάνοντας αυτό ως δεδομένο είναι φυσικό τα πρώτα από αυτά που απεικόνιζαν μέλη των οικογενειών των Ρωμαίων αξιωματούχων να απαντούν στις ανατολικές επαρχίες και όχι στη Ρώμη, όπου δεν υπήρχε αντίστοιχη παράδοση⁶. Η

¹ Βλ. παρακάτω Κεφ. III.

² EAM, αρ. ευρ. 232: Στάης 1891, 54 εικ. 5. Μάντης 1990, 109 πίν. 46β. Eule 2001, 41-42, 185 εικ. 63. Himmelmann 2001, 8 εικ. 2. Καλτσάς 2001, 274 εικ. 574. Connelly 2007, 145-146 εικ. 5.14. Dillon 2010, 63, 76-77, 106-109 εικ. 1. Κατσικούδης 2014, 185-186, 194 εικ. 166, 180. Biard 2017, 173-174, 186, 349 πίν. 42 b.

³ Βερολίνο, Antikensammlung, αρ. ευρ. 1928: Linfert 1976, 24-25. Μάντης 1990, 97-98 πίν. 44β. Pollitt 1994, 329 αρ. 6 εικ. 287. Kron 1996, 146-148 εικ. 4. Rumscheid 1998, 151-154 εικ. 136. Eule 2001, 43-44, 179-180 αρ. 43 εικ. 71. Connelly 2007, 137-138 εικ. 5.12. Dillon 2010, 77-78, 125-126. εικ. 65. Κατσικούδης 2014, 186-187 εικ. 167. Biard 2017, 350-353 πίν. 42 a.

⁴ Dillon 2010, 82-86. Biard 2017, 365.

⁵ Κλεοπάτρα: Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου, αρ. ευρ. A 7763: Stewart 1979, 67. Eule 2001, 186-187 αρ. 60 εικ. 2. Dillon 2010, 89 εικ. 39-41. Κατσικούδης 2014, 190-191 εικ. 173-174. Biard 2017, 181, 217, 336 πίν. 37. Διοδώρα: Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου: Linfert 1976, 115 πίν. 51 εικ. 270. Stewart 1979, 67. Eule 2001, 186 αρ. 59 εικ. 3. Dillon 2010, 89 εικ. 38. Κατσικούδης 2014, 190-191 εικ. 175.

⁶ Fejfer 2008, 331, 333. Βλ. για παράδειγμα τα αγάλματα της Βαιβίας και της Σοφίας από το ιερό της Αθηνάς στη Μαγνησία, που αποτελούσαν μέρος ενός συντάγματος προς τιμήν της οικογένειας του Ρωμαίου ανθύπατου Λ. Βαλέριου Φλάκκου. Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινούπολης, αρ. ευρ. 605-606: Linfert 1976, 30-31 πίν. 5 εικ. 22-23. Eule 2001, 170-171 αρ. 18-19 εικ. 4, 13. Dillon 2010, 90-91,

έλλειψη εικονογραφικής παράδοσης στα τιμητικά αγάλματα των Ρωμαίων γυναικών οφείλεται στην περιορισμένη συμμετοχή τους στα δημόσια αξιώματα. Το σημαντικότερο αξίωμα που μπορούσε να αναλάβει μια Ρωμαία ήταν εκείνο της ιέρειας, ενώ πιστοποιείται και ο ρόλος των γυναικών ως ευεργετιδών της πόλης ⁷. Για τον λόγο αυτό δεν υπάρχουν σαφείς εικονογραφικοί τύποι που να δηλώνουν τον κοινωνικό ρόλο της εκάστοτε γυναίκας, όπως συνέβαινε με τους άνδρες ⁸.

Τομή στην ανέγερση τιμητικών αγαλμάτων για τις Ρωμαίες αποτελεί η εποχή του Αυγούστου. Σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η σύζυγος του πρώτου Ρωμαίου αυτοκράτορα, Λιβία, που αποτελεί πρότυπο για την απεικόνιση των γυναικών ⁹. Εξαιτίας της έλλειψης προγενέστερης εικονογραφικής παράδοσης οι γλύπτες της αυτοκρατορικής περιόδου αντλούν έμπνευση από τα έργα πλαστικής κυρίως του 4^{ου} αι. π.Χ., όμως δεν αντιγράφουν πιστά τους υστεροκλασικούς αγαλματικούς τύπους. Αντίθετα δανείζονται εικονογραφικά στοιχεία τα οποία μεταπλάθονται κατά βούληση και πολλές φορές αναμειγνύονται, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται νέοι αγαλματικοί τύποι ¹⁰.

Κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους εξέχουσα θέση μεταξύ των γυναικείων τιμητικών ανδριάντων κατέχουν αναμφισβήτητα εκείνα των μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας. Όπως στα ανδρικά τιμητικά αγάλματα της αυτοκρατορικής περιόδου, έτσι και στα γυναικεία η δυναστική εικονογραφία αποτελούσε πρότυπο για εκείνα των απλών ιδιωτών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα πολλές φορές να καθίσταται δύσκολη η διάκριση των ιδιωτικών από τα γυναικεία αυτοκρατορικά τιμητικά αγάλματα, ιδιαίτερα όταν δεν σώζεται το πορτρέτο ¹¹.

Ως επί το πλείστον τα γυναικεία τιμητικά αγάλματα ανεγείρονται στο πλαίσιο ενός οικογενειακού συντάγματος. Οι εικονογραφικοί τύποι που επιλέγονται από τους αναθέτες για την απεικόνιση των γυναικών χρησιμοποιούνται συνειδητά με σκοπό την

109-110. Κατσικούδης 2014, 191 εικ. 176-177. Biard 2017, 175-177, 227, 244, 365 πίν. 47 a-b. Φυσικά η τίμηση των γυναικών των οικογενειών των Ρωμαίων αξιωματούχων στις ανατολικές επαρχίες γίνεται στο πλαίσιο τίμησης των ίδιων των αξιωματούχων, οι οποίοι πρώτα τιμήθηκαν με εικονιστικούς ανδριάντες εκεί και έπειτα στη Ρώμη. Για το ζήτημα αυτό βλ. Vorster 2007, 275, 284.

⁷ Filges 1997, 172, 173. Moltesen 2007, 123. Fejfer 2008, 331. Κωνσταντινίδης 2016α, 65.

⁸ Fejfer 2008, 335. Murer 2017, 8.

⁹ Moltesen 2007, 123. Κωνσταντινίδης 2016α, 65.

¹⁰ Κωνσταντινίδης 2016α, 66. Βλ. επίσης σημ. 130, 204.

¹¹ Fejfer 2008, 331.

προβολή των σημαντικότερων αρετών της Ρωμαίας γυναίκας: της ευσέβειας (*pietas*), της αιδημοσύνης (*puclicitia*) και της γονιμότητας (*fecunditas*). Η προβολή των γυναικείων αυτών αρετών ήταν ζωτικής σημασίας, καθώς αντανακλά ταυτόχρονα και την αρετή της ίδιας της οικογένειας¹².

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία έχει ως στόχο να παρουσιάσει ένα γυναικείο εικονιστικό άγαλμα ρωμαϊκών χρόνων από το ιερό του Ασκληπιού στην Επίδαυρο με αρ. ευρ. 555, τα πρότυπα του οποίου ανάγονται στην ύστερη κλασική περίοδο. Με αφορμή τη μελέτη του αγάλματος αυτού γίνονται επιπλέον ορισμένες παρατηρήσεις όσον αφορά γενικά τον αγαλματικό τύπο στον οποίο ανήκει, ενώ παράλληλα γίνεται αναφορά και στα αγάλματα συγγενικών μορφών. Αναλυτικότερα στο Κεφάλαιο I περιλαμβάνονται πληροφορίες σχετικά με τον πιθανολογούμενο τόπο εύρεσης του αγάλματος και γίνεται μια αναλυτική περιγραφή του. Στο Κεφάλαιο II εξετάζεται η τυπολογία ξεκινώντας από τους τύπους των δεόμενων γυναικών, η οποίοι διακρίνονται στον τύπο «Formia» μαζί με τις παραλλαγές και την ανάπλαση του και στον τύπο «Λούβρου – Otricoli» και τις παραλλαγές του. Επιπροσθέτως εξετάζεται ο συγγενικός τύπος των σπενδουσών γυναικών με τη συμβατική ονομασία «Ολυμπία – Λονδίνο». Στο Κεφάλαιο III επιχειρείται η ανίχνευση προδρομικών στοιχείων στη γλυπτική της ύστερης κλασικής και ελληνιστικής περιόδου. Το Κεφάλαιο IV είναι αφιερωμένο στην χρονολόγηση του αγάλματος της Επιδάυρου, η οποία είναι ιδιαίτερα προβληματική. Τέλος στο Κεφάλαιο V περιλαμβάνονται ορισμένες σκέψεις σχετικά με την ταυτότητα της μορφής του αγάλματος της Επιδάυρου.

Στην παρούσα εργασία έχει συμπεριληφθεί επιπλέον Κατάλογος των αγαλμάτων που εξετάζονται στο Κεφάλαιο II. Ο Κατάλογος έχει συνταχθεί κατά τύπο ενώ η σειρά των αγαλμάτων είναι χρονολογική. Σε κάθε άγαλμα έχει δοθεί ένας αριθμός καταλόγου, ο οποίος προτάσσεται στα αριστερά. Τέλος στην εργασία έχει προστεθεί Παράρτημα στο οποίο εξετάζεται συνοπτικά ο τύπος «Fundilia – Ευμαχίας» εξαιτίας της εννοιολογικής συνάφειας του με την ανάπλαση του τύπου «Formia».

Καθώς κατά την τυπολογική μελέτη προέκυψαν ορισμένα ζητήματα ορολογίας, κρίνεται αναγκαία η επεξήγηση της χρήσης των όρων «παραλλαγή» και «ανάπλαση». Ο όρος «παραλλαγή» χρησιμοποιείται προκειμένου να χαρακτηρίσει αγάλματα στα

¹² Filges 1997, 172. Moltesen 2007, 123. Fejfer 2008, 333. Κωνσταντινίδης 2016α, 65.

οποία παρόλο που έχουν τροποποιηθεί ορισμένες τυπολογικές λεπτομέρειες του πρωτότυπου είναι σαφής η μεταξύ τους σχέση¹³. Ο όρος «ανάπλαση» αντίθετα χρησιμοποιείται προκειμένου να χαρακτηρίσει αγάλματα στα οποία η ερμηνεία του πρωτότυπου έχει μεταβληθεί, με αποτέλεσμα τα αγάλματα αυτά να εκφράζουν ένα νέο νόημα¹⁴. Για την κατηγοριοποίηση των αγαλμάτων έχουν δοθεί συμβατικές ονομασίες οι οποίες κατά κύριο λόγο απαντούν στην παλαιότερη βιβλιογραφία (τύποι «Formia», «Ολυμπίας – Λονδίνου» και «Fundilia – Ευμαχίας»). Αντίθετα η συμβατική ονομασία του τύπου «Λούβρου – Otricoli» δόθηκε από τη γράφουσα με στόχο να διαφοροποιηθεί από άλλους συγγενικούς τύπους.

¹³ Κατάκης 2002, 2.

¹⁴ Κατάκης 2002, 2.

Το γυναικείο άγαλμα για το οποίο γίνεται λόγος στην παρούσα εργασία φυλάσσεται στο ΜΕ με αριθμό ευρετηρίου 555 (**Αρ. 1, εικ. 1-1ε**). Η ακριβής τοποθεσία εύρεσης του δεν είναι γνωστή. Πιθανολογείται ότι εντοπίστηκε στην περιοχή ανατολικά της Θόλου κοντά σε ημικυκλική εξέδρα, η οποία ανασκάφηκε το 1882 από τον Π. Καββαδία. Στην περιοχή αυτή εντοπίστηκαν πολλά αγάλματα και ενεπίγραφα βάθρα τιμητικού χαρακτήρα ¹⁵ (**εικ. 2**).

Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για τη λάξευση του αγάλματος είναι το λευκό, λεπτόκοκκο μάρμαρο με γκρίζες φλεβώσεις κατά τόπους. Πιθανόν πρόκειται για πεντελικό μάρμαρο ¹⁶. Το σωζόμενο ύψος της μορφής χωρίς την πλίνθο είναι 1,60 μ. Αυτό σημαίνει ότι μαζί με το κεφάλι το ύψος της θα ήταν λίγο μεγαλύτερο του φυσικού. Το μέγιστο πλάτος υπολογίζεται στα 0,64 μ. περίπου (στην απόληξη του ιματίου που πέφτει στην αριστερή πλευρά), ενώ το μέγιστο βάθος είναι περίπου 0,38 μ. (στο άκρο της τύλης ¹⁷ προς το αριστερό χέρι). Η πλίνθος έχει ορατό ύψος 0,2 μ. στην εμπρόσθια όψη και 0,045 μ. στην πίσω όψη. Το πλάτος της υπολογίζεται στα 0,59 μ. και το βάθος της στα 0,365 μ. Η πλίνθος έχει ενσωματωθεί σε μια μη συνανήκουσα αρχαία βάση με την παρεμβολή σύγχρονου κονιάματος, πιθανόν τσιμέντου.

Από το άγαλμα απουσιάζουν πλήρως ο λαιμός, η κεφαλή, το αριστερό χέρι και το δεξί άκρο χέρι, το οποίο ήταν πρόσθετο, όπως μαρτυρούν οι δύο σωζόμενοι τόρμοι κυκλικής διατομής (**εικ. 1γ**). Η κεφαλή ήταν επίσης ένθετη, όπως μαρτυρά η σωζόμενη κοιλότητα ένθεσης (**εικ. 1δ**). Η αριστερή πλευρά του αγάλματος είναι αρκετά

¹⁵ Καββαδίας 1882, 81. Για τον πιθανολογούμενο τόπο εύρεσης του αγάλματος βλ. Κατάκης 2002, 296 σημ. 1434, όπου ως πιθανά συνευρήματα αναφέρονται τα αγάλματα ενός θωρακοφόρου και μιας ακόμα γυναικείας μορφής. Για τον θωρακοφόρο βλ. ΜΕ, αρ. ευρ. 15: Κατάκης 2002, 116-117, 284-286 αρ. 125 πίν. 140-142 (εποχή Αδριανού). Cadario 2004, 220, 374-377 πίν. XLVIII, 6. Σύμφωνα με τους παραπάνω ο θωρακοφόρος της Επιδαύρου αποτελεί αντίγραφο ενός θωρακοφόρου αττικού εργαστηρίου, σήμερα στο ΕΑΜ με αρ. ευρ. 1667, που ταυτίζεται με τον Αδριανό. Για το γυναικείο άγαλμα βλ. ΜΕ, αρ. ευρ. 1: Κατάκης 2002, 104-105 αρ. 111 πίν. 114-116 (ύστερη εποχή Κλαυδίου ή Νέρωνα).

¹⁶ Σύμφωνα με τον Κατάκη 2002, 313, για την πλειονότητα των αγαλμάτων της Επιδαύρου έχει χρησιμοποιηθεί το πεντελικό μάρμαρο. Ωστόσο τονίζεται ότι το στοιχείο αυτό δεν αποτελεί από μόνο του ασφαλές κριτήριο για την απόδοση των αγαλμάτων στο αττικό εργαστήριο. Την ίδια άποψη διατυπώνει επίσης η Στεφανίδου-Τιβερίου 2006, 349 σημ. 56, με αφορμή ορισμένα αγάλματα από τη Θεσσαλονίκη, καθώς και η Καζακίδη 2012, 205 σημ. 40, με αφορμή το οικογενειακό σύνταγμα από το γυμνάσιο της Σικυώνας.

¹⁷ Για τη χρήση του όρου βλ. Κατάκης 2002, 2 σημ. 14.

αποκρουσμένη από το ύψος του ώμου έως το σημείο όπου θα βρισκόταν το αριστερό χέρι (**εικ. 1β**). Αποκρούσεις παρατηρούνται επίσης στο αριστερό πόδι, το δεξί γόνατο και στις ράχες των πλέον έξεργων πτυχών του ιματίου στο ύψος του αριστερού γοφού και μηρού. Νεότερη επέμβαση αποτελεί η συγκόλληση του δεξιού πήχη με τμήμα του ιματίου στο ύψος του αγκώνα (**εικ. 1α**). Επιπλέον έχει συγκολληθεί το τμήμα του ιματίου που τοποθετείται ανάμεσα στα χέρια της μορφής (**1γ**).

Στην επιφάνεια του αγάλματος παρατηρούνται ίχνη ράσπας. Σε αντίθεση με την καλή κατεργασία της εμπρόσθιας όψης, η πίσω έχει υποστεί λιγότερο λεπτομερή επεξεργασία¹⁸. Η χρήση τρυπάνου, αν και περιορισμένη, είναι εμφανής τόσο στη μεγάλη, κεντρική πτύχωση του ιματίου όσο και στις πτυχώσεις του χιτώνα. Οι τελευταίες έχουν αποδοθεί με ιδιαίτερη πλαστικότητα, όπως είναι εμφανές στην περιοχή του στήθους και στην απόληξη του χιτώνα γύρω από τα πόδια.

Η μορφή στέκεται μετωπικά στηριζόμενη στο αριστερό σκέλος. Το δεξί σκέλος κάμπτεται ελαφρώς και το ανασηκωμένο πέλμα τοποθετείται στο πλάι και προς τα πίσω. Το δεξί χέρι είναι προτεταμένο προς τα εμπρός. Η μορφή είναι ενδεδυμένη με χιτώνα και ιμάτιο. Το ιμάτιο στερεώνεται στην αριστερή πλευρά καλύπτοντας το αριστερό στήθος και κατόπιν την πλάτη. Δεν είναι βέβαιο αν το ιμάτιο κάλυπτε και το κεφάλι της μορφής. Ένα στοιχείο που θα μπορούσε να υποδεικνύει κάτι τέτοιο είναι το σωζόμενο τμήμα του ιματίου στο ύψος του δεξιού ώμου, όμως δεν αρκεί για να τεκμηριωθεί η υπόθεση αυτή. Το δεξί χέρι καλύπτεται από το ιμάτιο, το οποίο στο σημείο αυτό είναι τεντωμένο. Κάτω από το στήθος σχηματίζεται σφιχτή τύλη η οποία τοποθετείται ελαφρώς λοξά και κάτω από το αριστερό χέρι της μορφής. Τέλος το τμήμα του ιματίου που βρίσκεται μεταξύ των δύο χεριών καταλήγει στον αριστερό πήχη, από όπου και πέφτει στην αριστερή πλευρά.

Η μορφή φορά κλειστά υποδήματα με λεπτό κάτυμμα, τα λεγόμενα *calcei muliebres* ή *alutae* (**εικ. 1ε**). Τα υποδήματα αυτά ήταν κατασκευασμένα από μαλακό και λεπτό ζωικό δέρμα με αποτέλεσμα να διαγράφεται το περίγραμμα των ποδιών, όπως διαπιστώνεται στο άγαλμα της Επιδάουρου¹⁹. Τα υποδήματα αυτά ήταν κατάλληλα για τις δημόσιες εμφανίσεις των Ρωμαίων γυναικών και ανδρών όλων των κοινωνικών

¹⁸ Λόγω του τρόπου έκθεσης του αγάλματος στο μουσείο στάθηκε αδύνατη η φωτογράφιση της πίσω όψης.

¹⁹ Saletti 1968, 24.

τάξεων ²⁰. Έχει διατυπωθεί επιπλέον η άποψη, ότι ανάλογα με την κοινωνική τάξη διαφοροποιούνταν το χρώμα των *calcei*, όμως κάτι τέτοιο δεν παρατηρείται στο άγαλμα της Επιδάουρου εφόσον δεν σώζονται ίχνη χρώματος ²¹.

²⁰ Goldman 1994, 116, 119 εικ. 6.1. Olson 2008, 57. Κωνσταντινίδης 2016α, 76. Η πρώτη αναφέρει πως αυτού του είδους τα υποδήματα πιθανόν δείχνουν επιρροές από την Ιωνία ή την Εγγύς Ανατολή. Η Saletti 1968, 24, αντίθετα υποστηρίζει ότι τα *calcei muliebres* αποτελούσαν τα κατ' εξοχήν υποδήματα της ανώτερης τάξης. Σύμφωνη με αυτή την άποψη είναι και η Alexandridis 2004, 54 σημ. 496, που υποστηρίζει πως τα κλειστά υποδήματα φοριούνταν από τις ελεύθερες Ρωμαίες γυναίκες.

²¹ Olson 2008, 57. Αντίθετα η Alexandridis 2004, 54 σημ. 496 αναφέρει ότι συχνά κατασκευάζονταν από λευκό δέρμα.

Σύμφωνα με τον Kruse το άγαλμα 555 της Επιδαύρου αποτελεί μια παραλλαγή του αγαλματικού τύπου «Formia»²². Το επώνυμο έργο χρονολογείται στην εποχή του Τιβέριου και αποτελούσε μέρος ενός οικογενειακού τιμητικού συντάγματος, που εικάζεται ότι είχε τοποθετηθεί στη Βασιλική της πόλης²³ (Αρ. 4, εικ. 3). Η ποιότητα του αγάλματος καθώς επίσης και το πεντελικό μάρμαρο που χρησιμοποιήθηκε για τη λάξευση του, το συνδέουν είτε με την δραστηριότητα ενός αττικού εργαστηρίου γλυπτικής στην περιοχή είτε ενός τοπικού εργαστηρίου εξειδικευμένου στην κατεργασία του πεντελικού μαρμάρου²⁴.

Συγκρίνοντας τα αγάλματα της Formia και της Επιδαύρου παρατηρείται ότι και τα δύο ακολουθούν το ίδιο μοτίβο σε ό,τι αφορά τη στάση του δεξιού χεριού, το οποίο είναι ελεύθερο. Παρ' όλα αυτά στο άγαλμα της Formia το δεξί χέρι υψώνεται διαγώνια στο ύψος του στήθους, ενώ σε εκείνο της Επιδαύρου είναι προτεταμένο προς τα εμπρός σε μια πιο ανοιχτή στάση. Αυτό έχει ως συνέπεια το τμήμα του ματιού, που το καλύπτει, να είναι περισσότερο τεντωμένο. Όσον αφορά το αριστερό χέρι στο άγαλμα από τη Formia τοποθετείται αρκετά πιο χαμηλά, με αποτέλεσμα να διακρίνεται το

²² Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Varianten αρ. 3), με κατάλογο των αντιγράφων και των παραλλαγών του τύπου «Formia». Τον κατάλογο συμπληρώνουν επίσης οι Kockel 1993, 28 σημ. 234. Filges 1997, 162 σημ. 640. Alexandridis 2004, 270 (τύπος «Velleia»). Marcks 2008, 90-95 (με παραλλαγές από την Ισπανία). Tuccinardi 2017, 61 σημ. 86 (με δύο αντίγραφα από τις Συρακούσες και την Απολλωνία). Η τελευταία μάλιστα κρίνει απαραίτητο τον εμπλουτισμό του καταλόγου.

²³ Formia, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 147680: Aurigemma 1930/1931, 226-230, εικ. 1, 2, 7, 8 (εποχή Αυγούστου). Schmidt 1967, 7 σημ. 29, 33 σημ. 177. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Repliken αρ. 4). Zanker 1983, 264. Fabbri – Trotta 1989, 113. Kockel 1993, 28 σημ. 234 (αρ. 1). Tuccinardi 2017, 61, εικ. 7 (ύστερη ρεπουμπλικανική – πρόιμη αυτοκρατορική εποχή). Murer 2017, 231, αρ. A80 (εποχή Τιβέριου). Μαζί με το άγαλμα του τύπου «Formia» εντοπίστηκαν επίσης ένα ακέφαλο γυναικείο άγαλμα του τύπου της «Μικρής Ηρακλειώτισσας» και μια γυναικεία κεφαλή, η οποία ανήκε σε ένα τρίτο άγαλμα. Περισσότερες λεπτομέρειες για τα ευρήματα αυτά βλ. Aurigemma 1930/1931, 216-226, 230-232, εικ. 1, 3-6, 9-10.

²⁴ Tuccinardi 2017, 61. Η περίπτωση το άγαλμα να μην ανήκει στο αττικό αλλά σε ένα τοπικό εργαστήριο, το οποίο το μιμείται, δεν είναι απίθανη. Για το ζήτημα της χρήσης του πεντελικού μαρμάρου βλ. επίσης σημ. 16. Αντίθετα ο Zanker 1983, 264, υποστηρίζει ότι πρόκειται για έργο ρωμαϊκού εργαστηρίου.

χαρακτηριστικό για τον τύπο τρίγωνο, το οποίο δημιουργείται στην αριστερή πλευρά εξαιτίας της στερέωσης του ιματίου κάτω από το αριστερό χέρι. Επιπλέον το αριστερό χέρι είναι κλειστό και κρατά το τμήμα του ιματίου, που έχει τυλιχθεί γύρω από τον αριστερό πήχη. Στο άγαλμα της Επιδάουρου αντίθετα το αριστερό χέρι είναι τοποθετημένο πιο ψηλά, όπως φαίνεται από το ύψος του τμήματος του ιματίου μεταξύ των δύο χεριών, το οποίο κατέληγε στην αριστερή πλευρά της μορφής. Επιπλέον στο άγαλμα της Formia η τύλη, που βρίσκεται κάτω από το στήθος, είναι τοποθετημένη οριζόντια στον κορμό και όχι λοξά. Το μάτι στο άγαλμα της Formia είναι μακρύτερο από ό,τι της Επιδάουρου, ενώ διαφορετική είναι και η πτυχολογία του χιτώνα γύρω από τα πόδια των δύο αγαλμάτων. Στο άγαλμα της Επιδάουρου οι πτυχές είναι αποδοσμένες με μεγάλη πλαστικότητα. Από την άλλη στο άγαλμα της Formia οι πτυχές του χιτώνα παρουσιάζουν πιο σκληρή όψη.

Διαφορές μεταξύ των δύο αγαλμάτων παρατηρούνται και στα κάτω άκρα. Το δεξί γόνατο της μορφής από την Επιδάουρο είναι λυγισμένο και το ελαφρώς ανασηκωμένο πέλμα τοποθετείται στο πλάι. Στο επώνυμο έργο το δεξί γόνατο είναι επίσης λυγισμένο, όμως το πέλμα πατά σταθερά στην πλίνθο. Όσον αφορά την ενδυμασία των δύο μορφών δεν παρατηρούνται διαφορές, ωστόσο η επιλογή των υποδημάτων είναι διαφορετική. Στο άγαλμα της Formia η γυναικεία μορφή φορά σανδάλια, ενώ στο άγαλμα της Επιδάουρου επιλέγονται τα κλειστά γυναικεία υποδήματα ²⁵.

Η εξέταση των υπόλοιπων αντιγράφων του τύπου «Formia» όπως και των παραλλαγών και αναπλάσεων του κρίνεται απαραίτητη, προκειμένου να ανιχνευτούν οι ομοιότητες και κυρίως οι διαφορές με την παραλλαγή της Επιδάουρου. Στην Απολλωνία της Ιλλυρίας εντοπίστηκε ένα αντίγραφο του τύπου «Formia», του οποίου ο ακριβής τόπος εύρεσης αγνοείται ²⁶ (Αρ. 7, εικ. 4-4α). Μικρή αλλά ουσιαστική διαφορά μεταξύ του επώνυμου έργου και εκείνου της Απολλωνίας είναι το αρκετά

²⁵ O Smith 2006, 194, τονίζει ότι τα σανδάλια απαντούν συνηθέστερα στην Ανατολή, ενώ τα κλειστά υποδήματα υποδεικνύουν ρωμαϊκή επιρροή. Επιπρόσθετα οι Alexandridis 2004, 54 και Κωνσταντινίδης 2016α, 77, επισημαίνουν ότι στα γυναικεία δυναστικά πορτρέτα τα σανδάλια αποτελούν στοιχείο θεϊκής εικονογραφίας.

²⁶ Rojani, Αρχαιολογικό Μουσείο: Korkuti 1971, πίν. 86. Καζακίδη 2012, 206 σημ. 44. Tuccinardi 2017, 61 σημ. 86, 89.

χαμηλωμένο αριστερό χέρι του τελευταίου, με το οποίο η μορφή εκτός από το μιάτιο κρατά πιθανόν και *acerra*²⁷ (εικ. 4α).

Από την Ιταλία προέρχονται δύο αγάλματα, τα οποία παρουσιάζουν μικρές αποκλίσεις από το άγαλμα της Formia. Το πρώτο απεικονίζει την Νεότερη Αγριππίνα και βρέθηκε στη βασιλική της Velleia²⁸ (Αρ. 5, εικ. 5). Σε αντίθεση με το επώνυμο έργο, η Αγριππίνα εκτός από τον χιτώνα και το μιάτιο φορά τη ρωμαϊκή *stola* καθώς και κλειστά υποδήματα²⁹. Επιπλέον το μιάτιο καλύπτει την κεφαλή της, όπως υποθέτουμε και για το άγαλμα της Επιδαύρου. Παρόμοια με το άγαλμα της Επιδαύρου είναι και η στάση του αριστερού χεριού, το οποίο είναι τοποθετημένο ψηλότερα. Επιπλέον δεν παρατηρείται το τύλιγμα του ματίου στον αριστερό πήχη, αλλά η κάθετη τοποθέτηση του πάνω από αυτόν.

Εκτός από το αντίγραφο του τύπου «Formia» που εντοπίστηκε στην Απολλωνία, ένα δεύτερο αντίγραφο βρέθηκε επίσης εκτός Ιταλίας στις βόρειες επαρχίες της αυτοκρατορίας και συγκεκριμένα στη Nîmes. Πρόκειται για έναν αποσπασματικά σωζόμενο κορμό και αποτελεί απόδειξη της ευρείας διάδοσης του τύπου³⁰ (Αρ. 3, εικ. 6). Ένας σημαντικός αριθμός αντιγράφων ωστόσο εντοπίζεται στον ελλαδικό χώρο, με

²⁷ Παρόμοιο αντικείμενο κρατά στο αριστερό της χέρι και η Πρεσβύτερη Αγριππίνα από τη Βασιλική της Velleia. Parma, Museo Nazionale di Antichità, αρ. ευρ. 829: Saletti 1968, 30-33 πίν. VII-X. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Varianten αρ. 10). Sgubini Moretti 1982/1984, 89. Kockel 1993, 28 σημ. 234 (αρ. 6). Boschung 2002, 25-26 αρ. 2.7 πίν. 16.2. Alexandridis 2004, 145, 270 αρ. 67 πίν. 15.1 (εποχή Τιβέριου-Καλιγούλα). Marcks 2008, 91 σημ. 290. Καζακίδη 2012, 206 σημ. 45. Η *acerra* εμφανίζεται επίσης στο άγαλμα 53 (εικ. 52) μιας ιέρειας από την Πομπηία. Εξαιτίας αυτού του αντικειμένου είναι πολύ πιθανό στο άγαλμα από την Απολλωνία η τιμώμενη γυναίκα να είναι ή να απεικονίζεται ως ιέρεια. Ωστόσο σύμφωνα με την Alexandridis 2004, 54, τα ιερατικά σύμβολα, όπως η *acerra* και η *patra* συχνά εκλαμβάνονται ως στοιχεία που τονίζουν την ευσέβεια (*pietas*) της μορφής.

²⁸ Parma, Museo Nazionale di Antichità, αρ. ευρ. 830: Reinach II.1, 667 αρ. 7. Poulsen 1928, 51-52 αρ. 5 εικ. 120-121 (τύπος «Μεγάλης Ηρακλειώτισσας»). Johnson 1931, 20. Saletti 1968, 26-30 αρ. 2 πίν. III-VI (τύπος «Δεόμενης»). Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Varianten αρ. 9, με παλαιότερο αρ. ευρ. 4). Sgubini Moretti 1982-1984, 89 (τύπος «Δεόμενης»). MNR I, 8.1, 200. Koppel 1985, 79 σημ. 6. Fabbri – Trotta 1989, 113. Kockel 1993, 28 σημ. 234 αρ. 5. Boschung 2002, 26 αρ. 2.11 πίν. 20.2. Alexandridis 2004, 162-163, 270 αρ. 114 πίν. 22.3 (εποχή Κλαυδίου). Marcks 2008, 91 σημ. 290. Καζακίδη 2012, 206 σημ. 45.

²⁹ Σύμφωνα με τους Alexandridis 2004, 54 και Κωνσταντινίδη 2016α, 76, η *stola* σε συνδυασμό με τα κλειστά γυναικεία υποδήματα φοριούνταν στις δημόσιες εμφανίσεις των Ρωμαίων γυναικών. Βλ. επίσης σημ. 20.

³⁰ Nîmes (παλαιότερα στο «Maison Carrée»): Espérandieu III, 439, αρ. 2689 (περιγράφεται λανθασμένα ως ανδρική μορφή). Marcks 2008, 91 σημ. 289.

την πλειονότητα τους να προέρχεται από την Πελοπόννησο ³¹. Μεγαλύτερη ομοιότητα με το επώνυμο έργο παρουσιάζει ένα επιτύμβιο άγαλμα από την Πάτρα, το οποίο βρέθηκε εντοιχισμένο σε παλαιοχριστιανικό κτίριο ³² (Αρ. 8, εικ. 7). Ένα από τα πολύ καλής ποιότητας αντίγραφα της εποχής του Κλαυδίου είναι ο τιμητικός ανδριάντας από το γυμνάσιο της Σικυώνας ³³ (Αρ. 6, εικ. 8). Το άγαλμα αποτελούσε μέρος ενός οικογενειακού συντάγματος ³⁴. Η διευθέτηση του ιματίου, που πέφτει πάνω από τον αριστερό πήχη χωρίς να τυλίγεται θυμίζει το άγαλμα της Velleia, που χρονολογείται επίσης στην εποχή του Κλαυδίου. Το δεξί πόδι είναι μεν ελαφρώς λυγισμένο, αλλά το πέλμα πατά στην πλίνθο. Η μορφή φορά *calcei muliebres* με μυτερή απόληξη.

Μεγάλη ομοιότητα με το άγαλμα της Σικυώνας παρατηρείται σε δύο τιμητικούς ανδριάντες από την Κόρινθο και τη Σπάρτη. Το άγαλμα της Κορίνθου εντοπίστηκε στην Αγορά της πόλης (Αρ. 9, εικ. 9), ενώ της Σπάρτης στην ανατολική άκρη του θεάτρου ³⁵ (Αρ. 2, εικ. 10). Η στάση του δεξιού χεριού κυρίως στο άγαλμα της Κορίνθου είναι περισσότερο ανοιχτή, με αποτέλεσμα το ιμάτιο να τεντώνεται, όπως και στο άγαλμα 555 της Επιδαύρου. Επιπλέον η τοποθέτηση του ιματίου ψηλά στον λαιμό των δύο αγαλμάτων πιθανόν υποδεικνύει ότι το κεφάλι τους ήταν καλυμμένο, όπως στο αντίγραφο της Velleia. Στο άγαλμα της Σπάρτης παρατηρούνται τα κλειστά,

³¹ Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88.

³² Αρχαιολογικό Μουσείο Πάτρας, αρ. ευρ. 643: Αγαλλοπούλου 1973/1974, 400 πίν. 257α. Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 9). Καζακίδη 2012, 206 σημ. 44. Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88.

³³ Αρχαιολογικό Μουσείο Σικυώνας, αρ. ευρ. 2512: Ορλάνδος 1934, 119 εικ. 5. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Κοριεν αρ. 8). Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 15). Καζακίδη 2012, 193-207 εικ. 12, 14-15 (εποχή Κλαυδίου). Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88. Η Καζακίδη 2012, 207-211, διατυπώνει αμφιβολίες σχετικά με την ταυτότητα του κτιρίου όπου εντοπίστηκε το άγαλμα και υποθέτει ότι θα μπορούσε να είναι η περίστυλη αγορά της πόλης, κυρίως λόγω των κρηνών και του επιβλητικού μεγέθους του κτιρίου. Η θεωρία αυτή βασίζεται στο γεγονός ότι δεν σώζονται παράλληλα γυναικείων αγαλμάτων σε χώρους γυμνασίων. Παρ' όλα αυτά τονίζει πως η μέχρι στιγμής έλλειψη παραλλήλων δεν αποκλείει την αρχική ταύτιση του χώρου με γυμνάσιο.

³⁴ Στον χώρο του γυμνασίου εντοπίστηκαν δύο ανδρικά αγάλματα στον τύπο του ιματιοφόρου, μια ανδρική κεφαλή και ένα ακόμα γυναικείο άγαλμα. Αναλυτικά για τα αγάλματα των ανδρών βλ. Καζακίδη 2012, 197-205. Για το γυναικείο άγαλμα βλ. (Αρ. 26, εικ. 24-24α).

³⁵ Αρχαιολογικό Μουσείο Κορίνθου, αρ. ευρ. 813: Johnson 1931, 20-21 αρ. 10. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Κοριεν αρ. 2). Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 5). Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88. Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης, αρ. ευρ. 5105: Woodward 1926/1927, 30-31 εικ. 9-10 αρ. 5 (με αρκετά ύστερη χρονολόγηση στον 3^ο αι. μ.Χ.). Johnson 1931, 20. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Κοριεν αρ. 9). Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 16). Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88.

μυτερά υποδήματα, που απαντούν επίσης στα γλυπτά της Σικυώνας και της Ολυμπίας.³⁶

Από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο ένα αντίγραφο βρίσκεται εντοιχισμένο στο σημερινό δημαρχείο Ιουλίδος στην Κέα³⁷ (Αρ. 10, εικ. 11). Στο άγαλμα αυτό παρατηρείται το μεγάλο άνοιγμα του δεξιού χεριού και το τεντωμένο στο σημείο αυτό μιάτιο. Τα στοιχεία αυτά το συνδέουν τυπολογικά περισσότερο με τα αγάλματα της Κορίνθου και της Επιδαύρου.

Έργο καλής ποιότητας αποτελεί ένα αντίγραφο από την Ελεύθερνα, το οποίο εντοπίστηκε σε δημόσιο κτίριο της αρχαίας πόλης³⁸ (Αρ. 11, εικ. 12). Ο τιμητικός αυτός ανδριάντας ακολουθεί τον τύπο «Formia», όσον αφορά το τύλιγμα του ιματίου στον αριστερό πήχη αλλά και την επιλογή των σανδαλιών ως υποδημάτων. Εξίσου καλής ποιότητας είναι και το γυναικείο άγαλμα από το Νυμφαίο του Ηρώδη Αττικού στην Ολυμπία³⁹ (Αρ. 12, εικ. 13). Παρόλο που δεν σώζεται η ένθετη κεφαλή, η μορφή ταυτίζεται με τη Νεότερη Φαυστίνα⁴⁰. Η στάση του αγάλματος είναι παρόμοια με

³⁶ Κλειστά και μυτερά υποδήματα παρατηρούνται επίσης στο γυναικείο άγαλμα που θεωρείται ως πιθανό συνεύρημα του αγάλματος 555 της Επιδαύρου. Για το άγαλμα αυτό βλ. σημ. 15.

³⁷ Μαχαίρα 1998, 475, εικ. 1. Κωνσταντινίδης 2016α, 66 σημ. 9.

³⁸ Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, αρ. ευρ. Λ2412: Πλάτων 1956, 421-422. Δαβάρας 1967, 501 πίν. 373β-γ (οι οποίοι λανθασμένα ταυτίζουν το άγαλμα με τον τύπο των «Ηρακλειωτισσών»). Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Korrien, αρ. 5). Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 11). Καζακίδη 2012, 206 σημ. 45. Themelis 2012/2013, 24-25 αρ. 3 εικ. 19 (1^{ος} αι. μ.Χ./ τύπος «Μικρής Ηρακλειώτισσας»). Καραναστάση 2015, 418 σημ. 3. Καραναστάση 2018, 239 σημ. 4. Καραναστάση 2020, 169 σημ. 30, εικ. 8, η οποία επισημαίνει τις λανθασμένες ταυτίσεις των προηγούμενων με τους τύπους των «Ηρακλειωτισσών» (2^{ος} αι. μ.Χ.). Ο Δαβάρας 1967, 501, επισημαίνει ότι το άγαλμα της Ελεύθερνας αποτελούσε σύνταγμα με ένα ακόμα γυναικείο στον τύπο των «Ηρακλειωτισσών», που ήταν τοποθετημένο μπροστά από τον τοίχο ενός δημόσιου κτιρίου. Για το άγαλμα αυτό βλ. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, αρ. ευρ. Λ472: Τζεδάκης 1965, 570 πίν. 721β. Alexandridis 2004, 241 αρ. 104. Themelis 2012/2013, 24 αρ. 2 εικ. 18 (1^{ος} αι. μ.Χ.). Καραναστάση 2015, 418 σημ. 3. Καραναστάση 2020, 169 σημ. 30, εικ. 7 (2^{ος} αι. μ.Χ.). Ο Themelis όμως αναφερόμενος στο άγαλμα Λ2412 του τύπου «Formia» παραπέμπει λανθασμένα στη βιβλιογραφία του αγάλματος Λ472 του τύπου της «Μεγάλης Ηρακλειώτισσας». Επομένως το σύνταγμα της Ελεύθερνας αποτελείται από ένα άγαλμα του τύπου «Formia» (Λ2412) και ένα του τύπου της «Μεγάλης Ηρακλειώτισσας» (Λ472). Η διαπίστωση αυτή αναιρεί την υπόθεση της Καζακίδη 2012, 206 σημ. 45, ότι το σύνταγμα της Ελεύθερνας αποτελείται από δύο αγάλματα του τύπου «Formia».

³⁹ Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας, αρ. ευρ. Λ158: Kruse 1975, 177-178, 375 αρ. D89. Bol 1984, 179-180 αρ. 42 πίν. 46-47 (εποχή Αντωνίων). Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 8). Καζακίδη 2012, 206 σημ. 47. Κωνσταντινίδης 2016α, 66 σημ. 9. Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88.

⁴⁰ Η υπόθεση αυτή διατυπώνεται από τη Bol 1984, 179. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι το χαμηλό ύψος του αγάλματος υποδεικνύει ότι μορφή θα απεικόνιζε ένα νεότερο ηλικιακά μέλος της αυτοκρατορικής οικογένειας.

εκείνου της Σικυώνας, καθώς το δεξί πέλμα δεν ανασηκώνεται αλλά πατά στην πλίνθο. Επιπλέον η μορφή φορά κλειστά και μυτερά υποδήματα, όπως και το άγαλμα από τη Σικυώνα. Αντίθετα έργο αρκετά χαμηλής ποιότητας αποτελεί ένας αποσπασματικά σωζόμενος κορμός από τους Ποταμούς Δράμας⁴¹.

⁴¹ Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας, αρ. ευρ. Λ1662: Δαμάσκος 2013, 60 αρ. 32 εικ. 80 (3^{ος} αι. π.Χ.). Κωνσταντινίδης 2016α, 66 σημ. 9.

Τα αγάλματα του τύπου «Formia» μπορούν να διακριθούν περαιτέρω σε παραλλαγές και αναπλάσεις. Στην παραλλαγή I έχουν συμπεριληφθεί αγάλματα τα οποία παρουσιάζουν μια απλοποιημένη μορφή του τύπου, καθώς απουσιάζει το τρίγωνο που δημιουργεί το μάτι καθώς στερεώνεται κάτω από το αριστερό χέρι. Η παραλλαγή αυτή απαντά κυρίως στην Ιταλία αλλά και στην Κυρήνη. Στον τιμητικό ανδριάντα από το νησάκι του Τίβερη το μάτι αφού πρώτα έχει καλύψει την αριστερή πλευρά καλύπτει το κεφάλι και την πλάτη της μορφής και έπειτα σχηματίζοντας οριζόντια τύλη κάτω από το στήθος πέφτει στην αριστερή πλευρά⁴² (Αρ. 17, εικ. 14). Η γυναικεία μορφή φορά επίσης *stola* συνδυασμένη με μυτερά *calcei muliebres*. Έχει υποθεθεί πως στο άγαλμα αυτό απεικονίζεται η σύζυγος του Δρούσου του Νεότερου, Livilla, η οποία υπέστη *damnatio memoriae* το 32 μ.Χ.⁴³. Ωστόσο η ταύτιση αυτή είναι αμφίβολη, καθώς η μορφή ταυτίζεται επιπλέον με ιέρεια⁴⁴.

Συγγενικός της λεγόμενης «Livilla» είναι ένας τιμητικός ανδριάντας από την Αγορά της Κυρήνης⁴⁵ (Αρ. 20, εικ. 15). Παρατηρείται η κάλυψη της κεφαλής από το μάτι, όπως και στο άγαλμα της «Livilla». Το δεξί χέρι του αγάλματος της Κυρήνης ωστόσο βρίσκεται πλησιέστερα στον κορμό από ό,τι το αντίστοιχο χέρι της «Livilla». Επιπλέον στο άγαλμα της Κυρήνης η τύλη στο ύψος της μέσης διαφοροποιείται καθώς

⁴² Ρώμη, Museo Nazionale Romano, αρ. ευρ. 121216: Rosenbaum 1960, 88 σημ. 2. Schmidt 1967, 39-40. Saletti 1968, 28. Sgubini Moretti 1982/1984, 89. MNR I, 8.1, 198-200, αρ. IV.8. Koppel 1985, 79 σημ. 6. Fabbri – Trotta 1989, 113. Scholz 1992, 37-38 αρ. St.11 εικ. 16-17 (εποχή Τιβέριου). Kockel 1993, 28 σημ. 234. Filges 1997, 196 σημ. 948. Alexandridis 2004, 270, αρ. C.8 (εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων).

⁴³ Scholz 1992, 37.

⁴⁴ MNR I, 8.1, 200, όπου η ερμηνεία της μορφής ως ιέρειας στηρίζεται στην παρουσία των οπών στο προστινό μέρος της κεφαλής, στις οποίες εικάζεται ότι θα ήταν τοποθετημένο κάποιο ιερατικό σύμβολο, όπως για παράδειγμα στεφάνι. Βλ. για παράδειγμα το άγαλμα 53 (εικ. 52) της ιέρειας από την Πομπηία, η οποία εκτός από στεφάνι φέρει επιπλέον και *infula*, στοιχείο που δεν παρατηρείται στο άγαλμα από το νησάκι του Τίβερη. Επιπλέον ως επιχείρημα υπέρ αυτής της ερμηνείας χρησιμοποιείται και η κάλυψη της κεφαλής της μορφής, η οποία όμως δεν σημαίνει υποχρεωτικά ότι η γυναίκα είναι ιέρεια. Βλ. επίσης σημ. 91. Ακόμα η ταύτιση με ένα γυναικείο μέλος της αυτοκρατορικής οικογένειας δεν είναι δυνατή, εξαιτίας της εξιδανικευμένης απόδοσης του προσώπου. Από την άλλη η Alexandridis 2004, 270, αναφέρει απλώς ότι πρόκειται για ιδιωτικό πορτρέτο.

⁴⁵ Traversari 1960, 54-55 αρ. 18 πίν. XIV.1. Rosenbaum 1960, 53-54, 87, 88 αρ. 39 πίν. XXX. 1-2 LXX.6. Bonacasa 1964, 154. Saletti 1968, 28-29 σημ. 13. MNR I, 8.1, 200.

σχηματίζει καμπύλη. Τέλος σε αντίθεση με τη «Livilla» δεν επιλέγονται τα κλειστά γυναικεία υποδήματα αλλά σανδάλια.

Σε ένα άγαλμα που σήμερα βρίσκεται στο Μουσείο Καπιτωλίου έχει τοποθετηθεί μη συνανήκον πορτρέτο, το οποίο αρχικά είχε ταυτιστεί με τη Λιβία, ωστόσο η ταύτιση αυτή αμφισβητείται ⁴⁶ (Αρ. 13, εικ. 16). Με το αριστερό χέρι η μορφή συγκρατεί τη συστάδα των πτυχών που πέφτει στην αριστερή πλευρά. Το κεφάλι της καλύπτεται από το ιμάτιο, ενώ φορά επίσης *stola* και κλειστά υποδήματα.

Μεγάλη ομοιότητα με το προαναφερθέν άγαλμα εμφανίζουν δύο ακόμα από την Κυρήνη. Το πρώτο εντοπίστηκε στη νότια πλαγιά του λόφου Wadi Bel Ghadir μαζί με άλλα αγάλματα που κατακρημνίστηκαν από την κορυφή, όπου υπήρχε ιερό της Δήμητρας ⁴⁷ (Αρ. 18, εικ. 17). Η συστάδα πτυχών κάτω από το στήθος όπως και το αριστερό χέρι, με το οποίο η μορφή που κρατά ένα μέρος της τύλης του ιματίου, είναι τα στοιχεία που το συνδέουν με το άγαλμα 13. Το σχήμα του αγάλματος 18 απαντά σε γενικές γραμμές σε έναν δεύτερο εικονιστικό ανδριάντα ⁴⁸ (Αρ. 19, εικ. 18). Η τύλη σχηματίζει πιο χαλαρή καμπύλη συγκριτικά με εκείνη του αγάλματος 18. Επιπλέον το αριστερό χέρι, το οποίο σήμερα είναι χαμένο, δεν θα ήταν τοποθετημένο στην τύλη του ιματίου, όπως στα αγάλματα 18 και 19. Όσον αφορά το δεξί χέρι εικάζεται ότι θα ήταν επίσης λυγισμένο στο ύψος του στήθους, Η μορφή φορά επιπλέον σανδάλια με ψηλά κατύμματα ⁴⁹.

Καλυμμένο θα ήταν και το κεφάλι ενός αγάλματος από τη Velia ⁵⁰ (Αρ. 14, εικ. 19). Το δεξί χέρι της μορφής είναι λυγισμένο και υψωμένο προς τα επάνω. Το αριστερό

⁴⁶ Ρώμη, Μουσείο Καπιτωλίου, Atrio 3, αρ. ευρ. 38: Schmidt 1967, 8 σημ. 33-35. Bieber 1977, 198 εικ. 808. Fittschen – Zanker 1983, 1-2 αρ.1 πίν. I, οι οποίοι παρά τις πολλές ομοιότητες του πορτρέτου με την εικονογραφία της Λιβίας δεν το συγκαταλέγουν στα ασφαλώς επιβεβαιωμένα πορτρέτα της. Picozzi 1990, 224 σημ. 3. Scholz 1992, 35-36 αρ. St.8 εικ. 10 (η οποία το συνδέει τυπολογικά με τη λεγόμενη «Livilla»). Kockel 1993, 28 σημ. 234 αρ. 8. Alexandridis 2004, 270 αρ. C.7 (εποχή Αυγούστου). Mareks 2008, 83 (τύπος «Δεόμενης»).

⁴⁷ Traversari 1960, 52-53 αρ. 15 πίν. X.1. Rosenbaum 1960, 87, 88 αρ. 144 πίν. LXX.5 (1^{ος} αι. μ.Χ.). Bonacasa 1964, 154.

⁴⁸ Traversari 1960, 53-54 αρ. 16 πίν. X.2. Rosenbaum 1960, 87, 88 αρ. 145 πίν. LXX.4. Bonacasa 1964, 154. Bieber 1977, 198 εικ. 814. Landwehr 1993, 83 (D)

⁴⁹ Rosenbaum 1960, 88.

⁵⁰ Marina di Ascea, Antiquarium, αρ. ευρ. 17418: Fabbri – Trotta 1989, 112-113 αρ. 25 πίν. 67.1 (εποχή Τιβέριου). Boschung 2002, 113 αρ. 39.15. Galli 2014, 160 σημ. 21. Murer 2017, 85, 230 αρ. A73 (εποχή Αυγούστου).

χέρι είναι επίσης λυγισμένο και τοποθετημένο στο ύψος του γοφού. Το μάτι πέφτει πάνω από τον αριστερό πήχη, όπως στο άγαλμα της λεγόμενης «Livilla». Η μορφή φορά επιπλέον κλειστά υποδήματα.

Η παραλλαγή I απαντά επίσης σε ένα άγαλμα από τη Villa Doria Pamphilj ⁵¹ (Αρ. 15, εικ. 20). Η μορφή έχει και αυτή καλυμμένο το κεφάλι με το μάτι. Το ιδεαλιστικό πορτρέτο που έχει προσαρτηθεί στο άγαλμα δεν συνανήκει ⁵². Εν μέρει καλυμμένο είναι το υψωμένο προς το πρόσωπο δεξί χέρι της μορφής, ενώ το αριστερό χέρι καλύπτεται εξ ολοκλήρου από το μάτι. Με βάση αυτά τα εικονογραφικά στοιχεία έχει υποτεθεί ότι το άγαλμα προοριζόταν για επιτύμβια χρήση ⁵³.

Στο άγαλμα της παραλλαγής I από την Κοπεγχάγη το μάτι σχηματίζει μια καμπυλόσχημη συστάδα πτυχών ανάμεσα στα χέρια της μορφής ⁵⁴ (Αρ. 16, εικ. 21). Το δεξί χέρι είναι προτεταμένο προς τα εμπρός σε μια πιο ανοιχτή στάση από ό,τι το άγαλμα της Formia. Η στάση αυτή του δεξιού χεριού ομοιάζει με εκείνη του αγάλματος 555 της Επιδάουρου, όμως δεν ανοίγει τόσο πολύ προς τα έξω, ώστε το τμήμα του ματιού ανάμεσα στα χέρια να είναι τεντωμένο. Επιπλέον το αριστερό χέρι του αγάλματος της Κοπεγχάγης είναι λυγισμένο και τοποθετείται περίπου στο ίδιο ύψος, όπως υποθέτουμε και για το άγαλμα της Επιδάουρου.

Η παραλλαγή II του τύπου «Formia» έχει αποτυπωθεί μόνο σε ένα άγαλμα, το οποίο πιθανόν προέρχεται από την Επίδαυρο και παραμένει μέχρι σήμερα αδημοσίευτο ⁵⁵ (Αρ. 21, εικ. 22). Η κακή κατάσταση διατήρησης του καθώς και η απουσία λεπτομερούς φωτογραφικής τεκμηρίωσης δεν επιτρέπουν να ειπωθούν πολλά. Παρ' όλα αυτά φαίνεται ολοκάθαρα το τμήμα του ματιού, που έχει περαστεί μέσα από την

⁵¹ Ρώμη, Villa Doria Pamphilj: Palma 1977, 71-72 αρ. 70 πίν. 46-47. Alexandridis 2004, 270 αρ. C.10 (εποχή Αυγούστου-Τιβέριου).

⁵² Alexandridis 2004, 270.

⁵³ Palma 1977, 72.

⁵⁴ Κοπεγχάγη, Ny Carlsberg Glyptotek, αρ. ευρ. 551: Alexandridis 2004, 270 αρ. C.3 (εποχή Αυγούστου ή Τιβέριου). Moltesen 2005, 274 αρ. 134 (2^{ος} αι. μ.Χ.)

⁵⁵ ΕΑΜ: Γιαλούρης, 1973/1974, 2 αρ. ι πίν. 5α. Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 2). Καζακίδη 2012, 206 σημ. 44. Από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο αναφέρεται μόνο μια παραλλαγή του τύπου «Formia» από την Κω με αρ. ευρ. 18 από τον Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Varianten, αρ. 4), χωρίς περαιτέρω βιβλιογραφική τεκμηρίωση, οπότε η μορφή του παραμένει άγνωστη.

τύλη και πέφτει στην αριστερή πλευρά, στοιχείο που το διαφοροποιεί από τα προαναφερθέντα αγάλματα.

Ευρεία διάδοση γνωρίζει η ανάπλαση του τύπου «Formia». Χαρακτηριστικό της αποτελεί η στάση του δεξιού χεριού, το οποίο τοποθετείται στο ύψος του στήθους και με αυτό οι μορφές κρατούν το τμήμα του ιματίου που έχει καλύψει το αριστερό στήθος. Η κίνηση αυτή σχετίζεται εννοιολογικά με τον τύπο της «Μικρής Ηρακλειώτισσας», στον οποίο αντίστοιχα η γυναικεία μορφή κρατά το ιμάτιο στο ύψος του αριστερού ώμου⁵⁶.

Σε δύο μέχρι στιγμής επιβεβαιωμένες περιπτώσεις συνταγμάτων η ανάπλαση του τύπου απαντά μαζί με αγάλματα του κυρίως τύπου «Formia». Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για το δυναστικό σύνταγμα από τη βασιλική της Velleia, στο οποίο εντοπίστηκε το άγαλμα **5 (εικ. 5)** της Νεότερης Αгриππίνας, που ακολουθεί τον τύπο «Formia», μαζί με το άγαλμα της Πρεσβύτερης Αгриππίνας, που τον αναπλάθει⁵⁷ (**Αρ. 25, εικ. 23**). Η ταυτότητα της μορφής επιβεβαιώνεται από τη σωζόμενη ενεπίγραφη βάση: «*Agrippinae Germanici Caesaris*»⁵⁸. Το ιμάτιο αφού έχει καλύψει την αριστερή πλευρά και το κεφάλι της μορφής, περνά πάνω από τον δεξιό ώμο καλύπτοντας το δεξί χέρι. Κάτω από το στήθος σχηματίζεται οριζόντια τύλη, η οποία στερεώνεται κάτω από το αριστερό χέρι. Το ιμάτιο δεν τυλίγεται γύρω από τον αριστερό πήχη, αλλά οι πτυχές του πέφτουν στην αριστερή πλευρά, όπως και στο άγαλμα της Νεότερης Αгриππίνας. Το δεξί χέρι τοποθετείται μπροστά από το στήθος και η μορφή συγκρατεί με αυτό τη λοξή παρυφή του ιματίου που καλύπτει το αριστερό στήθος. Η Πρεσβύτερη Αгриππίνα φορά μόνο χιτώνα και ιμάτιο, σε αντίθεση με τη Νεότερη, που φορά και *stola*. Και στα δύο αγάλματα παρατηρούνται τα *calcei muliebres*. Με το αριστερό προτεταμένο χέρι

⁵⁶ Ajootian 2014, 327, όπου και η σχετική βιβλιογραφία για τον τύπο της «Μικρής Ηρακλειώτισσας».

⁵⁷ Για το άγαλμα της Πρεσβύτερης Αгриππίνας βλ. σημ. 27. Η Alexandridis 2004, 270, θεωρεί ως πρότυπο για τον τύπο «Formia» το άγαλμα της Νεότερης Αгриππίνας, ενώ για την ανάπλαση του το άγαλμα της Πρεσβύτερης Αгриππίνας. Την διάκριση αυτή αποδέχεται και η Καζακίδη 2012, 206 σημ. 44. Εκτός από την ολόγλυφη πλαστική η ανάπλαση του τύπου «Formia» απαντά συχνά στα επιτύμβια ανάγλυφα της Ιταλίας κατά την περίοδο του Αυγούστου και των Ιουλίων – Κλαυδίων. Βλ. Frenz 1985, αρ. 80 πίν. 34.3. αρ. 82-85 πίν. 35.1-3 36. αρ. 88 πίν. 38.2. αρ. 101-103 πίν. 42.1-2 43. αρ. 108 πίν. 47.1-2. Pflug 1989, αρ. 45 πίν. 10.1. αρ. 87 πίν. 20.2. αρ. 166 πίν. 26.1. αρ. 179 πίν. 24.3. αρ. 308 πίν. 49.3. Στον ελλαδικό χώρο η ανάπλαση του τύπου «Formia» απαντά σε ένα ανάγλυφο από την Κόρινθο της εποχής των Ιουλίων – Κλαυδίων. Αρχαιολογικό Μουσείο Κορίνθου, αρ. ευρ. S-91/ S-91a/ S-744/ S-1078: Ajootian 2014, 325-329 αρ. 2 εικ. 7. Κωνσταντινίδης 2016α, 66 σημ. 9.

⁵⁸ Alexandridis 2004, 145.

η Αγριππίνα κρατά *acerra*, ενώ τα δάχτυλα της κοσμούνται επίσης από τρία δαχτυλίδια.

Εκτός από το σύνολο της Velleia η συνύπαρξη του τύπου «Formia» με την ανάπλαση του επιβεβαιώνεται και στον ελλαδικό χώρο και συγκεκριμένα στο σύνταγμα από το γυμνάσιο της Σικυώνας. Ο ακέφαλος εικονιστικός ανδριάντας **6 (εικ. 8)** με το ελεύθερο δεξί χέρι συμπλήρωνε ακόμα ένα γυναικείο άγαλμα ίδιας ποιότητας και υλικού κατασκευής⁵⁹ (**Αρ. 26, εικ. 24-24α**). Η μορφή φορά χιτώνα, ιμάτιο και κλειστά μυτερά υποδήματα, όπως και η γυναικεία μορφή του αγάλματος **6**. Το δεξί πέλμα δεν ανασηκώνεται, αλλά πατά σταθερά στην πλίνθο. Το ιμάτιο τυλίγεται γύρω από τον αριστερό πήχη και καταλήγει στο αριστερό χέρι της μορφής, όπως στο επώνυμο άγαλμα της Formia. Στον αυχένα είναι εμφανές ένα τμήμα της κόμμωσης της γυναικείας μορφής, που υποδηλώνει ότι η κεφαλή της ήταν ακάλυπτη⁶⁰ (**εικ. 24α**).

Μέρος ενός τιμητικού οικογενειακού συντάγματος αποτελούσε επίσης ο εικονιστικός ανδριάντας της Clodia Anthianilla, που βρέθηκε σε ένα κτίριο κοντά στο Forum του Brindisi⁶¹ (**Αρ. 28, εικ. 25**). Η ταυτότητα της μορφής καθώς και η ακριβής χρονολόγηση του αγάλματος στο 144 μ.Χ. επιβεβαιώνονται χάρη στη σωζόμενη ενεπίγραφη βάση του, που βρέθηκε σε κοντινή απόσταση⁶². Το άγαλμα εντοπίστηκε μαζί με τρία ακόμα αποσπασματικά σωζόμενα αγάλματα, τα οποία σήμερα είναι χαμένα⁶³. Η γυναίκα φορά χιτώνα και ιμάτιο. Στην πίσω όψη είναι ορατό μέρος της κόμμωσης, πράγμα που σημαίνει ότι η κεφαλή της ήταν ακάλυπτη. Η επεξεργασμένη

⁵⁹ Αρχαιολογικό Μουσείο Σικυώνας, αρ. ευρ. 2511: Ορλάνδος 1932, 73 εικ. 13. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Korpien αρ. 7). Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 14). Καζακίδη 2012, 193-207 εικ. 11, 13 (εποχή Κλαυδίου). Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88.

⁶⁰ Σύμφωνα με την Καζακίδη 2012, 205, και τα δύο αγάλματα είχαν ακάλυπτη την κεφαλή.

⁶¹ Brindisi, Museo Archeologico Provinciale, αρ. ευρ. 142: Johnson 1931, 20. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Korpien αρ. 1). Sciarra 1976, 24 αρ. 138 (η οποία λανθασμένα το ταυτίζει με τον τύπο «Pudicitia»). Filges 1997, 162 σημ. 640. Καζακίδη 2012, 205 σημ. 39. Tuccinardi 2017, 61 σημ. 89. Murer 2017, 71-72, 85, 192 αρ. 22 πίν. 22 a-b.

⁶² Sciarra 1976, 24 εικ. 27. Murer 2017, 192 πίν. 22 b. Μεταξύ άλλων στην επιγραφή αναφέρεται ότι η Clodia Anthianilla τιμήθηκε και με δημόσια ταφή.

⁶³ Σύμφωνα με τη Murer 2017, 71-72, 192 σημ. 1, πρόκειται για τρία γυναικεία αγάλματα και ένα ανδρικό στον τύπο του θωρακοφόρου. Ωστόσο στις φωτογραφίες των αγαλμάτων που δημοσίευσε ο Qualiati 1910, 149 εικ. 2-4, απεικονίζονται δύο τηβεννοφόροι και ένας θωρακοφόρος, ενώ και ο ίδιος στην περιγραφή του έχει ταυτίσει επίσης λανθασμένα τις δύο ανδρικές μορφές με γυναικείες.

πίσω όψη επίσης προδίδει ότι το άγαλμα δεν ήταν τοποθετημένο σε κόγχη ή μπροστά από τοίχο ⁶⁴.

Τα προαναφερθέντα αγάλματα της ανάπλασης του τύπου «Formia» είναι τα μοναδικά που το ανασκαφικό τους περιβάλλον είναι γνωστό. Η ανάπλαση του τύπου γνωρίζει ευρεία διάδοση κυρίως στην Ιταλία, ενώ σποραδικά απαντά και σε άλλες επαρχίες της αυτοκρατορίας. Δεδομένου όμως του άγνωστου ανασκαφικού τους περιβάλλοντος δεν είναι γνωστό αν και αυτά ήταν τοποθετημένα σε συντάγματα ή αν ήταν αυτόνομα.

Έργο τοπικού εργαστηρίου αποτελεί ένα άγαλμα από την Ακυληία ⁶⁵ (**Αρ. 22, εικ. 26**). Λόγω του μεγάλου μήκους του ιματίου η μορφή απεικονίζεται να ανασηκώνει με το αριστερό της χέρι το τμήμα του, με το οποίο έχει καλυφθεί η αριστερή πλευρά ⁶⁶. Ένα δεύτερο άγαλμα βρίσκεται στο Palazzo Lancellotti ⁶⁷ (**Αρ. 27, εικ. 27**). Το άγαλμα αυτό διακρίνεται για το μακρύ μάτιο και την πλούσια πτυχολογία του καθώς και για την ιδιαίτερη στροφή του κορμού προς τα αριστερά. Ένα τρίτο άγαλμα εντοπίζεται στη Ρώμη και συγκεκριμένα στη Villa Giustiniani Massimo ⁶⁸. Εκτός Ιταλίας η ανάπλαση του τύπου «Formia» απαντά σε έναν κορμό επιτύμβιου αγάλματος από την περιοχή Gers της νοτιοδυτικής Γαλλίας ⁶⁹ (**Αρ. 23, εικ. 28**).

Σε ένα άγαλμα από το Lipari μπορεί να υποθεθεί ότι έχει αποτυπωθεί η ανάπλαση του τύπου «Formia» ⁷⁰ (**Αρ. 24, εικ. 29**). Υποθέτουμε ότι με το δεξί χέρι η μορφή θα κρατούσε το μάτιο, όμως λόγω της κακής φωτογραφικής τεκμηρίωσης δεν μπορεί να

⁶⁴ Sciarra 1976, 24. Murer 2017, 192.

⁶⁵ Ακηλυία, Museo Archeologico, αρ. ευρ. 1502: Scrinari 1972, 37 αρ. 102 εικ. 100. Koppel 1985, 78 σημ. 4. Kockel 1993, 28 σημ. 234 (αρ. 3). Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 1). Alexandridis 2004, 270 αρ. Α.1 (εποχή Αυγούστου). Καζακίδη 2012, 206 σημ. 44. Οι Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Varianten, αρ. 1) και Tuccinardi 2017, 61 σημ. 89 αναφέρονται σε ένα άγαλμα από την Ακυληία, χωρίς όμως βιβλιογραφική τεκμηρίωση. Συνεπώς δεν είναι σαφές, αν γίνεται λόγος για το συγκεκριμένο άγαλμα ή για ένα επιτύμβιο από το μνημείο των Curtii, το οποίο αναφέρεται από τον Kockel 1993, 28 σημ. 234 (αρ. 2) στον κατάλογο του για τα αγάλματα του τύπου «Formia».

⁶⁶ Δεν πρόκειται για το τμήμα του ιματίου, που καταλήγει πάνω στον αριστερό πήχη, καθώς δεν παρατηρείται το τύλιγμα γύρω από αυτόν.

⁶⁷ Ρώμη, Palazzo Lancellotti: Inst. Neg. 70.3761. Alexandridis 2004, 270 αρ. Α.4 (εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων).

⁶⁸ Ρώμη, Villa Giustiniani Massimo: Inst. Neg. 70.3805. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Kopien, αρ. 6).

⁶⁹ Espérandieu XV, 62, αρ. 8909 πίν. I (τηβεννοφόρος). Marcks 2008, 91 σημ. 289.

⁷⁰ Lipari, Giardino Esposito: Bonacasa 1964, 153-154 αρ. 218 πίν. 90.1. Saletti 1968, 28. MNR I, 8.1, 200. Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 6). Alexandridis 2004, 270 αρ. C.4 (εποχή Αυγούστου – Τιβέριου).

υποστηριχθεί η υπόθεση αυτή με βεβαιότητα. Το επίσης λυγισμένο αριστερό χέρι είναι τοποθετημένο χαμηλά στο ύψος του γοφού και το ιμάτιο πέφτει πάνω από τον αριστερό πήχη. Η μορφή φορά κλειστά μυτερά υποδήματα.

Στην ανάπλαση του τύπου «Formia» μπορούν επιπροσθέτως να συμπεριληφθούν ορισμένα αγάλματα, των οποίων η ακριβής μορφή είναι άγνωστη, καθώς σώζονται μόνο σε σχέδια. Επομένως δεν είναι δυνατό να γίνουν περαιτέρω τυπολογικές παρατηρήσεις⁷¹.

Η ανάπλαση του τύπου «Formia» μπορεί να διακριθεί σε δύο παραλλαγές. Η παραλλαγή I φαίνεται ότι ήταν αγαπητή κατά την εποχή των Αντωνίωνων στην Πελοπόννησο, όπως δείχνουν τα μέχρι στιγμής σωζόμενα αγάλματα. Ένα από αυτά εντοπίστηκε στο Νυμφαίο του Ηρώδη Αττικού στην Ολυμπία⁷² (Αρ. 29, εικ. 30). Στο ίδιο αγαλαμτικό σύνολο ανήκει και το ακέφαλο εικονιστικό άγαλμα 12 (εικ. 13) που έχει αποδοθεί στην Φαυστίνα και αντιγράφει τον τύπο «Formia». Το ιμάτιο καλύπτει την αριστερή πλευρά της μορφής, την πλάτη και το δεξί χέρι. Στο ύψος της μέσης και όχι κάτω από το στήθος, όπως συνηθίζεται στον τύπο «Formia», σχηματίζεται τύλη, ενώ εμφανές είναι επίσης και το χαρακτηριστικό τρίγωνο που σχηματίζει το ιμάτιο κατά τη στερέωση του κάτω από το αριστερό χέρι. Μια διαφορά ανάμεσα στην παραλλαγή I της ανάπλασης και τον τύπο «Formia» αποτελεί η διαφορετική διευθέτηση του τμήματος του ιματίου που καταλήγει στην αριστερή πλευρά της μορφής, το οποίο αφού έχει τυλιχθεί γύρω από τον αριστερό πήχη, περνά μέσα από την τύλη και είναι ορατό κάτω από το αριστερό στήθος. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το μήκος του ιματίου να είναι αρκετά πιο μικρό. Επιπλέον η μορφή με το δεξί χέρι τραβά το τμήμα του ιματίου που έχει καλύψει το αριστερό στήθος, ενώ στα αγάλματα της

⁷¹ i) Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 6250: Reinach I, 258 αρ. 7. Johnson 1931, 20. Schmidt 1967, 33 σημ. 179. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Varianten αρ. 6). Kockel 1993, 28 σημ. 234. Tuccinardi 2017, 61 σημ. 91. ii) Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 6350. Reinach I, 576 αρ. 7. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Varianten αρ.7). Tuccinardi 2017, 61 σημ. 91. iii) Saint Petersburg, Ermitage, αρ. ευρ. 382: Reinach II, 305 αρ. 4. Johnson 1931, 20. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Kopien, αρ. 3). Alexandridis 2004, 270, αρ. Α.5 (εποχή Τραϊανού – Αδριανού). Tuccinardi 2017, 61 σημ. 91. iv) Ρώμη, Villa Giustiniani Massimo: Tuccinardi 2017, 61 σημ. 90. v) Παρίσι, Λούβρο, αρ. ευρ. MA 1011: Reinach I, 166, 7. Johnson 1931, 20. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Varianten αρ. 8). Alexandridis 2004, 270 αρ. Α.2 (εποχή Ιουλιών – Κλαυδίων).

⁷² Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας, αρ. ευρ. Α157: Reinach II, 667 αρ. 6. Schmidt 1967, 120-121 σημ. 609-610. Kruse 1975, 177 σημ. 285 375 αρ. D88. Bol 1984, 176 αρ. 39 πίν. 39-41. Καζακίδη 2012, 206 σημ. 47.

ανάπλασης I το χέρι απλώς ακουμπά το ιμάτιο ⁷³. Εξαιτίας του μεγάλου όγκου της μορφής έχει διατυπωθεί η άποψη ότι απεικονίζεται μια γυναίκα ώριμης ηλικίας. Συγκεκριμένα η μορφή ταυτίζεται με τη μητέρα του Ηρώδη Αττικού, Vibullia Alcia Agrippina ⁷⁴.

Στην Πάτρα η παραλλαγή I της ανάπλασης του τύπου «Formia» έχει αντιγραφεί σε ένα άγαλμα που πιθανολογείται ότι είναι επιτύμβιο. Επιπλέον έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι το άγαλμα αυτό προέρχεται από το ίδιο ταφικό μνημείο με το άγαλμα 8 (εικ. 7) του τύπου «Formia», όμως η υπόθεση αυτή δεν επιβεβαιώνεται ⁷⁵ (Αρ. 30, εικ. 31). Τέλος ακόμα ένα αντίγραφο έχει εντοπιστεί στη Σπάρτη από άγνωστο όμως ανασκαφικό περιβάλλον ⁷⁶ (Αρ. 31, εικ. 32).

Η παραλλαγή II της ανάπλασης του τύπου «Formia» έχει μια απλοποιημένη μορφή, που μπορεί να συγκριθεί με την παραλλαγή I του τύπου «Formia» καθώς απουσιάζει η τύλη αλλά και το τρίγωνο, που σχηματίζεται από τη στερέωση του ιματίου κάτω από το αριστερό χέρι. Η παραλλαγή II απαντά σε ένα επιτύμβιο άγαλμα από την Ταραγόνα της Ισπανίας, που βρέθηκε σε δεύτερη χρήση στην παλαιοχριστιανική νεκρόπολη San Fructuoso ⁷⁷ (Αρ. 34, εικ. 33). Με το δεξί χέρι η μορφή κρατά το ιμάτιο μεταξύ του αριστερού στήθους και ώμου, παρουσιάζοντας συνάφεια με τα αγάλματα 22, 27 (εικ. 26-27). Κάτω από το ιμάτιο η μορφή φορά χιτώνα καθώς και κλειστά υποδήματα ⁷⁸.

⁷³ Η Ajoatian 2014, 329 σημ. 35, συμφωνεί με την παρατήρηση της Vorster 2007, 120-121, ότι το τράβηγμα του ιματίου ερμηνεύεται ως μια κίνηση είτε κάλυψης είτε αποκάλυψης του σώματος.

⁷⁴ Bol 1984, 177. Καζακίδη 2012, 206 σημ. 47. Αντίθετα οι Schmidt 1967, 120 και Kruse 1975, 375, ταυτίζουν τη μορφή με τη Σαβίνα εξαιτίας της κόμμωσης.

⁷⁵ Αρχαιολογικό Μουσείο Πάτρας: Δεκουλάκου 1976, 102 πίν. 80δ. Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 10). Καζακίδη 2012, 206 σημ. 45. Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88. Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πάτρας εκτίθεται ακόμα ένα άγαλμα της παραλλαγής I, το οποίο σύμφωνα με το Μουσείο εντοπίστηκε σε οικιστικό περιβάλλον.

⁷⁶ Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης: Kruse 1975, 198, 390 αρ. D119 πίν. 77. Koppel 1985, 78 σημ. 5.

⁷⁷ Museu Paleocristià, αρ. ευρ. 2772: Koppel 1985, 78-79 αρ. 100 πίν. 39.1-2. Alexandridis 2004, 270 αρ. C.11 (ύστερη ρεπουμπλικανική περίοδος). Marcks 2008, 258-259 αρ. 92 πίν. 30.1-2 (ύστερη εποχή Τιβέριου). Η τελευταία αναφέρει το ενδεχόμενο το άγαλμα να ανήκε σε προγενέστερη φάση της νεκρόπολης, ενώ παράλληλα διατυπώνει και την άποψη ότι μπορεί να μην είναι επιτύμβιο, αλλά να ανήκε σε μια ρωμαϊκή έπαυλη πάνω από την οποία κτίστηκε αργότερα η νεκρόπολη.

⁷⁸ Σύμφωνα με τη Marcks 2008, 90, 92-93, ο τύπος αυτός απαντά στην Ισπανία σε τρία επιτύμβια και δύο τιμητικά αγάλματα.

Με ανάλογο τρόπο φορούν το ιμάτιο ακόμα δύο αγάλματα. Το πρώτο εντοπίστηκε στην περιοχή Nazilli της επαρχίας Αϊδινίου στην Τουρκία ⁷⁹ (Αρ. 36, εικ. 34). Ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια αποτελεί το αριστερό χέρι, το οποίο είναι τυλιγμένο εξ ολοκλήρου μέσα στο ιμάτιο στοιχείο που το συνδέει εικονογραφικά με το άγαλμα 15 (εικ. 20) από τη Villa Doria Pamphilj. Το δεύτερο άγαλμα βρίσκεται στη Ρώμη ⁸⁰ (Αρ. 32, εικ. 35). Σε ένα άγαλμα από τη Villa Aldobrandini ο τρόπος διευθέτησης του ιματίου είναι μεν ο ίδιος, ωστόσο η μορφή εμφανίζεται να τραβά το ιμάτιο με το δεξί της χέρι στο ύψος μεταξύ του αριστερού στήθους και του ώμου ⁸¹ (Αρ. 33, εικ. 36). Στον αριστερό πήχη παρατηρείται το γνώριμο για τον τύπο «Formia» τύλιγμα του ιματίου γύρω από αυτόν, όπως και η κατάληξη της γωνίας του στο αριστερό χέρι, μέσα στο οποίο παρατηρείται ένα αντικείμενο ⁸².

Τέλος προβληματική είναι η περίπτωση ενός αγάλματος στην Galleria Colonna ⁸³ (Αρ. 35, εικ. 37). Εξαιτίας των μεγάλης έκτασης μεταρρυθμίσεων ήδη από την αρχαιότητα και των νεότερων συμπληρώσεων που έχει υποστεί καθίσταται δύσκολη η τυπολογική του κατάταξη. Στην τελική μορφή του ακολουθεί την παραλλαγή I του τύπου «Formia», ωστόσο στην αρχική μορφή του εικάζεται ότι η μορφή κρατούσε με το δεξί της χέρι το ιμάτιο, όπως τα αγάλματα της παραλλαγής II της ανάπλασης του τύπου «Formia». ⁸⁴ Η προέλευση του αγάλματος είναι άγνωστη, ενώ το κεφάλι δεν συνανήκει.

⁷⁹ Σμύρνη, Kültürpark Müzesi, αρ. ευρ. 1477: Kruse 1975, 225, 412 αρ. D154 πίν. 90, ο οποίος αναφέρει ότι το άγαλμα αυτό αποτελούσε σύνταγμα με ακόμα ένα γυναικείο του ίδιου τύπου. Alexandridis 2004, 270 αρ. C.2 (εποχή Σεβήρων). Τον τυπολογικό συσχετισμό μεταξύ των τριών αγαλμάτων κάνει ο Koppel 1985, 78. Τα αγάλματα αυτά αμφισβητούν τα λεγόμενα της Marcks 2008, 90, η οποία υποστηρίζει ότι αυτή η απλοποιημένη παραλλαγή εκτός από τα ολόγλυφα έργα της Ισπανίας και τα ανάγλυφα της Ιταλίας απαντά μόνο σε ένα επιτύμβιο άγαλμα από τη Δακία. Για το άγαλμα της Δακίας βλ. Marcks 2008, 90 σημ. 284, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

⁸⁰ Ρώμη, Corso d' Italia 35 B: Inst. Neg. 56.1354. Alexandridis 2004, 270 αρ. C.6 (εποχή Αυγούστου – Τιβέριου).

⁸¹ Ρώμη, Villa Aldobrandini: Inst. Neg. 70. 3995. Alexandridis 2004, 270 αρ. C.9 (εποχή Αυγούστου – Τιβέριου).

⁸² Πιθανόν απεικονίζεται *acerra*, όπως στα αγάλματα της Απολλωνίας (Αρ. 7, εικ. 4α) και της Velleia (Αρ. 25, εικ. 23). Επιπλέον το τράβηγμα του ιματίου με το δεξί χέρι δεν είναι άγνωστο ως μοτίβο, εφόσον παρατηρείται επίσης στα αγάλματα 29-31 (εικ. 30-32) της παραλλαγής I με τη διαφορά ότι το δεξί χέρι είναι τοποθετημένο χαμηλότερα.

⁸³ Ρώμη, Galleria Colonna: Picozzi 1990, 223-224 αρ. 120. Alexandridis 2004, 270 αρ. B2.

⁸⁴ Picozzi 1990, 224.

Στο ίδιο εννοιολογικό πλαίσιο με τον τύπο «Formia» εντάσσεται ο τύπος «Λούβρου – Otricoli», ο οποίος στη βιβλιογραφία αναφέρεται γενικά ως τύπος της «Δεόμενης» ή «Orans»⁸⁵. Μάλιστα έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ο τύπος «Formia» αποτελεί μια «εκδοχή του ευρύτερου αγαματικού τύπου της «Δεόμενης»⁸⁶. Κοινό σημείο αναφοράς για τους δύο τύπους είναι ότι έχουν χρησιμοποιηθεί για την απεικόνιση δεόμενων γυναικών.

Στην αυτοκρατορική περίοδο ο τύπος «Λούβρου – Otricoli» εμφανίζεται για πρώτη φορά σε ένα χαμένο σήμερα άγαλμα της Λιβίας το οποίο πιθανολογείται ότι ήταν χάλκινο ή λαξευμένο σε ημιπολύτιμο λίθο⁸⁷. Το πορτρέτο της Λιβίας από τη βασιλική του Otricoli θεωρείται ως το πρωιμότερο σωζόμενο αντίγραφο του χαμένου πρωτότυπου αγάλματος⁸⁸ (Αρ. 37, εικ. 38). Το άγαλμα εντοπίστηκε μαζί με άλλους εικονιστικούς ανδριάντες μελών της δυναστείας των Ιουλίων – Κλαυδίων⁸⁹. Η Λιβία είναι ενδεδυμένη με χιτώνα, *stola* και ιμάτιο και φορά κλειστά υποδήματα. Το ιμάτιο αφού έχει καλύψει την πλάτη και το κεφάλι της καλύπτει και μεγάλο μέρος του δεξιού χεριού, το οποίο είναι υψωμένο. Έπειτα στο ύψος της μέσης σχηματίζεται μια καμπυλόσχημη συστάδα πτυχών, η οποία τυλίγεται εν συνεχεία γύρω από το αριστερό χέρι, το οποίο είναι επίσης λυγισμένο⁹⁰. Η ανοιχτή στάση των χεριών της παραπέμπει

⁸⁵ Jongkees 1948, 29-39. Rosenbaum 1960, 86-87. Kabus-Jahn 1963, 65-70. Bieber 1977, 197-199. Filges 1997, 161-163. Alexandridis 2004, 79-80, 258-259. Moltesen 2007, 127-129. Marcks 2008, 82-85. Κωνσταντινίδης 2016α, 67-71 (με παραδείγματα δυναστικών αγαλμάτων από τον ελλαδικό χώρο).

⁸⁶ Κωνσταντινίδης 2016α, 66 σημ. 9.

⁸⁷ Bieber 1977, 198. Alexandridis 2004, 259. Moltesen 2007, 128.

⁸⁸ Μουσείο Βατικανού, Sala dei Busti 352, αρ. ευρ. 637: Jongkees 1948, 29, αρ. 1. Schmidt 1967, 49-50 σημ. 261. Kabus-Jahn 1963, 66 σημ. 26. Bieber 1977, 197-198 εικ. 807 (πρώιμη εποχή Αυγούστου λόγω της κόμμωσης). Scholz 1992, 38 αρ. St. 13 εικ. 19. Landwehr 1993, 84 (A). Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ. 9) 196 σημ. 943. Boschung 2002, 68 αρ. 19.5 πίν. 55.1. Alexandridis 2004, 129 αρ. 33, πίν. 4.2 259 αρ. A.8 (εποχή Τιβέριου). Moltesen 2007, 127-128 εικ. 6 (πρώιμη εποχή Τιβέριου). Gkikaki 2016, 132. Κωνσταντινίδης 2016α, 71 εικ. 13.

⁸⁹ Οι Landwehr 1993, 84 (A) και Gkikaki 2016, 132, επισημαίνουν ότι το άγαλμα της Λιβίας εντοπίστηκε μαζί με ένα άγαλμα του Αυγούστου, που αναπαράγει τον κλασικό τύπο του Διομήδη του Κρησίλα. Αντίθετα η Alexandridis 2004, 129 σημ. 1-2, διατηρεί επιφυλάξεις τόσο για τον τόπο εύρεσης του αγάλματος της Λιβίας όσο και για το αν το σύνολο των αγαλμάτων προέρχεται από το ίδιο σύνταγμα.

⁹⁰ Από την Alexandridis 2004, 129, σημειώνεται πως και τα δύο χέρια είναι συμπληρωμένα.

σε στάση δέησης, η οποία σε συνδυασμό με την καλυμμένη κεφαλή της οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η Λιβία έχει απεικονιστεί ως ιέρεια του θεοποιημένου Αυγούστου ⁹¹.

Αρχικά ο τύπος προοριζόταν για την απεικόνιση των γυναικών της αυτοκρατορικής οικογένειας με πρώτη τη Λιβία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Ένα από τα πιο εντυπωσιακά αντίγραφα του τύπου είναι κατασκευασμένο από πορφυρίτη και σήμερα φυλάσσεται στο μουσείο του Λούβρου με μη συνανήκουσα κεφαλή ⁹² (**Αρ. 38, εικ. 39**). Η επιλογή του πορφυρίτη για την κατασκευή αυτού του αγάλματος φαίνεται να μην είναι τυχαία καθώς πρόκειται για ένα ακριβό υλικό, η δύσκολη κατεργασία του οποίου καθιστά το συνολικό κόστος του αγάλματος πολύ υψηλό. Ως εκ τούτου υποψήφιοι παραγγελιοδότες θα ήταν πιθανόν μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας, υπόθεση που αν ευσταθεί σημαίνει ότι το άγαλμα από πορφυρίτη είναι δυναστικό ⁹³.

Ο τύπος «Λούβρου – Otricoli» δεν περιορίστηκε στους δυναστικούς εικονιστικούς ανδριάντες, αλλά σταδιακά επεκτάθηκε και σε εκείνους των απλών ιδιωτών ⁹⁴. Η πλειονότητα των αντιγράφων χρονολογείται στην εποχή των Ιουλίων – Κλαυδίων και προέρχεται από την Ιταλία. Σε αντίθεση με τα αντίγραφα του τύπου «Formia» οι διαφορές ανάμεσα στα αντίγραφα του τύπου «Λούβρου – Otricoli» είναι ανεπαίσθητες. Ένα αντίγραφο εντοπίστηκε στην πόλη Frascati στα νοτιοανατολικά της Ρώμης και

⁹¹ Moltesen 2007, 128. Η Alexandridis 2004, 54 σημ. 497, επισημαίνει ότι η κάλυψη της κεφαλής των γυναικών από το ιμάτιο δεν δηλώνει απαραίτητα την ιερατική τους ιδιότητα, αλλά μπορεί να υποδεικνύει την ευσέβεια τους.

⁹² Παρίσι, Λούβρο, αρ. ευρ. NR. 67: Jongkees 1948, 29 αρ. 5 (πορτρέτο που δεν συνανήκει). Kabus-Jahn 1963, 65 σημ. 21. Bieber 1977, 198 εικ. 810. Landwehr 1993, 85 (E). Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ. 5). Alexandridis 2004, 259 αρ. Aa.5 (παραλλαγή με πορτρέτο που δεν συνανήκει). Moltesen 2007, 128 εικ. 7. Marcks 2008, 83 σημ. 268.

⁹³ Alexandridis 2004, 259 σημ. 1124, η οποία ως τεκμήριο για την ταύτιση του αγάλματος του Λούβρου με δυναστικό εικονιστικό ανδριάντα χρησιμοποιεί ένα επιβεβαιωμένο άγαλμα της Νεότερης Αγριππίνας από βασάλτη, υλικό εξίσου ακριβό και δύσκολο στην κατεργασία του, όπως και ο πορφυρίτης. Επιπλέον αναφέρει ότι τόσο ο πορφυρίτης όσο και ο βασάλτης χρησιμοποιήθηκαν για να μιμηθούν το χάλκινο πρωτότυπο άγαλμα της Λιβίας. Για το άγαλμα της Αγριππίνας από βασάλτη βλ. παρακάτω (**Αρ. 51, εικ. 56**).

⁹⁴ Alexandridis 2004, 259. Moltesen 2007, 132. Αντίθετα για τον τύπο «Formia» δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί ότι εμφανίζεται πρώτα στα δυναστικά αγάλματα και έπειτα στα ιδιωτικά. Η Murer 2017, 85, υποστηρίζει ότι ο τύπος «Formia» προορίζεται αποκλειστικά για ιδιωτικούς εικονιστικούς ανδριάντες και όχι για δυναστικούς. Μοναδική μέχρι στιγμής εξαίρεση αποτελούν τα δυναστικά αγάλματα της Velleia. Παραμένει βέβαια άγνωστο, αν ορισμένα από τα σωζόμενα αγάλματα του τύπου «Formia» στην πραγματικότητα προορίζονταν για την απεικόνιση μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας.

σήμερα βρίσκεται στο Βερολίνο ⁹⁵ (Αρ. 44, εικ. 40). Το άγαλμα φέρει πορτρέτο το οποίο όμως δεν συνανήκει ⁹⁶. Στη Ρώμη εντοπίστηκε ακόμα ένα άγαλμα, το οποίο επίσης φέρει πορτρέτο υστερότερων χρόνων ⁹⁷ (Αρ. 39, εικ. 41). Από την Ιταλία προέρχεται επίσης ένα άγαλμα που σήμερα βρίσκεται στο Ermitage ⁹⁸ (Αρ. 40, εικ. 42). Η τόσο διαφορετική συγκριτικά με όλα τα προαναφερθέντα αντίγραφα διάταξη του ιματίου ανάμεσα στο δεξί χέρι και τη μέση του αγάλματος οφείλεται ενδεχομένως στις νεότερες επεμβάσεις που έχει υποστεί ⁹⁹.

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί ένα άγαλμα με πιθανή προέλευση την Ιταλία ¹⁰⁰ (Αρ. 41, εικ. 43). Η πρώτη φάση του αγάλματος χρονολογείται στην εποχή των Ιουλίων – Κλαυδίων, όμως κατά τον 3^ο αι. μ.Χ. το άγαλμα υπέστη μεταρρυθμίσεις και τοποθετήθηκε νέο πορτρέτο ¹⁰¹. Επιπλέον η σημερινή εικόνα του αγάλματος είναι αλλοιωμένη εξαιτίας της λανθασμένης αποκατάστασης των χεριών, με τα οποία η μορφή εμφανίζεται να κρατά το μάτι ¹⁰².

Εκτός Ιταλίας ο τύπος εντοπίζεται σε ένα άγαλμα από το Cherchel, το οποίο σώζεται σε αποσπασματική κατάσταση ¹⁰³ (Αρ. 42, εικ. 44). Εικάζεται ότι το άγαλμα αυτό

⁹⁵ Βερολίνο, Antikensammlung, αρ. ευρ. Sk 496: Blümel 1933, 23 αρ. R54 πίν. 20-21. Jongkees 1948, 29 αρ. 3 εικ. 1. Kabus-Jahn 1963, 66 σημ. 25. Landwehr 1993 84 (C). Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ. 1). Alexandridis 2004, 259 αρ. A.1 (β' μισό 1^{ου} αι. μ.Χ.).

⁹⁶ Οι Jongkees 1948, 29 και Landwehr 1993, 84, ταυτίζουν το πορτρέτο με τη Σαβίνα.

⁹⁷ Ρώμη, Museo Nazionale Romano, αρ. ευρ. 68: Jongkees 1948, 29 αρ. 2 (πορτρέτο Lucilla που δεν συνανήκει). Kabus-Jahn 1963, 66 σημ. 23. Bieber 1977, 198 εικ. 809. (πορτρέτο Νεότερης Φαυστίνας / εποχή Αντωνίνων). MNR I, 2, 61-62 αρ. 47 (πορτρέτο Lucilla, αμφιβολίες για το αν συνανήκει ή όχι). Landwehr 1993, 84 (B) (πορτρέτο Νεότερης Φαυστίνας). Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ. 6). Alexandridis 2004, 259 αρ. A.6 (εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων).

⁹⁸ Saint Petresburg, Ermitage: Waldhauer 1936, 38-40 αρ. 281 εικ. 35 (μάρμαρο Καρράρας/ πορτρέτο που δεν συνανήκει/ εποχή Κλαυδίου). Jongkees 1948, 29 αρ. 4. Kabus-Jahn 1963, 66 σημ. 24. Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ.7). Alexandridis 2004, 259, αρ. A.9 (εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων).

⁹⁹ Waldhauer 1936, 38.

¹⁰⁰ Brentford, Sion House: Poulsen 1923, 105 αρ. 102. Jongkees 1948, 29 αρ. 8. Kabus-Jahn 1963, 66 σημ. 22. Landwehr 1993, 84 (D). Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ. 8). Alexandridis 2004, 259 αρ. A.3. Moltesen 2007, 128.

¹⁰¹ Poulsen 1923, 105, αρ. 102 (α' φάση: εποχή Αυγούστου). Alexandridis 2004, 259, αρ. A.3 (εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων).

¹⁰² Poulsen 1923, 106.

¹⁰³ Cherchel, Μουσείο, αρ. ευρ. S14: Jongkees 1948, 29 αρ. 7 εικ. 4. Kabus-Jahn 1963, 66 σημ. 21. Landwehr 1993, 83-85 αρ. 61 πίν. 85-87 (β' – γ' τέταρτο 1^{ου} αι. μ.Χ.). Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ. 3). Alexandridis 2004, 259 αρ. A.4 (εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων). Moltesen 2007, 128 εικ. 8. Ο Jongkees

αποτελούσε σύνταγμα μαζί με έναν τηβεννοφόρο, θραύσμα του οποίου βρέθηκε μαζί το προαναφερθέν γυναικείο άγαλμα ¹⁰⁴. Πέρα από αγάλματα μεγάλης κλίμακας ο τύπος «Λούβρου – Otricoli» έχει αντιγραφεί και σε ένα επιτύμβιο αγαλμάτιο από την ανατολική νεκρόπολη των Επιζεφύριων Λοκρών ¹⁰⁵ (Αρ. 43, εικ. 45).

1948, 29 αρ. 13, έχει συμπεριλάβει στον κατάλογο του ένα αντίγραφο από τη Σμύρνη, του οποίου όμως δεν σώζεται καλή φωτογραφία.

¹⁰⁴ Οι Jongkees 1948, 29 αρ. 7 και Kabus-Jahn 1963, 65 σημ. 21, θεωρούν ότι στα αγάλματα του Cherchel απεικονίζονται η Λιβία και ο Αύγουστος.

¹⁰⁵ Gerace Marina, Μουσείο: Ferri 1926, 339 εικ. 1. Jongkees 1948, 29 αρ. 11. Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ. 4). Alexandridis 2004, 259 αρ. Α.5 (1^{ος} αι. μ.Χ.). Moltesen 2007, 131 σημ. 40.

Ο τύπος «Λούβρου – Otricoli» μπορεί να διακριθεί σε δύο παραλλαγές. Εγγύτερη εικονογραφικά είναι η παραλλαγή I, η οποία περιλαμβάνει τρία αγάλματα. Το πρώτο είναι ένας χάλκινος εικονιστικός ανδριάντας από το θέατρο του Herculaneum, που παλαιότερα ταυτιζόταν με τη Λιβία ¹⁰⁶ (Αρ. 45, εικ. 46). Η μορφή φορά χιτώνα, ιμάτιο και κλειστά υποδήματα. Χαρακτηριστικό της παραλλαγής I είναι η εξ ολοκλήρου κάλυψη του στήθους από το ιμάτιο. Σημαντική είναι η διατήρηση των χεριών στην αρχική τους θέση, εφόσον στην πλειονότητα των μαρμάρινων αγαλμάτων είτε απουσιάζουν είτε έχουν αποκατασταθεί. Το άγαλμα εντοπίστηκε μαζί με ένα ακόμα χάλκινο γυναικείο. Αυτά τα δύο αγάλματα μαζί με ακόμα δύο χάλκινα ανδρικά στον τύπο του τηβεννοφόρου αποτελούσαν πιθανόν ένα σύνταγμα ¹⁰⁷. Η ταυτότητα της γυναίκας παραμένει άγνωστη, όμως έχει υποτεθεί ότι πρόκειται για μέλος μιας οικογένειας ευεργετών του θεάτρου ¹⁰⁸.

Το δεύτερο άγαλμα βρίσκεται σήμερα στο Λούβρο ¹⁰⁹ (Αρ. 46, εικ. 47). Το άγαλμα αυτό διαφοροποιείται από το προηγούμενο, καθώς η κεφαλή της μορφής δεν καλύπτεται από το ιμάτιο. Επιπλέον η μορφή φορά σανδάλια αντί για κλειστά υποδήματα. Το τρίτο άγαλμα είναι χάλκινο και εντοπίστηκε στο κτίριο της λεγόμενης «Βασιλικής» του Herculaneum ¹¹⁰ (Αρ. 47, εικ. 48). Το άγαλμα αυτό απομακρύνεται ελαφρώς από το βασικό σχήμα της παραλλαγής I ως προς τη διάταξη του ιματίου. Το δεξί χέρι μένει ακάλυπτο και μια φαρδιά συστάδα πτυχών του ιματίου καλύπτει το στήθος, η οποία στερεώνεται έπειτα κάτω από το αριστερό χέρι. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μην παρατηρείται το χαρακτηριστικό για τον τύπο «Λούβρου – Otricoli» τμήμα του ιματίου ανάμεσα στα χέρια της μορφής.

¹⁰⁶ Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 5589: Schmidt 1967, 48 σημ. 256. Bieber 1977, 200 σημ. 144 (εποχή Αυγούστου). Boschung 2002, 125 σημ. 703. Alexandridis 2004, 80 σημ. 764, 211. Marcks 2008, 83 σημ. 269. Κωνσταντινίδης 2016α, 71 εικ. 14. Murer 2017, 50, 174 αρ. 13 πίν. 13a-b

¹⁰⁷ Murer 2017, 50, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

¹⁰⁸ Murer 2017, 50.

¹⁰⁹ Παρίσι, Λούβρο. Bieber 1977, 200 εικ. 825 («Ευτέρπη»).

¹¹⁰ Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 5612: Rüschi 1908, 194 αρ. 759. Bieber 1977, 200 εικ. 824 (εποχή Κλαυδίου). Boschung 2002, 119-120 αρ. 42.7 πίν. 94.2. Alexandridis 2004, 213.

Στην παραλλαγή II του τύπου «Λούβρου – Otricoli» συμπεριλαμβάνονται επίσης τρία αγάλματα. Στον τιμητικό εικονιστικό ανδριάντα από τον ναό της Τύχης στην Πομπηία η ανοιχτή στάση των χεριών παραπέμπει άμεσα στον τύπο «Λούβρου – Otricoli», όμως το ιμάτιο δεν τυλίγεται γύρω από τον αριστερό πήχη, όπως στα αντίγραφα του τύπου, αλλά πέφτει προς την αριστερή πλευρά ¹¹¹ (Αρ. 49, εικ. 49). Η μορφή είναι ενδεδυμένη με χιτώνα, *stola* και ιμάτιο, ενώ φορά και κλειστά υποδήματα. Η τύλη στο ύψος της μέσης είναι χαλαρή και σχηματίζει καμπύλη, χωρίς να είναι τόσο έντονη η παρουσία της, όπως στον τύπο «Λούβρου – Otricoli». Στα ενδύματα της μορφής σχηματίζεται κόλπος, ενώ παράλληλα παρατηρείται ψηλό ζώσιμο κάτω από το στήθος.

Το ψηλό ζώσιμο των ενδυμάτων κάτω από το στήθος παρατηρείται και στο άγαλμα της λεγόμενης «Crispina» ¹¹² (Αρ. 50, εικ. 50). Στο συγκεκριμένο άγαλμα το δεξί χέρι, αν και συμπληρωμένο, είναι υψωμένο και τοποθετημένο αρκετά πιο μακριά από το σώμα, με αποτέλεσμα η τύλη που σχηματίζεται να είναι τεντωμένη και τοποθετημένη οριζόντια στο ύψος της μέσης. Το ιμάτιο κατόπιν τυλίγεται γύρω από τον αριστερό πήχη, όπως ακριβώς στα αγάλματα του τύπου «Λούβρου – Otricoli». Το αριστερό χέρι είναι επίσης συμπληρωμένο, ενώ για το κεφάλι διατηρούνται επιφυλάξεις για το αν συνανήκει ¹¹³. Τέλος η στάση των ποδιών είναι αντίστροφη και μορφή αντί για κλειστά υποδήματα φορά σανδάλια.

Σε ένα ακόμη τιμητικό άγαλμα από την περιοχή Lucus Feroniae παρατηρούνται αποκλίσεις από την παραλλαγή II ¹¹⁴ (Αρ. 48, εικ. 51). Η στάση της μορφής είναι αντίστροφη, καθώς το στηρίζον σκέλος είναι το δεξί και όχι το αριστερό, όπως και στο άγαλμα 50 (εικ. 50). Επιπλέον το ιμάτιο καλύπτει το αριστερό στήθος σχηματίζοντας λοξή τύλη, που θυμίζει την αντίστοιχη από το πορτρέτο της Πρεσβύτερης Αγριππίνας από τη Velleia (Αρ. 25, εικ. 23). Εν συνεχεία το ιμάτιο καλύπτει το κεφάλι και το δεξί χέρι. Το μεγάλο άνοιγμα του χεριού προς τα έξω παραπέμπει στο άγαλμα 555 της Επιδαύρου. Κατόπιν μια οριζόντια τύλη τοποθετείται κάτω από το στήθος και

¹¹¹ Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 6083: Rüsich 16, αρ. 48 εικ. 20. Scholz 1992, 39 αρ. St. 15 εικ. 20.

¹¹² York, Castle Howard: Alexandridis 2004, 198 αρ. 215, 259, αρ. Aa.1, πίν. 48.4.

¹¹³ Alexandridis 2004, 198.

¹¹⁴ Lucus Feroniae, Μουσείο, αρ. ευρ. 91424: Sgubini Moretti 1982-1984, 87-89 εικ. 12-13. Boschung 2002, 36 αρ. 3.10 πίν. 25.3,6.

καταλήγει στον αριστερό πήχη. Με το αριστερό χέρι η μορφή κρατά πιθανόν *accera*. Τέλος τα κλειστά και μυτερά υποδήματα θυμίζουν εκείνα των αγαλμάτων της Σικυώνας (Αρ. 6, εικ. 8, Αρ, 26, εικ. 24).

Ο τύπος «Ολυμπίας – Λονδίνου» αποτελεί συγγενική μορφή του ευρύτερου αγαλαματικού τύπου των δεόμενων γυναικών, στον οποίο περιλαμβάνονται οι τύποι «Formia» και «Λούβρου – Otricoli». Συχνά όμως συγχέεται με εκείνον των δεόμεων, καθώς δεν είναι πάντα σαφές, αν η μορφή απεικονίζεται να δέεται ή να τελεί σπονδή¹¹⁵. Επιπρόσθετα ο τύπος των σπενδουσών γυναικών είναι συναφής εννοιολογικά με τον τύπο των δεόμενων, εφόσον και στις δύο περιπτώσεις οι γυναικείες μορφές έχουν απεικονιστεί να προσεύχονται και να σπένδουν, κινήσεις δηλαδή που σχετίζονται με τη λατρεία και την ευσέβεια.

Ο τύπος «Ολυμπίας – Λονδίνου» έχει αποτυπωθεί σε ένα τιμητικό εικονιστικό ανδριάντα ιέρειας από την εμπορική αγορά της Πομπηίας, που παλαιότερα ταυτιζόταν με τη Λιβία¹¹⁶ (Αρ. 53, εικ. 52). Στην ταύτιση αυτή πιθανόν οδήγησε η προνομιακή θέση του αγάλματος καθώς εντοπίστηκε στον σηκό ενός ναού αφιερωμένου στην αυτοκρατορική λατρεία. Στο εσωτερικό του βρέθηκε το θραύσμα ενός χεριού που κρατούσε σφαίρα και επομένως ταυτίζεται με αυτοκρατορικό ανδριάντα, πιθανόν του Κλαυδίου. Το αυτοκρατορικό άγαλμα πλαισιωνόταν από την ιέρεια και ακόμα ένα ανδρικό άγαλμα¹¹⁷. Πιθανολογείται ότι πρόκειται για μεταθανάτιους τιμητικούς ανδριάντες της οικογένειας του δωρητή του ναού¹¹⁸. Η γυναίκα φορά χειριδωτό χιτώνα, *stola* και μιάτιο, καθώς και κλειστά υποδήματα. Το μιάτιο καλύπτει την αριστερή πλευρά και το κεφάλι της μορφής. Το στήθος μένει ακάλυπτο όπως και το

¹¹⁵ Moltesen 2007, 129 σημ. 27, όπου και αναφέρεται η δυσκολία διάκρισης μεταξύ δεόμενων και σπενδουσών γυναικών. Η Alexnadridis 2004, 258, διαχωρίζει τον τύπο των σπενδουσών δίνοντας του και τη συμβατική ονομασία «Ολυμπία – Λονδίνο».

¹¹⁶ Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 6041: Traversari 1960, 70. Schmidt 1967, 62, 68 (πρώιμη εποχή Νέρωνα) Bieber 1977, 199 εικ. 17 (Λιβία ως ιέρεια/ εποχή Κλαυδίου). Amedick 1987, 71 εικ. 21 (ύστερη εποχή Νέρωνα-πρώιμη εποχή Φλαβίου). Scholz 1992, 45-46 St. 27 εικ. 30, 32 (ιέρεια). Filges 1997, 163 σημ. 639 (αρ.3), 193 σημ. 910 (τύπος «Λονδίνου – Νεάπολης»). Κατάκης 2002, 296 σημ. 1435, όπου παρατηρείται η τυπολογική συγγένεια με το άγαλμα της Επιδαύρου 555 και κατ' επέκταση με τον τύπο «Formia». Alexandridis 2004, 80, 211, 213 εικ. 17 (ιδιωτικό πορτρέτο/ τύπος «Λονδίνου – Ολυμπίας»). Moltesen 2007, 130-131 εικ. 10 (ιδιωτικό πορτρέτο). Zanker 2009, 413-414 εικ. 253 (ιέρεια/ εποχή Νέρωνα). Κωνσταντινίδης 2016α, 67 σημ. 13 (αρ. 2) 77 σημ. 57. Murer 2017, 27-29, 79, 152-153 αρ. 2 πίν. 2a-b (ιέρεια/ εποχή Νέρωνα/ Hüftbausch-Schema).

¹¹⁷ Scholz 1992, 45. Moltesen 2007, 131 σημ. 36, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Για το ανδρικό άγαλμα βλ. επίσης Murer 2017, 27, 152 σημ. 3 εικ. 5, με παλαιότερη βιβλιογραφία.

¹¹⁸ Moltesen 2007, 131. Murer 2017, 28, 79.

δεξί χέρι, κάτω από το οποίο περνά το μιάτιο. Παρατηρείται επιπλέον το τρίγωνο που σχηματίζει το μιάτιο καθώς στερεώνεται κάτω από το αριστερό χέρι, όπως και η τύλη κάτω από το στήθος. Τα στοιχεία αυτά συνδέουν τον τύπο «Ολυμπίας – Λονδίνου» με τον τύπο «Formia». Η συστάδα των πτυχών του ιματίου που περνά κάτω από το δεξί χέρι καταλήγει στον αριστερό πήχη της μορφής. Τα χέρια της είναι προτεταμένα προς τα εμπρός. Στο αριστερό χέρι τοποθετείται *acerra*, ενώ στο δεξί ίσως *patera*¹¹⁹. Το κεφάλι της επιστέφεται από στεφάνι φύλλων μυρτιάς, ενώ παρατηρείται και κομβιωτή ταινία (*infula*), οι άκρες της οποίας είναι εμφανείς στους ώμους¹²⁰. Τα ιερατικά σύμβολα που απαντούν στο άγαλμα της Πομπηίας επιβεβαιώνουν ότι η μορφή ανήκε στην ανώτερη τάξη και κατείχε το ιερατικό αξίωμα¹²¹.

Ένας ακέφαλος κορμός τοπικού εργαστηρίου από την Κυρήνη φαίνεται ότι αντιγράφει το σχήμα της ιέρειας της Πομπηίας, παρά τη μεγάλη διάβρωση της επιφάνειας του¹²² (Αρ. 55, εικ. 53). Το μιάτιο όμως είναι αρκετά πιο μακρύ από ό,τι του αγάλματος της Πομπηίας με αποτέλεσμα να είναι ελάχιστα ορατό το κάτω μέρος του χιτώνα.

Μικρές αποκλίσεις από τον βασικό τύπο παρατηρούνται σε ένα άγαλμα ιέρειας από την Atripalda της Καμπανίας¹²³ (Αρ. 54, εικ. 54). Η μορφή ταυτίζεται με ιέρεια

¹¹⁹ Η Murer 2017, 152, αναφέρει ότι η *patera* αποτελεί μεταγενέστερη συμπλήρωση. Η Bieber 1977, 199, παρατηρεί ότι η συμπλήρωση με *patera* είναι σωστή. Ως σπένδουσα με *patera* και *acerra* έχει απεικονιστεί η Λιβία με την ιδιότητα της ιέρειας του θεοποιημένου Αυγούστου στον βωμό των Λαρήτων από τη Φλωρεντία. Galleria degli Uffizi, αρ. ευρ. 972: Bieber 1977, 198 εικ. 789. Alexandridis 2004, 118-199, αρ. 9 πίν. 2.1, η οποία είναι επιφυλακτική τόσο για την ταυτότητα της μορφής, όσο και για την απεικόνιση της ως ιέρειας. Κωνσταντινίδης 2016α, 77 σημ. 58.

¹²⁰ Moltesen 2007, 130. Κωνσταντινίδης 2016α, 77 σημ. 57. Αντίθετα η Bieber 1977, 199, κάνει λόγο για στεφάνι ελιάς.

¹²¹ Η Murer 2017, 29, αναφέρει την επισφαλή σύνδεση του αγάλματος της Πομπηίας με μια ενεπίγραφη βάση στην οποία ήταν στημένο ένα άγαλμα προς τιμήν της ιέρειας της Δήμητρας και της Αφροδίτης, Alleia. Για τη βάση βλ. Murer 2017, 219 αρ. A1, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

¹²² Traversari 1960, 69-70 αρ. 29 πίν. XVIII.1 (εποχή Τραϊανού). Rosenbaum 1960, 87-88 αρ. 143 πίν. LXX.3. Bieber 1977, 199 εικ. 823. Filges 1997, 163 σημ. 639 (αρ. 1) (τύπος «Λονδίνου – Νεάπολης») Alexandridis 2004, 258 αρ. 1 (τύπος «Ολυμπίας – Λονδίνου»).

¹²³ Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, αρ. ευρ. GR 1873.8-20.741: Traversari 1960, 70. Bieber 1977, 199 εικ. 822. Scholz 1992, 45 σημ. 340. Filges 1997, 163 σημ. 639 (αρ. 2) 193 σημ. 912 (τύπος «Λονδίνου – Νεάπολης»). Alexandridis 2004, 258, αρ. 2 (τύπος «Ολυμπίας – Λονδίνου»). Moltesen 2007, 131, εικ. 11. Κωνσταντινίδης 2016α, 67 σημ. 13 (αρ. 3). Murer 2017, 85, 229 αρ. A63. (εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων)

εξαιτίας του στεφανιού από φύλλα δάφνης ή μυρτιάς που φέρει στο κεφάλι ¹²⁴. Η λοξή τύλη του ιματίου που περνά κάτω από το δεξί χέρι καλύπτει εν μέρει και το αριστερό στήθος. Το στοιχείο αυτό θα μπορούσαμε να πούμε ότι εντοπίζεται και στο άγαλμα 555 της Επιδάου με τη διαφορά ότι στο τελευταίο το μάτιο στην περιοχή αυτή είναι πιο σφιχτά τυλιγμένο στο σώμα της μορφής. Επιπλέον στο άγαλμα της Atripalda το μάτιο έχει γλιστρήσει από τον αριστερό ώμο, στοιχείο που δεν απαντά στα αγάλματα της Πομπηίας και της Κυρήνης. Τέλος το πολύ μακρύ μάτιο είναι ένα χαρακτηριστικό που το βλέπουμε και στον κορμό από την Κυρήνη με τη διαφορά ότι στο τελευταίο η απόληξη του ιματίου γύρω από τα πόδια είναι οριζόντια, ενώ στο άγαλμα της Atripalda το μάτιο ακολουθεί ανοδική πορεία. Η λεπτομέρεια αυτή πιθανώς οφείλεται στο γεγονός ότι το άγαλμα της Κυρήνης είναι έργο επαρχιακού εργαστηρίου.

Το εικονογραφικό σχήμα του αγάλματος της Atripalda επαναλαμβάνεται στο πορτρέτο της Νεότερης Αγριππίνας από το Μητρώο της Ολυμπίας ¹²⁵ (Αρ. 52, εικ. 55). Πρόκειται για έργο του αττικού εργαστηρίου, όπως προδίδει και η επιγραφή που φέρει: «Διονύσιος Απολλωνίου Αθηναῖος ἐποίησεν» ¹²⁶. Πιθανολογείται ότι η Αγριππίνα έχει απεικονιστεί ως ιέρεια είτε του θεοποιημένου συζύγου της, Κλαυδίου, όπως και η Λιβία από τη βασιλική του Otricoli (Αρ. 37, εικ. 38), είτε μιας άλλης θεότητας ¹²⁷. Η Αγριππίνα έχει απεικονιστεί ως ιέρεια του θεοποιημένου Κλαυδίου σε ακόμα ένα άγαλμα κατασκευασμένο από βασάλτη, το οποίο βρέθηκε στον Καίλιο Λόφο ¹²⁸ (Αρ. 51, εικ. 56). Το άγαλμα αυτό σχετίζεται περισσότερο με τον τύπο «Λούβρου –

¹²⁴ Bieber 1977, 199. Moltesen 2007, 131. Η Alexandridis 2004, 258, θεωρεί ότι πρόκειται για ιδιωτικό εικονιστικό άγαλμα και αμφιβάλλει για το αν πρόκειται για ιέρεια.

¹²⁵ Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας, αρ. ευρ. Α 143: Schmidt 1967, 67-68. Filges 1997, 163 σημ. 639 (αρ. 3) (τύπος «Λονδίνο – Νεάπολη»). Boschung 2002, 101 αρ. 33.5 πίν. 81.2. Alexandridis 2004, 161-162 αρ. 111 πίν. 26.3, 258 αρ. 3 (τύπος «Ολυμπίας – Λονδίνου» / εποχή Κλαυδίου – Νέρωνα). Moltesen 2007, 129-130 εικ. 9. Portale 2013, 217, 218 εικ. 7. Gkikaki 2016, 135-136 εικ. 2. Κωνσταντινίδης 2016α, 67-69 αρ. Ζ.γ.3 εικ. 291-300 (εποχή Κλαυδίου – Νέρωνα). Από τον ελλαδικό χώρο προέρχεται ακόμα ένα άγαλμα του ίδιου σχήματος από τη Σπάρτη, το οποίο όμως είναι αδημοσίετο και αναφέρεται μόνο από τον Filges 1997, 163 σημ. 639 (αρ. 5).

¹²⁶ Alexandridis 2004, 161.

¹²⁷ Moltesen 2007, 130.

¹²⁸ Μουσείο Καπιτωλίου. Centrale Montemartini, Αρ. ευρ. Ν 1882 (κορμός), Ny Carlsberg Glyptotek, Αρ. ευρ. Ι. Ν. 753 (κεφάλι): Jongkees 1948, 29 αρ. 6, εικ. 3. Kabus-Jahn 1963, 65 σημ. 21. Bieber 1977, 198 εικ. 811. Lygkopoulos 1983, 140, αρ. 18 εικ. 122. Alexandridis 2004, 159 αρ. 106 πίν. 26,2. 4, 259 αρ. Α.7. Moltesen 2007, 123-133 εικ. 1-5 (Νεότερη Αγριππίνα). Marcks 2008, 83 σημ. 268. Κωνσταντινίδης 2016α, 67 σημ. 13 (αρ. 1).

Otricoli», όσον αφορά τη διάταξη του ματίου, ωστόσο η στάση ιδιαίτερα του δεξιού χεριού παραπέμπει στις σπένδουσες γυναίκες και όχι στις δεόμενες, καθώς τοποθετείται χαμηλά και δεν είναι υψωμένο. Επιπλέον όπως και στην περίπτωση του πορτρέτου της από την Ολυμπία, η Αγριππίνα απεικονίζεται με καλυμμένη κεφαλή και παρόμοια κόμμωση.

Οι τύποι των δεόμενων και σπενδουσών γυναικών που αναλύθηκαν παραπάνω αποτελούν δημιουργίες των ύστερων ρεπουμπλικανικών και πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων που δημιουργήθηκαν λόγω της ανάγκης εξεύρεσης αγαλαματικών τύπων για τη δημόσια προβολή των γυναικών¹²⁹. Για τη δημιουργία τους οι γλύπτες στράφηκαν στους αγαλαματικούς τύπους των ύστερων κλασικών χρόνων, από τους οποίους άντλησαν στοιχεία και έπειτα τα ανασυνέθεσαν κατά βούληση με αποτέλεσμα να προκύψουν αυτοί οι νέοι ρωμαϊκοί τύποι¹³⁰.

Σημείο εκκίνησης για τη διερεύνηση των προδρομικών μορφών αποτελεί το άγαμμα της λεγόμενης «Αρτεμισίας» των μέσων του 4^{ου} αι. π.Χ. από το Μαυσωλείο της Αλικαρνασσού, που έχει θεωρηθεί ως πρότυπο τόσο για τις δεόμενες όσο και για τις σπένδουσες γυναικείες μορφές¹³¹ (εικ. 57). Η στάση των χεριών της «Αρτεμισίας» παραπέμπει άμεσα σε εκείνη των αγαλμάτων του τύπου «Ολυμπίας – Λονδίνου». Όσον αφορά τη διάταξη του ματιού πολύ κοντινή με της «Αρτεμισίας» είναι η διάταξη του ματιού της Νεότερης Αγριππίνας από τον Καίλιο Λόφο (Αρ. 51, εικ. 56). Ο τρόπος με τον οποίο τυλίγεται το μάτιο γύρω από τον πήχη της «Αρτεμισίας» αποτελεί επιπλέον βασικό γνώρισμα του τύπου «Λούβρου – Otricoli»¹³².

Στο ψηφισματικό ανάγλυφο από το ιερό της Αθηνάς Αλέας στην Τεγέα ο τρόπος με τον οποίο έχει απεικονιστεί η Άδα παραπέμπει αναμφισβήτητα στον τύπο «Λούβρου – Otricoli»¹³³ (εικ. 58). Παρατηρώντας τη μορφή της Άδας η σύγκριση με το άγαμμα

¹²⁹ Βλ. Εισαγωγή.

¹³⁰ Bonacasa 1964, 154. Saletti 1968, 28, 29. Bieber 1977, 198. Palma 1977, 72. MNR I,8.1, 200. Picozzi 1990, 224. Alexandridis 2004, 59, 259, 270. Moltesen 2007, 132. Marcks 2008, 82-83. Murer 2017, 9, 85.

¹³¹ Βρετανικό Μουσείο, αρ. ευρ. 1001: Jongkees 1948, 31. Traversari 1960, 69. Rosenbaum 1960, 86. Kabus-Jahn 1963, 67 σημ. 41. Bieber 1977, 198. Waywell 1978, 70-72, 83-84, 103-105 αρ. 27 πίν. 13. Palagia 1980, 44. Lygkopoulos 1983, 140. Landwehr 1993, 84. Moltesen 2007, 132. Alexandridis 2004, 258. Dillon 2010, 71 εικ. 24. Κωνσταντινίδης 2016α, 67.

¹³² Ο τύπος της «Αρτεμισίας» έχει αντιγραφεί σε έναν τιμητικό εικονιστικό ανδριάντα ρωμαϊκών χρόνων από το Σεβαστείο της Κυρήνης. Traversari 1960, 63-64 αρ. 25 πίν. XIV. 2 (εποχή Φλαβίου). Rosenbaum 1960, 46 αρ. 22 πίν. XVIII.1-2 (εποχή Τιβέριου).

¹³³ Βρετανικό Μουσείο: Jongkees 1948, 31-39 εικ. 6. Palagia 1980, 44. Waywell 1993, 79-85 εικ. 1. Landwehr 1993, 84. Alexandridis 2004, 259. Moltesen 2007, 132 σημ. 45. Marcks 2008, 85. Ο Waywell 1993, 80, απορρίπτει την ερμηνεία του Jongkees 1948, 32, 38, σύμφωνα με την οποία το ανάγλυφο

της Λιβίας από τη βασιλική του Otricoli είναι αναπόφευκτη, εφόσον και στις δύο περιπτώσεις τόσο η στάση των χεριών όσο και η διάταξη του ματιού είναι όμοιες. Στο ανάγλυφο αυτό, που είναι σχεδόν σύγχρονο με την «Αρτεμισία», η Άδα και ο Ιδριέας έχουν απεικονιστεί εκατέρωθεν του Δία Λαβρανδέα.

Ορισμένοι ερευνητές οδηγήθηκαν στο συμπέρασμα ότι ο τύπος της δεόμενης γυναίκας αποτελεί δημιούργημα των εργαστηρίων της Ιωνίας θεωρώντας ως πρότυπα το τεγεατικό ανάγλυφο και την «Αρτεμισία»¹³⁴. Από την άλλη πλευρά υποστηρίζεται ότι δεν είναι δυνατόν το άγαλμα της «Αρτεμισίας» να αποτέλεσε άμεσο πρότυπο για τη δημιουργία των ρωμαϊκών.¹³⁵ Επιπλέον η έρευνα έχει αποδείξει ότι τόσο η «Αρτεμισία» όσο και το τεγεατικό ανάγλυφο δεν αποτελούν τα πρωιμότερα παραδείγματα δεόμενων και σπενδουσών γυναικών. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι τα πρότυπα τους πρέπει να αναζητηθούν αλλού και συγκεκριμένα στην Αττική¹³⁶. Από τον Πλίνιο πληροφορούμαστε ότι ο γλύπτης Ευφράνωρ είχε δημιουργήσει ένα γυναικείο άγαλμα σε στάση δέησης (*mulierem admirantem et adorantem*)¹³⁷. Η μορφή του χαμένου σήμερα πρωτότυπου αγάλματος είναι άγνωστη, ενώ αμφισβητείται επίσης η απόδοση του στον γλύπτη Ευφράνωρα¹³⁸.

Οι δεόμενες γυναίκες εμφανίζονται στα αττικά ανάγλυφα του 4^{ου} αι. π.Χ. Απεικονίσεις τους σώζονται και στα ερυθρόμορφα αγγεία της κλασικής περιόδου, στα οποία οι γυναίκες ως ιέρειες εκτελούν τα καθήκοντα τους¹³⁹. Ήδη στον πρώιμο 4^ο αι.

αποτελεί ανάθημα του Βρύαξι, ο οποίος ακολούθησε τον Σκόπα στην Τεγέα μετά την ολοκλήρωση του Μουσουλίου της Αλικαρνασσού. Αντιθέτως ο Waywell θεωρεί ότι η μορφή της στήλης στην οποία εντάσσεται το ανάγλυφο παραπέμπει περισσότερο σε ψηφισματικό παρά σε αναθηματικό. Η παρατήρηση αυτή είναι σημαντική για την ερμηνεία του αναγλύφου, εφόσον ως ψηφισματικό ανεγέρθηκε από της πόλης της Τεγέας με αφορμή κάποια ευεργεσία της δυναστείας των Εκατομνιδών στο ιερό της Αθηνάς Αλέας.

¹³⁴ Jongkees 1948, 32 (πρότυπο το τεγεατικό ανάγλυφο). Kabus-Jahn 1963, 67. Moltesen 2007, 132.

¹³⁵ Jongkees 1948, 31.

¹³⁶ Palagia 1980, 44.

¹³⁷ Πλίνιος 34.78. Jongkees 1948, 33. Kabus-Jahn 1963, 69 σημ. 46. Moltesen 2007, 131.

¹³⁸ Johnson 1931, 20 (Ευφράνωρ). Jongkees 1948, 29-39 (Βρύαξις, με την πρωιμότερη απεικόνιση του πρωτότυπου να απεικονίζεται στο ανάγλυφο της Τεγέας). Kabus-Jahn 1963, 69-70 (Ευφράνωρ). Bieber 1977, 198 (Ευφράνωρ). Palagia 1980, 44, η οποία απορρίπτει τον Ευφράνωρα. Moltesen 2007, 131 (Ευφράνωρ ή Βρύαξις).

¹³⁹ Connelly 2007, 173-176, εικ. 6.5-6.7. Moltesen 2007, 131. Η άποψη ότι ο τύπος παρατηρείται σε ανάγλυφα και αγάλματα του τέλους του 5^{ου} αι. π.Χ. δεν μπορεί να τεκμηριωθεί. Για την άποψη αυτή βλ. MNR I, 8.1, 200.

π.Χ. χρονολογείται ένα αρκετά φθαρμένο σήμερα ψηφισματικό ανάγλυφο, το οποίο εντοπίστηκε κοντά στο Ερέχθειο ¹⁴⁰ (εικ. 59). Στο ανάγλυφο αυτό απεικονίζεται η τίμηση μιας γυναικείας μορφής, πιθανότατα ιέρειας, από τη θεά Αθηνά. Παρά τη μεγάλη φθορά του αναγλύφου η τιμώμενη γυναίκα μπορεί να διακριθεί στα δεξιά έχοντας υψωμένο το δεξί της χέρι προς το μέρος της θεάς. Η τίμηση των ιερειών από τη θεά Αθηνά επιβεβαιώνεται από ακόμα ένα μεταγενέστερο ψηφισματικό ανάγλυφο του β' μισού του 4^{ου} αι. π.Χ. ¹⁴¹ (εικ. 60). Στο ανάγλυφο αυτό η τιμώμενη γυναίκα παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με εκείνη του προηγούμενου αναγλύφου. Επιπλέον η ιδιότητα της ως ιέρειας μπορεί να επιβεβαιωθεί από το κλειδί του ναού στο αριστερό της χέρι που αποτελεί το λαλούν σύμβολο των ιερειών ¹⁴².

Η μορφή της δεόμενης γυναίκας απαντά και σε ένα αναθηματικό ανάγλυφο από το ιερό της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα, που χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. ¹⁴³ (εικ. 61) Η γυναίκα βρίσκεται πρώτη στη σειρά των λατρευτών και συνοδεύεται από δύο μικρότερης κλίμακας μορφές. Το δεξί της χέρι είναι υψωμένο σε στάση προσευχής, όπως και στις γυναικείες μορφές των αναγλύφων των εικ. 59-60.

Εκτός από τα παραπάνω ανάγλυφα προδρομικά στοιχεία της εικονογραφίας των δεόμενων γυναικών απαντούν και στις αττικές επιτύμβιες στήλες. Στη δεκαετία 360-350 π.Χ. χρονολογείται η επιτύμβια στήλη της Μνησιστράτης ¹⁴⁴ (εικ. 62). Η ανοιχτή στάση των χεριών της Μνησιστράτης είναι παρόμοια με εκείνη της Άδας από το τεγεατικό ανάγλυφο, ωστόσο εικάζεται ότι στο ανάγλυφο έχει απεικονιστεί σκηνή δεξιώσης. Με το υψωμένο αριστερό χέρι η Μνησιστράτη κρατά ένα τμήμα του ιματίου,

¹⁴⁰ Μουσείο Ακρόπολης, αρ. ευρ. 2758, 2427: Μάντης 1990, 41-42, 88. Lawton 1995, 61, 125 αρ. 91 πίν. 48. Connolly 2007, 95-97 εικ. 4.8 (5^{ος} αι. π.Χ.). Hoff 2008, 118-119 εικ. 5.

¹⁴¹ Βερολίνο, Antikensammlung, αρ. ευρ. Sk 882: Palagia 1980, 22, αρ. 113. Μάντης 1990, 41-43, 88 πίν. 12. Lawton 1995, 61, 151-152 αρ. 164 πίν. 86. Connolly 2007, 95-97 εικ. 4.7. Hoff 2008, 120 εικ. 6.

¹⁴² Σύμφωνα με τον Μάντη 1990, 88, η στάση δέησης απαντά στις απεικονίσεις των ιερειών ως κλειδούχων. Ο ίδιος επίσης στη σελ. 41, παρατηρεί ότι εφόσον η απεικόνιση της θεάς Αθηνάς στο ανάγλυφο αυτό αντιγράφει το άγαλμα της Αθηνάς Παρθένου του Φειδία, τότε και η απεικόνιση της κλειδούχου ιέρειας θα μπορούσε να παραπέμπει στο άγαλμα της κλειδούχου του Ευφράνορα. Την ίδια παρατήρηση κάνει και η Connolly 2007, 95, όμως αναφέρεται στην πρωιμότερη κλειδούχο του Φειδία.

¹⁴³ Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας, αρ. ευρ. NE 1153: Δεσπίνης 2010, 57, 113-14 πίν. 26.

¹⁴⁴ ΕΑΜ, αρ. ευρ. 826: Conze II, αρ. 1087, πίν. CCXXII. Jongkees 1948, 31 σημ. 9 (340-330 π.Χ.). Palagia 1980, 44 αρ. C.1 (λανθασμένο όνομα «Μνησαρέτη», καθώς και η προέλευση της στήλης από τη Σαλαμίνα). Lygkopoulos 1983, 142, εικ. 33 (370 π.Χ.). Clairmont 1993, 541-542, αρ. 2.430. Biard 2016, 113 σημ. 16.

το οποίο έχει αποτυπωθεί με εγχάραξη στο βάθος του αναγλύφου ¹⁴⁵. Τέλος η πλήρης κάλυψη του στήθους από το ιμάτιο, στοιχείο που απαντά στην παραλλαγή II του τύπου «Λούβρου – Otricoli», εμφανίζεται ήδη σε μια επιτύμβια στήλη του τέλους του 4^{ου} αι. π.Χ. ¹⁴⁶ (εικ. 63).

Προδρομικά στοιχεία της εικονογραφίας των δεόμενων και σπενδουσών γυναικών ανιχνεύονται και στην ολόγλυφη και ανάγλυφη πλαστική του αττικού εργαστηρίου των ελληνιστικών χρόνων. Ξεκινώντας από την ολόγλυφη πλαστική στον ίδιο αγαλαματικό τύπο με την «Αρτεμισία» συγκαταλέγεται ένας ακέφαλος γυναικείος κορμός τιμητικού αγάλματος από το ανάθημα του λεγόμενου «Φιλοσόφου» των Δελφών ¹⁴⁷ (εικ. 64). Παρά την εμφανή τυπολογική τους σχέση παρουσιάζονται μικρές διαφορές μεταξύ τους, καθώς στον κορμό των Δελφών το δεξί χέρι της μορφής δεν καλύπτεται από το ιμάτιο και η τύλη κάτω από το στήθος είναι οριζόντια και όχι λοξή. Στο μεταγενέστερο αναθηματικό άγαλμα της Θέμιδος από τον Ραμνούντα είναι εμφανής ο σχηματισμός του τριγώνου κάτω από το αριστερό χέρι, στοιχείο κοινό για τους ρωμαϊκούς τύπους «Formia» και «Ολυμπίας – Λονδίνου» καθώς και για την παραλλαγή II του τύπου «Λούβρου – Otricoli» ¹⁴⁸ (εικ. 65). Επιπλέον η τοποθέτηση του δεξιού χεριού προς τα κάτω πιθανόν υποδεικνύει ότι η Θέμις έχει απεικονιστεί να σπένδει.

Ένα τιμητικό άγαλμα της ύστερης ελληνιστικής περιόδου εντοπίστηκε στη νότια πλαγιά του λόφου Wadi Bel Ghadir στην Κυρήνη μαζί με το άγαλμα 18 (εικ. 17). Τα

¹⁴⁵ Με παρόμοιο τρόπο έχει απεικονιστεί σε μια ακόμα αττική επιτύμβια στήλη μια γυναίκα πιθανόν μαζί με τον σύζυγο της. Βουδαπέστη, Museum of Fine Arts, αρ. ευρ. 6259: Diepolder 1965, πίν. 49.2. Clairmont 1993, 828-830, αρ. 2.957. Biard 2016, 113 σημ. 17. Ο τελευταίος επισημαίνει την ομοιότητα των αναγλύφων της Μνησιστράτης και της Βουδαπέστης με τα αγάλματα της Θάσου, για τα οποία βλ. παρακάτω (εικ. 68-70).

¹⁴⁶ EAM: Conze I, αρ. 306, πίν. LXXIII. Lippold 1923, 208 σημ. 170.

¹⁴⁷ Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών, αρ. ευρ. 1817: Traversari 1960, πίν. 32.2. Waywell 1978, 71 αρ.1. Palagia 1980, 45 D. Flashar – von den Hoff 1993, 407-433 εικ. 5-8, Themelis 1998, 56-57. Geominy 1998, 61-68 εικ. 3. Eule 2001, 34, 184 αρ. 55 εικ. 54. Dillon 2010, 72-73 εικ. 27. Κατσικούδης 2014, 96-97, 185 εικ. 61. Biard 2017, 322 πίν. 30a. Το άγαλμα χρονολογείται συνήθως στο 300 π.Χ. Ωστόσο ο Themelis 1998, 57, χρονολογεί το σύνταγμα πριν την επιδρομή των Γαλατών το 279 π.Χ., ενώ αντίθετα ο Geominy 1998, 63-65, θεωρεί ότι το ανάθημα δημιουργήθηκε με αφορμή την απόθεση των Γαλατών και τον εορτασμό των Σωτηρίων το 246 π.Χ., τονίζοντας ωστόσο ότι οι μορφές δεν εμφανίζουν χαρακτηριστικά της γλυπτικής του β' μισού του 3^{ου} αι. π.Χ. Συγγενικός με το άγαλμα των Δελφών είναι ένας αποσπασματικά σωζόμενος κορμός από το Ελευσίνιο της Αθήνας. Μουσείο Αγοράς, αρ. ευρ. S1016: Dillon 2010, 45-46, 72 εικ. 25. Gawlinski 2014, 40. Biard 2017, 357-358 πίν. 44 b.

¹⁴⁸ EAM, αρ. ευρ. 231: Johnson 1931, 20. Jongkees 1948, 31. Lygkopoulos 1983, 142 εικ. 130. Πετράκος 1991, 38. Καλτσάς 2001, 272-273 αρ. 568. Moltesen 2007, 132. Geominy 2007, 62.

αγάλματα ήταν τοποθετημένα στο ιερό της Δήμητρας στην κορυφή του λόφου, από όπου και κατακρημνίστηκαν ¹⁴⁹ (εικ. 66). Η μορφή φορά αχειρίδωτο χιτώνα και σανδάλια με ψηλά κατύμματα. Το δεξί χέρι είναι λυγισμένο και προτεταμένο προς τα εμπρός. Η στάση αυτή του δεξιού χεριού θυμίζει εκείνη του αγάλματος 16 (εικ. 21) αλλά και του 555 της Επιδαύρου. Το ιμάτιο περνά κάτω από αυτό και σχηματίζει μια σφιχτή, στρεπτή τύλη, η οποία τοποθετείται οριζόντια κάτω από το στήθος και στη συνέχεια καταλήγει στον αριστερό πήχη. Το άγαλμα απηχεί το εκλεκτικιστικό πνεύμα του 1^{ου} αι. π.Χ., καθώς ενώ αφενός βασίζεται στον υστεροκλασικό τύπο των δεόμενων γυναικών, αφετέρου η στρεπτή τύλη κάτω από το στήθος παραπέμπει στο περγαμηνό ύφος ¹⁵⁰. Στα δυτικά του ναού του Απόλλωνα στην Κυρήνη εντοπίστηκε ένα τιμητικό άγαλμα, που ακολουθεί σε γενικές γραμμές το σχήμα της «Αρτεμισίας», ενώ συναφές ως προς τη διάταξη του ιματίου είναι επίσης και το ρωμαϊκό άγαλμα 49 (εικ. 49) της παραλλαγής II του τύπου «Λούβρου – Otricoli» ¹⁵¹ (εικ. 67). Το δεξί χέρι της μορφής όμως θα ήταν τοποθετημένο κάτω από το στήθος, όπως μαρτυρούν οι σωζόμενες οπές που αποτελούν επιδιορθώσεις της ρωμαϊκής περιόδου ¹⁵². Το στοιχείο αυτό παραπέμπει στην ανάπλαση του τύπου «Formia».

Από το ιερό της Αρτέμιδος Πωλούς στη Θάσο προέρχεται ένα ενδιαφέρον σύνολο αγαλμάτων, που συγκροτούν μια ξεχωριστή ομάδα μέσα στο σύνολο των γυναικείων τιμητικών ανδριάντων του ιερού τόσο από τεχνική όσο και από τυπολογική άποψη ¹⁵³. Στο πρώτο άγαλμα το ιμάτιο περνά κάτω από το στήθος σχηματίζοντας τύλη, όμως η γωνία του ξεδιπλώνεται και πέφτει διαγώνια προς τα αριστερά. Δεν αποκλείεται επίσης το ιμάτιο να κάλυπτε και το κεφάλι της μορφής ¹⁵⁴ (εικ. 68). Στο δεύτερο άγαλμα η

¹⁴⁹ Traversari 1960, 46-47 αρ. 13 πίν.VIII.3 (μέσα στο τέμενος). Rosenbaum 1960, 87, 88-89 αρ. 146 πίν. LXX.9. Bieber 1977, 198 εικ. 817 (εποχή Αυγούστου). Βλ. επίσης σημ. 47.

¹⁵⁰ Traversari 1960, 47.

¹⁵¹ Traversari 1960, 32-33, αρ. 8 πίν. I.3. Rosenbaum 1960, 87 αρ. 142 πίν. LXX.2. Bieber 1977, 198 εικ. 812 (εποχή Αυγούστου). Landwehr 1993, 83 (D) (ρωμαϊκό).

¹⁵² Rosenbaum 1960, 87.

¹⁵³ Ο Biard 2016, 107, 109, αναφέρει ότι τα τρία αυτά αγάλματα είναι τα μοναδικά που έχουν κατασκευαστεί από πεντελικό μάρμαρο. Επιπλέον είναι τα μοναδικά επιβεβαιωμένα αγάλματα του ιερού με ένθετες κεφαλές.

¹⁵⁴ Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινούπολης, αρ. ευρ. 2150: Linfert 1976, 125 εικ. 291-294. Eule 2001, 189, αρ. 67 εικ. 43. Geominy 2007, 46, 62-64, 86, 87 εικ. 60. Dillon 2010, 73-75 εικ. 29. Κατσικούδης 2014, 185. Biard 2016, 107-112 εικ. 2-3. Παρόμοια τριγωνική αναδίπλωση με το άγαλμα της Θάσου σχηματίζεται και στο ιμάτιο της γυναικείας μορφής σε μια επιτύμβια στήλη, η οποία σήμερα βρίσκεται στη Βουδαπέστη. Για τη στήλη βλ. σημ. 145.

γωνία του αναδιπλούμενου κάτω από το στήθος ιματίου πέφτει διαγώνια προς τα δεξιά αυτή τη φορά καλύπτοντας τον δεξιό μηρό ¹⁵⁵ (εικ. 69). Η διαγώνια τύλη του ιματίου καλύπτει το αριστερό στήθος, μια ομοιότητα που μπορεί να παρατηρηθεί και στο άγαλμα 555 της Επιδαύρου με τη διαφορά ότι το αριστερό στήθος δεν καλύπτεται εξ ολοκλήρου. Το δεξί χέρι της μορφής είναι προτεταμένο προς τα εμπρός, όπως στο άγαλμα της εικ. 66 από την Κυρήνη. Το κεφάλι του αγάλματος της Θάσου καλυπτόταν από το ιμάτιο, όπως προδίδει το τμήμα του ιματίου που κατεβαίνει από το κεφάλι και καλύπτει το δεξί χέρι. Τέλος το τρίτο άγαλμα ξεχωρίζει από τα άλλα δύο, καθώς είναι το μοναδικό που σώζει το κεφάλι ¹⁵⁶ (εικ. 70). Το ιμάτιο δεν σχηματίζει τη σφιχτή τύλη κάτω από το στήθος, αλλά πέφτει αναδιπλούμενο χαλαρά στη μέση. Παρατηρώντας τον τρόπο που στερεώνεται το ιμάτιο κάτω από το αριστερό χέρι και την χαλαρή τύλη στο ύψος της μέσης μπορούμε να ανιχνεύσουμε μια ομοιότητα με το άγαλμα 53 (εικ. 52) της ιέρειας από την Πομπηία.

Όσον αφορά την πτυχολογία των τριών αγαλμάτων οι μεταξύ τους ομοιότητες είναι εμφανείς. Και στα τρία αγάλματα οι πτυχώσεις του χιτώνα στον λαιμό αλλά και γύρω από τα πόδια έχουν αποδοθεί με παρόμοιο τρόπο. Επιπλέον κοινό χαρακτηριστικό είναι η μεγάλη κεντρική πτύχωση του ιματίου, όπως και η απόδοση του ιματίου γύρω από τα πόδια. Παρ' όλα αυτά οι πτυχές του ιματίου του αγάλματος της εικ. 70 είναι αποδοσμένες πιο σκληρά.

Η χρονολόγηση των τριών αυτών αγαλμάτων έχει προκαλέσει στο παρελθόν διχογνωμίες μεταξύ των ερευνητών. Η νεότερη όμως έρευνα έχει αποδείξει πως τα αγάλματα της Θάσου δημιουργήθηκαν μεταξύ 310-280 π.Χ., όμως επαναχρησιμοποιήθηκαν μεταξύ 1^{ου} αι. π.Χ. και 1^{ου} αι. μ.Χ., οπότε και πραγματοποιήθηκε η ανοικοδόμηση του ιερού ¹⁵⁷. Όσον αφορά την ταυτότητα των τριών γυναικών το μόνο που μπορεί να ειπωθεί με ασφάλεια είναι ότι και στις δύο

¹⁵⁵ Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινούπολης, αρ. ευρ. 2149: Linfert 1976, 125 εικ. 295-298. Eule 2001, 189-190 αρ. 68 εικ. 44. Geominy 2007, 46, 62-64, 87 εικ. 61. Dillon 2010, 73-75 εικ. 30. Κατσικούδης 2014, 185. Biard 2016, 107-112 εικ. 4-5.

¹⁵⁶ Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινούπολης, αρ. ευρ. 2154: Linfert 1976, 125 εικ. 299-302. Eule 2001, 34, 190 αρ. 69 εικ. 55. Geominy 2007, 46, 62, 64, 69, 81, 87 εικ. 59. Dillon 2010, 73-75 εικ. 28. Κατσικούδης 2014, 185. Biard 2016, 107-112 εικ. 6-8.

¹⁵⁷ Geominy 2007, 46. Biard 2016, 114, 117. Οι Pinkwart 1980, 47-48 και Dillon 2010, 73-74, 138 σημ. 299-300, προτείνουν την χρονολόγηση των αγαλμάτων στον 1^ο αι. π.Χ. Από την άλλη η χρονολόγηση στον 3^ο αι. π.Χ. υποστηρίζεται από τους Linfert 1976, 125 και Eule 2001, 189-190 (α' μισό 3^{ου} αι. π.Χ.).

φάσεις χρήσης τους αποτελούσαν ιδιωτικούς εικονιστικούς ανδριάντες, ενώ η ταύτιση τους με ιέρειες δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί ¹⁵⁸.

Τέλος στην ολόγλυφη πλαστική μικρής κλίμακας η μορφή της δεόμενης γυναίκας απαντά σε ένα πήλινο αγαλματίδιο της ελληνιστικής περιόδου από την Πέργαμο ¹⁵⁹ (**εικ. 71**). Η μορφή έχει υψωμένο το δεξί χέρι, όπως και οι τιμώμενες ιέρειες στα ψηφισματικά ανάγλυφα του 4^{ου} αι. π.Χ. από την Αθήνα (**εικ. 59-60**).

Στην ανάγλυφη πλαστική ο τύπος της δεόμενης γυναίκας εντοπίζεται σε μια σειρά επιτύμβιων στηλών από τη Σμύρνη, στις οποίες απεικονίζονται ιέρειες της Δήμητρας. Το σύνολο των στηλών αυτών χρονολογείται στον 2^ο αι. π.Χ. ¹⁶⁰. Στην πρώτη στήλη, η οποία σήμερα βρίσκεται στο Βερολίνο, η ιέρεια τοποθετείται στο κέντρο πλακισωμένη από δύο θεραπαινίδες ¹⁶¹ (**εικ. 72**). Έχει υψωμένο το δεξί της χέρι το οποίο είναι τοποθετημένο μπροστά από έναν μεγάλο πυρσό, ενώ στο αριστερό της χέρι κρατά παπαρούνα ¹⁶². Ενδιαφέρουσα είναι τέλος η επιλογή των κλειστών υποδημάτων έναντι των σανδαλιών ¹⁶³. Η ίδια στάση της μορφής παρατηρείται και σε μια αποσπασματικά σωζόμενη στήλη, η οποία σήμερα αγνοείται ¹⁶⁴ (**εικ. 73**). Μικρές διαφορές παρατηρούνται στον τρόπο διευθέτησης του ματιού, ενώ η μορφή το τραβά επίσης με το αριστερό της χέρι από τον αριστερό μηρό. Παρόμοια είναι η εικονογραφία

¹⁵⁸ Ο Biard 2016, 122, διατηρεί επιφυλάξεις σχετικά με την ταύτιση των μορφών ως ιερειών λόγω έλλειψης παραλλήλων, ενώ ταυτόχρονα αμφισβητεί το ενδεχόμενο στο σύνολο αυτό να απεικονίζονται μόνο τα γυναικεία μέλη μιας οικογένειας. Ως παράλληλο για την ταύτιση των αγαλμάτων της Θάσου με ιέρειες θα μπορούσε να θεωρηθεί το σύνολο αγαλμάτων ιερειών και μνημένων γυναικών στη λατρεία της Αρτέμιδος από το ιερό της στη Μεσσήνη, που χρονολογούνται από την ύστερη ελληνιστική περίοδο και φτάνουν έως και τη ρωμαϊκή. Για τα αγαλμάτια αυτά βλ. Ορλάνδος 1963, 125, εικ. 148. Μάντης 1990, 101-103. Themelis 1994, 111. Connelly 2007, 147 εικ. 5.15. Dillon 2010, εικ. 22.

¹⁵⁹ Jongkees 1948, 31 εικ. 5.

¹⁶⁰ Pfuhl – Möbius I, 136. Μάντης 1990, 99-101. Connelly 2007, 248.

¹⁶¹ Βερολίνο, Staatlichen Museen, Αρ. ευρ. SK 1767: Pfuhl – Möbius I, 136-137 αρ. 405 πίν. 66. Μάντης 1990, 100 αρ. Σ1 πίν. 45α. Connelly 2007, 248 εικ. 8.19.

¹⁶² Στην ίδια σειρά μπορούν να προστεθούν τρεις ακόμα επιτύμβιες στήλες, στις οποίες όμως η κεντρική μορφή είτε στηρίζεται είτε κρατά τον πυρσό με το δεξί της χέρι: i) Ashmolean Museum: Pfuhl – Möbius I, 137-138 αρ. 409 πίν. 67. Μάντης 1990, 101 αρ. Σ5. Connelly 2007, 249 εικ. 8.20. ii) Βερόνα, Museo Maffeiiano: Pfuhl – Möbius I, 138 αρ. 410 πίν. 67. Μάντης 1990, 101 αρ. Σ6. iii) Malibu, Paul Getty Museum, αρ. ευρ. 71 AA 288: Pfuhl – Möbius I 161, αρ. 529 πίν. 82. Μάντης 1990, 101 αρ. Σ7 πίν. 45β.

¹⁶³ Βλ. σημ. 179. Κλειστά υποδήματα φορά και η δεόμενη γυναικεία μορφή του αναθηματικού αναγλύφου της **εικ. 61**.

¹⁶⁴ Pfuhl – Möbius I, 137 αρ. 406 πίν. 66. Μάντης 1990, 100 αρ. Σ2.

μιας ακόμα ιέρειας ¹⁶⁵ (εικ. 74). Στη μορφή αυτή παρατηρείται επίσης η κάλυψη της κεφαλής, στοιχείο που δεν απαντά στη στήλη της εικ. 72, καθώς και το τρίγωνο που σχηματίζεται στην αριστερή πλευρά κατά τη στερέωση του ιματίου κάτω από το αριστερό χέρι ¹⁶⁶. Τέλος ακόμα μια απεικόνιση ιέρειας ως δεόμενης διασώζεται μόνο σε σχεδιαστική αποκατάσταση ¹⁶⁷.

Εκτός από τα προαναφερθέντα παραδείγματα δεόμενων γυναικών με ανοικτή στάση, από την ελληνιστική περίοδο σώζονται επίσης αγάλματα δεόμενων με πιο κλειστή στάση, που παραπέμπουν στον τύπο «Formia» ¹⁶⁸. Ένα από αυτά προέρχεται από τον χώρο Β του ρωμαϊκού ωδείου της Κω ¹⁶⁹ (εικ. 75). Το κεφάλι της μορφής είναι καλυμμένο από το μάτιο και κάτω από το στήθος σχηματίζεται τύλη, που καταλήγει πάνω στον αριστερό πήχη. Το δεξί χέρι της μορφής είναι λυγισμένο και θα ήταν τοποθετημένο πάνω στο στήθος, στοιχείο που το συνδέει με την παραλλαγή II της ανάπλασης του τύπου «Formia» ¹⁷⁰. Το αριστερό χέρι της μορφής καλύπτεται ολόκληρο από το μάτιο, στοιχείο που απαντά στα αγάλματα 15 (εικ. 20) και 36 (εικ. 34). Η αρχαϊστική κόμμωση της μορφής με τους βοστρύχους να πλαισιώνουν το κεφάλι απαντά νωρίτερα τόσο στο ανάγλυφο της Άδας όσο και στην «Αρτεμισία». Στους ρωμαϊκούς χρόνους ανάλογη κόμμωση παρατηρείται στα πορτρέτα της Νεότερης Αγριππίνας από το Μητρώο της Ολυμπίας (Αρ. 52, εικ. 55) και τον Καίλιο Λόφο ¹⁷¹ (Αρ. 51, εικ. 56).

¹⁶⁵ Basmahane Museum. Pfuhl – Möbius I, 137, αρ. 407 πίν. 66. Μάντης 1990 101, αρ. Σ3.

¹⁶⁶ Κάτω από το αέτωμα της επίστευσης των στηλών των εικ. 72 και 74 παρατηρείται ένα στεφάνι, που σύμφωνα με την Connolly 2007, 249, υποδεικνύει τη δημόσια τιμήση της ιέρειας. Στην τελευταία μάλιστα στήλη στο εσωτερικό του στεφανιού αναγράφεται η λέξη: «Ο ΔΗΜΟΣ».

¹⁶⁷ Pfuhl – Möbius I, 137 αρ. 408 εικ. 32. Μάντης 1990, 101 αρ. Σ4.

¹⁶⁸ Ως προδρομική μορφή του τύπου «Formia» μπορεί να θεωρηθεί ένα χάλκινο γυναικείο άγαλμα του 3^{ου} αι. π.Χ., το οποίο ανασύρθηκε από τη θάλασσα στα ανατολικά της Καλύμνου. Το δεξί χέρι της μορφής είναι υψωμένο σε στάση προσευχής, όπως στα αγάλματα του τύπου «Formia». Για το άγαλμα της Καλύμνου βλ. Αρχαιολογικό Μουσείο Καλύμνου, αρ. ευρ. 3903: Koutsouflakis – Simosi 2015, 74-75 εικ. 5.1.

¹⁶⁹ Αρχαιολογικό Μουσείο Κω, αρ. ευρ. 13: Linfert 1976, 79 σημ. 245 εικ. 168-169 (3^{ος} αι. π.Χ.). Kabus-Preisshofen 1989, 233-236 αρ. 51 πίν. 19.1-2, 20.1 (τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.). Eule 2001, 167-168 αρ. 11 εικ. 57 (240 π.Χ.). Dillon 2010, 94-96 εικ. 43 (ύστερος 4^{ος} αι. π.Χ. – πρώιμος 3^{ος} αι. π.Χ.)

¹⁷⁰ Η τοποθέτηση του δεξιού χεριού στο στήθος αναφέρεται από τη Dillon 2010, 96. Αντίθετα η Eule 2001, 168, αναφέρει ότι το δεξί χέρι θα κινούνταν προς το πρόσωπο, όπως στον τύπο «Pudicitia».

¹⁷¹ Moltesen 2007, 132.

Με την παραλλαγή II της ανάπλασης του τύπου «Formia» συνδέεται ένα άγαλμα άγνωστης προέλευσης, το οποίο σήμερα βρίσκεται στο Λούβρο ¹⁷² (εικ. 76). Στο άγαλμα αυτό σώζεται το δεξί χέρι, με το οποίο η μορφή κρατά το ιμάτιο στο ύψος του αριστερού στήθους. Το άγαλμα του Λούβρου παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με την απεικόνιση μιας γυναικείας μορφής σε μια επιτύμβια στήλη από άγνωστη περιοχή της Μικράς Ασίας, με τη διαφορά ότι στην τελευταία η γυναικεία μορφή έχει καλυμμένο το κεφάλι ¹⁷³ (εικ. 77).

Με την ανάπλαση τον τύπου «Formia» σχετίζονται τέλος δύο επιτύμβια αγάλματα της ύστερης ρεπουμπλικανικής περιόδου. Το πρώτο εντοπίστηκε στο μαυσωλείο του Asfionius Rufus μαζί με δύο ανδρικά και ακόμα ένα γυναικείο άγαλμα ¹⁷⁴ (εικ. 78). Ο κορμός δεν έχει γίνει από έναν όγκο μαρμάρου, όπως μαρτυρούν οι τόρμοι στην αριστερή πλευρά η οποία σώζεται αποσπασματικά ¹⁷⁵. Η γυναίκα είναι ενδεδυμένη με *stola* και φορά κλειστά υποδήματα. Με το δεξί χέρι κρατά ένα μέρος του τμήματος του ιματίου που κατεβαίνει από την αριστερή πλευρά, αφού πρώτα έχει καλύψει το κεφάλι, όπως και η Πρεσβύτερη Αγριππίνα από τη Velleia (Αρ. 25, εικ. 23). Το αριστερό χέρι κρατά επίσης το ιμάτιο, το οποίο δεν τυλίγεται γύρω από τον αριστερό πήχη. Η μορφή είναι μια νέα γυναίκα, η κόμμωση της οποίας παραπέμπει στην ύστερη ρεπουμπλικανική περίοδο ¹⁷⁶.

Το δεύτερο άγαλμα σώζεται σε κακή κατάσταση. Πρόκειται για το επιτύμβιο άγαλμα της απελεύθερης Vertia Philumina από την Πομπηία ¹⁷⁷ (εικ. 79). Το άγαλμα ήταν τοποθετημένο σε κόγχη, μαζί με δύο ακόμα ανδρικά, ενός θωρακοφόρου, που πιθανόν

¹⁷² Παρίσι, Λούβρο: Amelung 1900, 195-196 εικ. 3 (2^{ος} αι. π.Χ.) Horn 1931, 80 πίν. 39.1 (1^{ος} αι. π.Χ.). Pflug 1989, 79 σημ. 465 (υστεροελληνιστικό). Alexandridis 2004, 270 αρ. C.5 (εποχή Τραϊανού ή Αδριανού).

¹⁷³ Pfuhl – Möbius I, 151 αρ. 469 πίν. 77 (τύπος «Μικρής Ηρακλειώτισσας»/ 100 π.Χ.). Pflug 1989, 79 σημ. 465.

¹⁷⁴ Sarsina: Aurigemma 1963, 44-45 εικ. 41-43. Schmidt 1967, 11 σημ. 46. Kockel 1993, 28 σημ. 234. Alexandridis 2004, 270 αρ. A.6.

¹⁷⁵ Η ίδια υπόθεση θα μπορούσε να διατυπωθεί και για το άγαλμα 555 της Επιδαύρου, καθώς εξαιτίας της μεγάλης φθοράς της αριστερής πλευράς δεν είναι σαφές αν ο κορμός είχε γίνει από έναν όγκο μαρμάρου ή αν στο σημείο αυτό είχε προστεθεί επιπλέον όγκος μαρμάρου.

¹⁷⁶ Aurigemma 1963, 45. Η Alexandridis 2004, 270, προτείνει επίσης μια χρονολόγηση μεταξύ ύστερης ρεπουμπλικανικής και πρώιμης αυγουστειαίας περιόδου.

¹⁷⁷ Πομπηία: D' Ambrosio – De Caro 1983, OS 13 (μέσα του 1^{ου} αι. π. Χ.). Bonifacio 1997, 65-66 αρ. 16 πίν. XVIIb (παραλλαγή του τύπου «Pudicitia»). Murer 2017, 33, 220 αρ. A11.

απεικόνιζε τον γιο της και ενός τηβεννοφόρου, πιθανόν του συζύγου της¹⁷⁸. Το δεξί χέρι της μορφής είναι λυγισμένο στο ύψος του στήθους και συγκρατεί το μάτιο, όπως στα αγάλματα της παραλλαγής II της ανάπλασης τύπου «Formia». Το κεφάλι της μορφής είναι επίσης καλυμμένο από το μάτιο.

¹⁷⁸ Murer 2017, 33.

Η χρονολόγηση του αγάλματος 555 της Επιδαύρου αποτελεί ένα από τα δυσκολότερα σημεία της παρούσας εργασίας. Εξαιτίας της πολύ καλής ποιότητας του θα μπορούσε να συγκριθεί κάλλιστα με έργα της ύστερης κλασικής περιόδου. Η απόδοση των πτυχών του χιτώνα παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με τα αγάλματα της Θάσου, η πρώτη χρήση των οποίων χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. – αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. (**εικ. 68-70**). Ιδιαίτερα οι πτυχώσεις γύρω από τα πόδια μοιάζουν πολύ με εκείνες του αγάλματος της **εικ. 70**. Ακόμα μια ομοιότητα με τα αγάλματα της Θάσου είναι η σκληρή απόδοση των πτυχών του ιματίου. Στο άγαλμα της **εικ. 69** οι πτυχώσεις του ιματίου πλησιάζουν περισσότερο στο άγαλμα της Επιδαύρου από ό,τι για παράδειγμα της **εικ. 70** που δεν παρουσιάζουν βάθος. Ακόμα μια ομοιότητα με το άγαλμα της **εικ. 70** είναι η πλατιά επιφάνεια χωρίς πτυχώσεις στον αριστερό μηρό.

Παρόλο που οι ομοιότητες με τα αγάλματα της Θάσου είναι αρκετές, η παρουσία των κλειστών υποδημάτων στο άγαλμα της Επιδαύρου αποτελεί αδιάσειστο στοιχείο της χρονολόγησης του στη ρωμαϊκή περίοδο. Τα κλειστά υποδήματα εμφανίζονται σπάνια στην εικονογραφία των γυναικών της κλασικής και ελληνιστικής περιόδου. Συνήθως απαντούν στις απεικονίσεις γυναικών που εργάζονται σε εσωτερικό χώρο αλλά και στις απεικονίσεις της θεάς Υγείας¹⁷⁹. Αντίθετα κατά τη ρωμαϊκή περίοδο τα *calcei muliebres* αποτελούν το κατ' εξοχήν υπόδημα στις απεικονίσεις των θνητών γυναικών¹⁸⁰.

Στη ρωμαϊκή γλυπτική η σκληρή απόδοση των πτυχών του ιματίου απαντά κυρίως σε έργα της εποχής του Αυγούστου¹⁸¹. Ωστόσο στο άγαλμα της Επιδαύρου οι πτυχές του ιματίου παρουσιάζουν ιδιαίτερη σκληρότητα και καθόλου βάθος. Κοντινό ως προς την πτυχολογία είναι ένα άγαλμα Ποσειδώνα από τη Μήλο που χρονολογείται στην

¹⁷⁹ Κατάκης 2002, 277 σημ. 1245. Βλ. επίσης την επιτύμβια στήλη της **εικ. 72** των ελληνιστικών χρόνων, στην οποία η ιέρεια έχει απεικονιστεί με κλειστά υποδήματα.

¹⁸⁰ Βλ. σημ. 20, 25, 29.

¹⁸¹ Bieber 1977, 201.

εποχή του Αυγούστου ¹⁸². Κοινό στοιχείο μεταξύ των δύο αγαλμάτων αποτελεί η πλατιά επιφάνεια χωρίς πτυχώσεις στον αριστερό μηρό, χαρακτηριστικό που δεν απαντά σε κανένα από τα γυναικεία αγάλματα των ρωμαϊκών χρόνων, που αναφέρθηκαν ως παράλληλα του αγάλματος της Επιδάουρου. Συγκρίνοντας όμως τις πτυχώσεις του ιματίου που σχηματίζονται στη δεξιά πλευρά των αγαλμάτων της Μήλου και της Επιδάουρου παρατηρούνται αποκλίσεις. Στο άγαλμα της Μήλου οι πτυχώσεις του ιματίου σχηματίζουν διαδοχικές καμπύλες σε όλο το μήκος του ιματίου και παρουσιάζουν μεγαλύτερο βάθος από ό,τι οι αντίστοιχες πτυχώσεις του αγάλματος της Επιδάουρου. Αντίθετα στο άγαλμα της Επιδάουρου οι πτυχές σε σχήμα καμπύλης είναι περιορισμένες.

Οι πτυχώσεις του ιματίου του αγάλματος της Επιδάουρου μπορούν επίσης να συγκριθούν με εκείνες της γυναικείας μορφής από μια αττική επιτύμβια στήλη της εποχής του Αυγούστου, αν και η σύγκριση, όπως και στην περίπτωση του μηλιακού αγάλματος, δεν είναι απόλυτη ¹⁸³. Η ιδιαίτερη σκληρότητα των πτυχών του ιματίου του αγάλματος της Επιδάουρου προδίδει ότι δεν είναι τόσο εξελιγμένο ως προς την πτυχολογία, όπως για παράδειγμα το άγαλμα του τηβεννοφόρου 2 της εποχής του Αυγούστου από την Επίδαυρο, στο οποίο οι πτυχές έχουν αποδοθεί με ιδιαίτερη πλαστικότητα για την εποχή ¹⁸⁴. Τα αγάλματα 2 και 555 της Επιδάουρου εμφανίζουν όμως ένα κοινό τεχνικό χαρακτηριστικό, καθώς και στα δύο η κοιλότητα ένθεσης της κεφαλής δεν έχει μεγάλο βάθος, στοιχείο που συνηγορεί στην πρόωμη χρονολόγηση του αγάλματος 555.

Εξετάζοντας επίσης την τυπολογία του αγάλματος δεν απομακρυνόμαστε πολύ από την εποχή του Αυγούστου, καθώς οι τύποι των δεόμενων γυναικών εμφανίζονται τότε στη ρωμαϊκή γλυπτική και χρησιμοποιούνται ευρέως μέχρι και την εποχή των Ιουλιών

¹⁸² EAM, αρ. ευρ. 237: Καλτσάς 2001, 314-314, αρ. 656 (ιματιοφόρος/ τελευταίο τέταρτο 1^{ου} αι. π.Χ.). Κωνσταντινίδης 2016β, 56-59 αρ. 8 εικ. 95-113. Σύμφωνα με τον τελευταίο το άγαλμα της Μήλου είναι τοποθετημένο σε βάση του 2^{ου} αι. π.Χ., οπότε σύμφωνα με τη σωζόμενη επιγραφή ο Θεοδωρίδας ανέθεσε ένα άγαλμα Ποσειδώνα στο ιερό του θεού. Έπειτα το ελληνιστικό άγαλμα αντικαταστάθηκε μεταξύ 1^{ου} αι. π.Χ. και 1^{ου} αι. μ.Χ., όμως η βάση διατηρήθηκε πιθανόν επειδή ο νέος αναθέτης ανήκε στην οικογένεια του Θεοδωρίδα.

¹⁸³ EAM, αρ. ευρ. 1979: Conze IV, αρ. 2080, πίν. CCCCLV. Schmidt 1967, σημ. 148. Καλτσάς 2001, 323 αρ. 677.

¹⁸⁴ ME, αρ. ευρ. 2: Κατάκης 2002, 110-111, αρ. 118, πίν. 128-131.

– Κλαυδίων¹⁸⁵. Ο τύπος «Formia» συγκεκριμένα, τον οποίο παραλλάσσει το άγαλμα 555, είναι γνωστός στην Ιταλία ήδη από την ύστερη ρεπουμπλικανική περίοδο¹⁸⁶. Επιπλέον δεν μπορεί να παραγνωριστεί το γεγονός ότι η συντριπτική πλειονότητα των αγαλμάτων των δεόμενων γυναικών χρονολογείται στην εποχή του Αυγούστου και των Ιουλίων – Κλαυδίων πλην ελάχιστων εξαιρέσεων¹⁸⁷. Επομένως και το άγαλμα της Επιδάουρου δεν μπορεί να τοποθετηθεί αργότερα. Η χρονολόγηση του στην εποχή του Αυγούστου ταιριάζει επίσης με το κλασικιστικό πνεύμα της περιόδου¹⁸⁸.

Η εικόνα που εμφανίζει το ιερό κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους μπορεί επίσης να φανεί χρήσιμη για τη χρονολόγηση του αγάλματος. Μπορεί το άγαλμα 555 να μην ομοιάζει απόλυτα ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά του με τα προαναφερθέντα παραδείγματα της εποχής του Αυγούστου ή με άλλα γυναικεία αγάλματα της ίδιας περιόδου¹⁸⁹, ωστόσο μια πρωιμότερη χρονολόγηση στον 1^ο αι. π. Χ. δεν μπορεί να δικαιολογηθεί εύκολα. Αυτό συμβαίνει διότι από την περίοδο μετά την επιδρομή του Σύλλα το 86 π.Χ. και των Κιλικών πειρατών στο ιερό σώζεται κυρίως ένας αριθμός ταπεινών αναθημάτων καθώς και ένα άγαλμα Αθηνάς¹⁹⁰. Οι σωζόμενες βάσεις τιμητικών αγαλμάτων εκείνης της περιόδου που εντοπίστηκαν στο ιερό πιστοποιούν ότι η ανέγερση των τιμητικών ανδριάντων συνεχίστηκε αδιάκοπα στην Επίδαυρο¹⁹¹. Παρ' όλα αυτά ένα άγαλμα τόσο καλής ποιότητας όσο το 555 δεν συνάδει με την εικόνα του ιερού εκείνης της περιόδου. Εξαιτίας όμως των προαναφερθέντων προβλημάτων χρονολόγησης δεν μπορεί και να αποκλειστεί το ενδεχόμενο μιας ελάχιστα πρωιμότερης χρονολόγησης από την εποχή του Αυγούστου. Επιπλέον ορισμένα από τα

¹⁸⁵ Alexandridis 2004, 258, 259, 270.

¹⁸⁶ Βλ. **εικ. 78-79**.

¹⁸⁷ Murer 2017, 85, αναφερόμενη κυρίως στον τύπο «Formia» παρατηρεί ότι οι τύποι που αποτελούσαν ρωμαϊκές αναδημιουργίες βασισμένες σε κλασικά πρότυπα, σταδιακά εκλείπουν από την ύστερη εποχή των Φλαβίων και απαντούν σπάνια κατά τον 2^ο αι. μ.Χ., οπότε και παρατηρείται η προτίμηση σε άλλους τύπους, όπως της «Pudicitia» και των «Ηρακλειωτισσών».

¹⁸⁸ Palma 1977, 72. Κωνσταντινίδης 2016β, 58.

¹⁸⁹ Βλ. για παράδειγμα τα αγάλματα **13 (εικ. 16)**, **14 (εικ. 19)**, **45 (εικ. 46)**

¹⁹⁰ ΜΕ, αρ. ευρ. 3: Κατάκης 2002, 66-67, 223 πίν. 79-81.

¹⁹¹ Κατάκης 2002, 323 σημ. 1663, ο οποίος σημειώνει την ανέγερση ενός χάλκινου τιμητικού ανδριάντα το 74 π. Χ. που ανήκε στον Ευάνθη Ευνόμου. Βλ. IG IV² 66.

αγάλματα της εποχή του Αυγούστου που εντοπίστηκαν στο ιερό, αν και περιορισμένα αριθμητικά, ξεχωρίζουν για την υψηλή ποιότητα τους, όπως και το άγαλμα 555 ¹⁹².

¹⁹² Κατάκης 2002, 324.

Παρόλο που ο τιμητικός χαρακτήρας του αγάλματος 555 είναι ασφαλώς επιβεβαιωμένος, αγνοείται παντελώς ο λόγος της τίμησης της γυναικείας μορφής, εφόσον δεν σώζεται κανένα τεκμήριο που να πιστοποιεί την ταυτότητα της. Στο ιερό της Επιδαύρου τυχαίνει επίσης να μη σώζεται κανένα εικονιστικό άγαλμα μαζί με τη βάση του. Ωστόσο ο μεγάλος αριθμός ενεπίγραφων βάσεων που έχει εντοπιστεί στο ιερό μαρτυρά ότι για την τίμηση υπεύθυνος είναι ο δήμος των Επιδαυρίων¹⁹³. Στο ιερό ισχυρή είναι η παρουσία της οικογένειας των Στατιλίων, η οποία διαθέτει μεγάλη επιρροή κατά τους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους¹⁹⁴.

Με βάση την εικονογραφία του αγάλματος 555 μπορούν να διατυπωθούν μόνο ορισμένες υποθέσεις σχετικά με την ταυτότητα της μορφής. Η επιλογή του αγαλματικού τύπου «Formia» προδίδει ότι στο άγαλμα της Επιδαύρου έχει απεικονιστεί μια θνητή γυναίκα και όχι κάποια θεότητα, εφόσον ο τύπος αυτός προοριζόταν αποκλειστικά για την εικονογραφία των θνητών γυναικών στους ρωμαϊκούς χρόνους¹⁹⁵. Ακόμα ένα στοιχείο που επιβεβαιώνει ότι πρόκειται για εικονιστικό άγαλμα είναι τα κλειστά υποδήματα, τα οποία φοριούνταν από τις Ρωμαίες γυναίκες στις δημόσιες εμφανίσεις τους συνήθως συνδυασμένες με τη ρωμαϊκή *stola*, η οποία όμως απουσιάζει από το άγαλμα της Επιδαύρου¹⁹⁶. Από τις αναλογίες της μορφής καταλαβαίνουμε επίσης ότι πρόκειται για ενήλικη γυναίκα και όχι μικρή κοπέλα.

Ένα εικονογραφικό στοιχείο που θα μπορούσε να φανεί χρήσιμο στην ταύτιση της μορφής είναι το σωζόμενο τμήμα του ιματίου στη δεξιά πλευρά της μορφής το οποίο

¹⁹³ Κατάκης 2002, 322, 324. Στο ιερό εντοπίστηκαν δύο βάσεις αγαλμάτων της Λιβίας με πανομοιότυπες επιγραφές. Στην πρώτη που εντοπίστηκε στο θέατρο αναθέτης είναι ο δήμος [ο δάμος]. Βλ. IG IV² 594. Στην δεύτερη η ανάθεση έχει γίνει από την πόλη [α πόλις]. Βλ. IG IV² 593.

¹⁹⁴ Κατάκης 2002, 323. Ενδεικτική της σημαίνουσας θέσης της οικογένειας των Στατιλίων είναι η εκ μέρους τους ανάθεση ενός εικονιστικού ανδριάντα της συζύγου του Νέρωνα, Μεσσαλίνας, από τον οποίο σώζεται μόνο η ενεπίγραφη βάση του. ME, αρ. ευρ. 384: Κατάκης 2002, 324 σημ. 1669. Κωνσταντινίδης 2016α, 92 αρ. IB.β.2 εικ. 316.

¹⁹⁵ Alexandridis 2004, 258.

¹⁹⁶ Ο Κωνσταντινίδης 2016α, 76, παρατηρεί ότι στον ελλαδικό χώρο η *stola* απαντά μόνο σε τρία δυναστικά αγάλματα και μια ερμαϊκή στήλη, ενώ δεν εντοπίζεται σε κανένα ιδιωτικό εικονιστικό άγαλμα.

ενδεχομένως υποδεικνύει ότι το κεφάλι της θα ήταν καλυμμένο με το μιάτιο. Η κάλυψη του κεφαλιού συχνά αποτελεί ενδεικτικό στοιχείο ότι η μορφή έχει απεικονιστεί ως ιέρεια, όπως για παράδειγμα στο άγαλμα **53 (εικ. 52)** της ιέρειας από την Πομπηία. Το γεγονός ότι το άγαλμα εντοπίστηκε στο ιερό του Ασκληπιού θα μπορούσε να υποστηρίξει αυτή την υπόθεση. Από επιγραφές γνωρίζουμε ότι ανάμεσα στο ιερατικό προσωπικό της Επιδάου υπήρχαν δύο αξιώματα προορισμένα για γυναίκες: της νακόρου και της ζακόρου. Η παρουσία των δύο αυτών ιερειών πιστοποιείται επιγραφικά τόσο στο ιερό του Ασκληπιού όσο και στο ιερό του Απόλλωνα Μαλεάτα¹⁹⁷. Η νάκορος ήταν επιφορτισμένη με ιερατικά καθήκοντα, ενώ η ζάκορος είχε βοηθητικό ρόλο. Η θητεία και των δύο ήταν ενιαύσια, όπως και των υπολοίπων ιερέων. Η παρουσία τους στο ιερό δικαιολογείται από το γεγονός ότι εκτός από τον Ασκληπιό και άλλες αρσενικές θεότητες λατρεύονταν επίσης και γυναικείες¹⁹⁸. Εκτός από τη νάκορο και τη ζάκορο στα ρωμαϊκά χρόνια προστίθεται ακόμα μια ιέρεια στην Επίδαυρο. Πρόκειται για την ιέρεια της Δρουσίλλας, η οποία θεοποιήθηκε από τον Καλιγούλα και αναφέρεται ως Πανθέα¹⁹⁹.

Η πολύ σύντομη θητεία των ιερειών αυτών καθώς και η πλήρης απουσία επιβεβαιωμένων αγαλμάτων ιερειών ή αναθημάτων τους στο ιερό δυσκολεύουν την ταύτιση της μορφής με ιέρεια²⁰⁰. Επιπλέον στο άγαλμα της Επιδάου δεν διασώζεται κανένα ιερατικό σύμβολο, όπως για παράδειγμα στις ιέρειες **53 (εικ. 52)** και **54 (εικ. 54)**. Επιπρόσθετα ακόμα και αν σωζόταν κάποιο ιερατικό σύμβολο, όπως για παράδειγμα η *acerra* στο άγαλμα **25 (εικ. 23)** της Πρεσβύτερης Αγριππίνας από τη Velleia αυτό δεν θα σήμαινε αυτόματα ότι η μορφή έχει απεικονιστεί ως ιέρεια εφόσον, όπως έχει αναφερθεί ήδη, τα ιερατικά σύμβολα μαζί με την κάλυψη της κεφαλής από το μιάτιο χρησιμοποιούνται στην εικονογραφία των γυναικών για να υπερτονιστεί η ευσέβεια τους²⁰¹.

¹⁹⁷ Καβαδίας 1900, 179, 180.

¹⁹⁸ Καβαδίας 1900, 223, 228.

¹⁹⁹ Καβαδίας 1900, 198.

²⁰⁰ Από τον Κατάκη 2002, 106, αρ. 114 α-γ πίν. 119, αναφέρονται τρία θραύσματα από το ΜΕ με αρ. ευρ. 292, 293, 295, τα οποία δεν είναι σαφές αν ανήκαν σε άγαλμα Ίσιδος είτε σε άγαλμα της ιέρειας της.

²⁰¹ Βλ. σημ.. 27, 44, 91.

Για την ταύτιση του αγάλματος της Επιδαύρου δεν θα μπορούσε να παραλειφθεί η πολύ καλή ποιότητα του, που ενδεχομένως να υποδεικνύει και ένα δυναστικό εικονιστικό άγαλμα, υπόθεση που όμως δεν είναι δυνατό να επιβεβαιωθεί²⁰². Ο τύπος των δεόμενων γυναικών έχει χρησιμοποιηθεί για την απεικόνιση γυναικών της αυτοκρατορικής οικογένειας με πρώτη τη Λιβία από τη βασιλική του Ottricoli, ενώ κατά την εποχή των Ιουλίων – Κλαυδίων απαντά επίσης στα δυναστικά αγάλματα της Velleia. Η παρουσία της Λιβίας στο ιερό της Επιδαύρου επιβεβαιώνεται από δύο ενεπίγραφες βάσεις. Η πρώτη εντοπίζεται στο θέατρο και επομένως είναι αδύνατη η σύνδεση με το άγαλμα 555 που προέρχεται από την περιοχή της Θόλου, ενώ για τη δεύτερη παραμένει άγνωστος ο τόπος εύρεσης της²⁰³. Στην παρούσα φάση κάθε σύνδεση του αγάλματος της Επιδαύρου με τις προαναφερθείσες βάσεις δεν μπορεί να τεκμηριωθεί, εφόσον είναι άγνωστος ο τύπος αγάλματος που έφεραν.

²⁰² Moltesen 2007, 131, η οποία συγκρίνοντας τα αγάλματα ιερειών με τα δυναστικά εικονιστικά αγάλματα της Δύσης αναφέρει ότι πολλές φορές δεν διακρίνεται διαφορά ανάμεσα τους όσον αφορά την ποιότητα.

²⁰³ Για τις βάσεις των αγαλμάτων της Λιβίας βλ. σημ. 193.

Το άγαλμα 555 της Επιδαύρου υπήρξε η αφορμή για τη μελέτη των ευρύτερων αγαλαματικών τύπων των δεόμενων και σπενδουσών γυναικών, προκειμένου να γίνουν κατανοητές οι μεταξύ τους ομοιότητες και διαφορές. Σημαντική επομένως είναι η διάκριση των τύπων με τις συμβατικές ονομασίες «Formia» και «Λούβρου – Otricoli», οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν για την απεικόνιση γυναικών που δέονται, από τον τύπο «Ολυμπίας – Λονδίνου», στον οποίο οι γυναίκες τελούν σπονδή. Τα κοινά στοιχεία μεταξύ των τύπων των δεόμενων και σπενδουσών γυναικών οφείλονται στα κοινά τους πρότυπα με τα πρωιμότερες προδρομικές μορφές να χρονολογούνται στην ύστερη κλασική περίοδο, ενώ στοιχεία τους ανιχνεύονται σχεδόν αδιάκοπα και στην ελληνιστική περίοδο. Επιπλέον διαπιστώνεται ότι οι προδρομικές μορφές των τύπων των δεόμενων και σπενδουσών γυναικών απαντούν κατά κύριο λόγο σε αγάλματα θνητών γυναικών είτε επιτύμβιου είτε τιμητικού χαρακτήρα με μοναδική εξαίρεση το άγαλμα της Θέμιδος από τον Ραμνούνα.

Από τη διερεύνηση των προδρομικών μορφών επαληθεύεται η διαπίστωση της Moltesen ότι η προσπάθεια παρακολούθησης της εξέλιξης των τύπων των δεόμενων και των σπενδουσών γυναικών είναι μια δύσκολη και περίπλοκη διαδικασία, εφόσον και οι δύο τύποι μπορεί μεν να αντλούν στοιχεία από έργα πλαστικής της ύστερης κλασικής και ελληνιστικής περιόδου, όμως ουσιαστικά αποτελούν ρωμαϊκές δημιουργίες και δεν αντιγράφουν πιστά τα πρότυπα τους²⁰⁴. Αυτή η πληθώρα δυνατοτήτων που δινόταν στους γλύπτες της ρωμαϊκής περιόδου έχει ως αποτέλεσμα, να παρατηρούνται μικρές διαφορές και αποκλίσεις σε λεπτομέρειες ακόμα και μεταξύ των αγαμάτων που θεωρούνται ως αντίγραφα²⁰⁵.

Όσον αφορά συγκεκριμένα το άγαλμα 555 της Επιδαύρου αποτελεί μια ξεχωριστή παραλλαγή του τύπου «Formia», που δεν επαναλαμβάνεται σε κανένα άλλο μέχρι στιγμής γνωστό άγαλμα του τύπου. Πρόκειται επομένως για ένα ιδιαίτερο άγαλμα τόσο από τυπολογική όσο και από τεχνοτροπική άποψη, με αποτέλεσμα να καθίσταται

²⁰⁴ Moltesen 2007, 131.

²⁰⁵ Οι διαφορές που εντοπίζονται ακόμα και στα αντίγραφα του τύπου «Formia» επισημαίνονται από την Koppel 1985, 78.

δύσκολη η χρονολόγηση του. Η παρουσία των *calcei muliebres* δεν αφήνει περιθώρια για μια πρωιμότερη των ρωμαϊκών χρόνων χρονολόγηση, εφόσον δεν τίθεται ζήτημα μεταρρύθμισης των υποδημάτων κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Παρ' όλα αυτά η πτυχολογία του δεν ομοιάζει απόλυτα με κανένα άγαλμα της εποχής του Αυγούστου, στην οποία θεωρείται ότι πρέπει να χρονολογηθεί. Από την άλλη η μεγάλη ομοιότητα της πτυχολογίας του με τα πρώιμα ελληνιστικά αγάλματα της Θάσου (**εικ. 68-70**) δεν μπορεί να δικαιολογηθεί.

Αναπάντητο παραμένει το ερώτημα αν το άγαλμα 555 προέρχεται από κάποιο σύνταγμα ή ήταν στημένο ελεύθερα σε κάποιο σημείο του ιερού. Λόγω της έλλειψης των ανασκαφικών του δεδομένων δεν μπορεί να δοθεί μια οριστική απάντηση στο ερώτημα αυτό. Ωστόσο έχοντας ως παράλληλα τα συντάγματα της Velleia και της Σικυώνας δεν θα μπορούσε να αποκλειστεί η πιθανότητα το άγαλμα της Επιδάουρου να αποτελούσε σύνταγμα μαζί με ακόμα ένα άγαλμα του τύπου «Formia». Η υπόθεση ότι το γλυπτό **21 (εικ. 22)**, που προέρχεται επίσης από την Επίδαυρο και αντιπροσωπεύει την παραλλαγή II του τύπου «Formia», θα μπορούσε μαζί με το άγαλμα 555 να απαρτίζουν ένα σύνταγμα, αν και δελεαστική, δεν μπορεί να αποδειχθεί εξαιτίας της παντελούς έλλειψης ανασκαφικών δεδομένων και των δύο αγαλμάτων.

Τέλος η διάδοση του τύπου των δεόμενων γυναικών είναι ευρεία κυρίως στις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας, ενώ σημαντική είναι και η παρουσία του στον ελλαδικό χώρο. Η εμφάνιση της πλειονότητας των αγαλμάτων του τύπου «Formia» στην Πελοπόννησο μαρτυρά τη δημοφιλία του στην περιοχή αυτή κατά την πρώιμη αυτοκρατορική περίοδο. Επιπλέον στην Πελοπόννησο απαντούν τα μοναδικά μέχρι στιγμής σωζόμενα παραδείγματα της παραλλαγής I της ανάπλασης του τύπου «Formia», που χρονολογούνται στην εποχή των Αντωνίωνων²⁰⁶. Μια εμπειριστατωμένη μελέτη και χρονολόγηση του υλικού, που σε μεγάλο βαθμό είναι αδημοσίευτο, θα ήταν ιδιαίτερα βοηθητική για την παρακολούθηση της διάδοσης και της εξέλιξης του τύπου.

²⁰⁶ Η Tuccinardi 2017, 61, ενδεχομένως έχει υπόψη τα αγάλματα της εποχής των Αντωνίωνων, όταν αναφέρεται στην ευρεία διάδοση του τύπου στον ελλαδικό χώρο κατά τον 2^ο αι. μ.Χ. Ωστόσο ο τύπος απαντά νωρίτερα στην Πελοπόννησο (**Αρ. 2, εικ. 10, Αρ. 6, εικ. 8, Αρ. 8, εικ. 7, Αρ. 9, εικ. 9, Αρ. 26, εικ. 24**) και την Κέα (**Αρ. 10, εικ. 11**).

- **Παραλλαγή Επιδαύρου του τύπου «Formia»**

1. Επίδαυρος, Μουσείο αρ. ευρ. 555

εικ. 1-1ε

Εύρεση: Πιθανόν κοντά στην ημικυκλική εξέδρα στα ανατολικά της Θόλου.

Διατήρηση: Λείπουν ο λαιμός και η ένθετη κεφαλή. Λείπει το δεξί άκρο χέρι, το οποίο ήταν πρόσθετο. Η αριστερή πλευρά είναι σε μεγάλο βαθμό αποκρουσμένη. Αποκρουσμένο και το δεξί άκρο πόδι. Έχουν συγκολληθεί ο δεξιός πήχης με τμήμα του ματιού καθώς και το μέρος του ματιού που βρίσκεται ανάμεσα στα χέρια της μορφής.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου

Βιβλιογραφία: Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Varianten αρ. 3). Κατάκης 2002, 296 σημ. 1434.

- **Τύπος «Formia»**

2. Σπάρτη, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. 5105

εικ. 10

Εύρεση: Ανατολική πάροδος του θεάτρου

Διατήρηση: Λείπει η ένθετη κεφαλή και τα δύο άκρα χέρια.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου

Βιβλιογραφία: Woodward 1926/1927, 30-31 εικ. 9-10 αρ. 5. Johnson 1931, 20. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Korpien αρ. 9). Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 16). Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88.

3. Nîmes, παλαιότερα στο «Maison Carrée» αρ. ευρ. -

εικ. 6

Εύρεση: -

Διατήρηση: Σώζεται ο άνω κορμός. Λείπει η ένθετη κεφαλή και τα δύο χέρια. Το κάτω μέρος του αγάλματος έχει αποκρουστεί από το ύψος των μηρών.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου

Βιβλιογραφία: Espérandieu III, 439, αρ. 2689. Marcks 2008, 91 σημ. 289.

4. Formia, Museo Archeologico Nazionale αρ. ευρ. 147680 **εικ. 3**
Εύρεση: Βασιλική

Διατήρηση: Λείπει η ένθετη κεφαλή. Αποκρούσεις παρατηρούνται στα δάκτυλα του δεξιού χεριού.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Τιβέριου

Βιβλιογραφία: Aurigemma 1930/1931, 226-230, εικ. 1, 2, 7, 8. Schmidt 1967, 7 σημ. 29, 33 σημ. 177. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Repliken αρ. 4). Zanker 1983, 264. Fabbri – Trotta 1989, 113. Kockel 1993, 28 σημ. 234 (αρ. 1). Tuccinardi 2017, 61, εικ. 7. Murer 2017, 231, αρ. A80.

5. Parma, Museo Nazionale di Antichità αρ. ευρ. 830 **εικ. 5**
Νεότερη Αγριππία

Εύρεση: Βασιλική

Διατήρηση: Λείπουν τα δύο χέρια. Μια μεγάλη ρηγμάτωση παρατηρείται στο τμήμα του ιματίου που καλύπτει το κεφάλι, πολύ κοντά στη βάση του λαιμού. Το δεξί πόδι έχει συγκολληθεί.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Κλαυδίου

Βιβλιογραφία: Reinach II.1, 667 αρ. 7. Poulsen 1928, 51-52 αρ. 5 εικ. 120-121. Johnson 1931, 20. Saletti 1968, 26-30 αρ. 2 πίν. III-VI. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Varianten αρ. 9, με παλαιότερο αρ. ευρ. 4). Sgubini Moretti 1982-1984, 89. MNR I, 8.1, 200. Koppel 1985, 79 σημ. 6. Fabbri – Trotta 1989, 113. Kockel 1993, 28 σημ. 234 αρ. 5. Boschung 2002, 26 αρ. 2.11 πίν. 20.2. Alexandridis 2004, 162-163, 270 αρ. 114 πίν. 22.3. Marcks 2008, 91 σημ. 290. Καζακίδη 2012, 206 σημ. 45.

6. Σικυώνα, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. 2512 **εικ. 8**
Εύρεση: Γυμνάσιο

Διατήρηση: Λείπει η ένθετη κεφαλή καθώς και τα δύο άκρα χέρια.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Κλαυδίου

Βιβλιογραφία: Ορλάνδος 1934, 119, εικ. 5. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Korpien αρ. 8). Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 15). Καζακίδη 2012, 193-207, εικ. 12, 14-15. Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88.

7. Ροζανι, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. - **εικ. 4-4α**
Εύρεση: -

Διατήρηση: Λείπουν η ένθετη κεφαλή και το δεξί χέρι. Στην πίσω όψη παρατηρείται μεγάλη απόκρουση στην πλάτη.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων

Βιβλιογραφία: Korkuti 1971, πίν. 86. Καζακίδη 2012, 206 σημ. 44. Tuccinardi 2017, 61 σημ. 86, 89.

8. Πάτρα, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. 643 **εικ. 7**
Εύρεση: Εντοιχισμένο εντός παλαιοχριστιανικού κτιρίου.

Διατήρηση: Λείπει η ένθετη κεφαλή, το δεξί άκρο χέρι και το αριστερό άκρο πόδι. Νεότερες συμπληρώσεις παρατηρούνται στο ιμάτιο στο ύψος του δεξιού γοφού και στο κάτω μέρος του χιτώνα, όπου θα βρισκόταν το αριστερό άκρο πόδι.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων

Βιβλιογραφία: Αγαλλοπούλου 1973/1974, 400 πίν. 257α. Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 9). Καζακίδη 2012, 206 σημ. 44. Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88.

9. Κόρινθος, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. 813 **εικ. 9**
Εύρεση: Αγορά, δυτικά των ρωμαϊκών καταστημάτων

Διατήρηση: Λείπει η ένθετη κεφαλή και τα δύο άκρα χέρια. Το κάτω μέρος έχει αποκρουστεί από το ύψος των γονάτων περίπου.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων

Βιβλιογραφία: Johnson 1931, 20-21 αρ. 10. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Korpien αρ. 2). Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 5). Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88.

10. Κέα, αρ. ευρ. -**εικ. 11****Εύρεση:** Εντοιχισμένο στο δημαρχείο Ιουλίδος.**Διατήρηση:** Ορατός είναι ο άνω κορμός καθώς και μικρό μέρος των μηρών. Λείπει η κεφαλή, ο δεξιός πήχης και το αριστερό άκρο χέρι. Αποκρουσμένο είναι ένα μέρος του ιματίου, από το τμήμα που βρίσκεται ανάμεσα στα χέρια της μορφής.**Επιγραφή:** -**Χρονολόγηση:** 1^{ος} αι. μ.Χ.**Βιβλιογραφία:** Μαχαίρα 1998, 475, εικ. 1. Κωνσταντινίδης 2016α, 66 σημ. 9.**11. Ρέθυμνο, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. Α2412****εικ. 12****Εύρεση:** Ελεύθερνα.**Διατήρηση:** Λείπει η ένθετη κεφαλή και τα δύο άκρα χέρια. Το δεξί άκρο πόδι έχει επίσης αποκρουστεί.**Επιγραφή:** -**Χρονολόγηση:** 2^{ος} αι. μ.Χ.**Βιβλιογραφία:** Πλάτων 1956, 421-422. Δαβάρας 1967, 501 πίν. 373β-γ. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Κοριεν, αρ. 5). Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 11). Καζακίδη 2012, 206 σημ. 45. Themelis 2012/2013, 24-25 αρ. 3 εικ. 19. Καραναστάση 2015, 418 σημ. 3. Καραναστάση 2018, 239 σημ. 4. Καραναστάση 2020, 169 σημ. 30, εικ. 8.**12. Ολυμπία, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. Α158****εικ. 13****«Νεότερη Φαυστίνα»****Εύρεση:** Νυμφαίο**Διατήρηση:** Λείπει η ένθετη κεφαλή. Το άγαλμα έχει συγκολληθεί στο κάτω μέρος, όπως φαίνεται και από τη ρηγμάτωση του μαρμάρου κάτω από το δεξί γόνατο.**Επιγραφή:** -**Χρονολόγηση:** Εποχή Αντωνίωνων**Βιβλιογραφία:** Reinach II.1, 670 αρ. 10. Johnson 1931, 20. Schmidt 1967, 122. Kruse 1975, 177-178, 375 αρ. D89. Bol 1984, 179-180 αρ. 42 πίν. 46-47. Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 8). Καζακίδη 2012, 206 σημ. 47. Κωνσταντινίδης 2016α, 66 σημ. 9. Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88.

- **Παραλλαγή I του τύπου «Formia»**

13. Ρώμη, Μουσείο Καπιτωλίου, Atrio 3 αρ. ευρ. 38

εικ. 16

Εύρεση: -

Διατήρηση: Το κεφάλι μαζί με το τμήμα του ιματίου που το καλύπτει έχουν συγκολληθεί. Το κεφάλι πιθανόν δεν συνανήκει. Το δεξί χέρι είναι συμπληρωμένο.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου

Βιβλιογραφία: Schmidt 1967, 8 σημ. 33-35. Bieber 1977, 198 εικ. 808. Fittschen – Zanker 1983, 1-2 αρ.1 πίν. I. Picozzi 1990, 224 σημ. 3. Scholz 1992, 35-36 αρ. St.8 εικ. 10. Kockel 1993, 28 σημ. 234 αρ. 8. Alexandridis 2004, 270 αρ. C.7. Marcks 2008, 83.

14. Marina di Ascea, Antiquarium αρ. ευρ. 17418

εικ. 19

Εύρεση: Velia. Κτίριο το οποίο ταυτίζεται συνήθως με χώρο συνάθροισης γιατρών.

Διατήρηση: Λείπει η ένθετη κεφαλή και τα δύο χέρια.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου

Βιβλιογραφία: Fabbri – Trotta 1989, 112-113 αρ.25 πίν. 67.1 (εποχή Τιβέριου). Boschung 2002, 113 αρ. 39.15. Galli 2014, 160 σημ. 21. Murer 2017, 85, 230 αρ. A73.

15. Ρώμη, Villa Doria Pamphilj αρ. ευρ. -

εικ. 20

Εύρεση: -

Διατήρηση: Το κεφάλι δεν συνανήκει. Πιθανόν τα υποδήματα να έχουν υποστεί νεότερες επεμβάσεις.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου – Τιβέριου

Βιβλιογραφία: Palma 1977, 71-72 αρ. 70 πίν. 46-47. Alexandridis 2004, 270 αρ. C.10.

16. Κοπεγχάγη, Ny Carlsberg Glyptotek αρ. ευρ. 551

εικ. 21

Εύρεση: -

Διατήρηση: Λείπει η ένθετη κεφαλή, τα δύο άκρα χέρια και το αριστερό άκρο πόδι. Ένα τμήμα της συστάδας πτυχών ανάμεσα στα χέρια της μορφής καθώς και μέρος της πλίνθου στην αριστερή πλευρά έχουν αποκρουστεί.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου ή Τιβέριου

Βιβλιογραφία: Alexandridis 2004, 270 αρ. C.3. Moltesen 2005, 274 αρ. 134.

**17. Ρώμη, Museo Nazionale Romano αρ. ευρ. 121216
«Livilla»**

εικ. 14

Εύρεση: Νησάκι του Τίβερη

Διατήρηση: Σώζεται σε καλή κατάσταση μαζί με το πορτρέτο του. Λείπουν τα δύο άκρα χέρια και το δεξί άκρο πόδι. Λείπει επίσης ένα μέρος του ματιού που θα κάλυπτε το κεφάλι από τη δεξιά πλευρά.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων

Βιβλιογραφία: Rosenbaum 1960, 88 σημ. 2. Schmidt 1967, 39-40. Saletti 1968, 28. Sgubini Moretti 1982-1984, 89. MNR I, 8.1, 198-200, αρ. IV.8. Koppel 1985, 79 σημ. 6. Fabbri – Trotta 1989, 113. Scholz 1992, 37-38 αρ. St.11 εικ. 16-17. Kockel 1993, 28 σημ. 234. Filges 1997, 196 σημ. 948. Alexandridis 2004, 270, αρ. C.8.

18. Κυρήνη, αρ. ευρ. -

εικ. 17

Εύρεση: Λόφος Wadi Bel Ghadir, από το ιερό της Δήμητρας

Διατήρηση: Λείπει το κεφάλι και το δεξί άκρο χέρι. Λείπουν επίσης τα πόδια περίπου από το ύψος της κνήμης.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: 1^{ος} αι. μ.Χ.

Βιβλιογραφία: Traversari 1960, 52-53 αρ. 15 πίν. X.1. Rosenbaum 1960, 87, 88 αρ. 144 πίν. LXX.5. Bonacasa 1964, 154.

19. Κυρήνη, αρ. ευρ. -

εικ. 18

Εύρεση: -

Διατήρηση: Σε μεγάλο βαθμό αποκρουσμένη η δεξιά πλευρά έως το ύψος της μέσης. Λείπει το κεφάλι και το δεξί άκρο πόδι.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: 1^{ος} αι. μ.Χ.

Βιβλιογραφία: Traversari 1960, 53-54 αρ. 16 πίν. X.2. Rosenbaum 1960, 87, 88, αρ. 145 πίν. LXX.4. Bonacasa 1964, 154. Bieber 1977, 198 εικ. 814. Landwehr 1993, 83 (D).

20. Κυρήνη, αρ. ευρ. -

εικ. 15

Εύρεση: Αγορά

Διατήρηση: Λείπει το αριστερό άκρο χέρι και το δεξί άκρο πόδι. Μερικώς αποκρουσμένο και το δεξί άκρο χέρι.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αντωνίωνων

Βιβλιογραφία: Traversari 1960, 54-55 αρ. 18 πίν. XIV.1. Rosenbaum 1960, 53-54, 87, 88 αρ. 39 πίν. XXX. 1-2 LXX.6. Bonacasa 1964, 154. Saletti 1968, 28-29 σημ. 13. MNR I, 8.1, 200.

- Παραλλαγή II του τύπου «Formia»

21. Αθήνα, ΕΑΜ αρ. ευρ. -

εικ. 22

Εύρεση: -

Διατήρηση: Λείπει η κεφαλή και το δεξί άκρο χέρι. Αποκρούσεις παρατηρούνται και στα άκρα πόδια. Το άγαλμα έχει συγκολληθεί εκ νέου σε μεγάλο βαθμό.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου (;)

Βιβλιογραφία: Γιαλούρης, 1973/1974, 2 αρ. 1 πίν. 5α. Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 2). Καζακίδη 2012, 206 σημ. 44.

- Ανάπλαση του τύπου «Formia»

22. Ακηλυία, Museo Archeologico αρ. ευρ. 1502

εικ. 26

Εύρεση: -

Διατήρηση: Λείπει η ένθετη κεφαλή. Αποκρούσεις παρατηρούνται στην πλίνθο και το αριστερό άκρο πόδι.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου

Βιβλιογραφία: Scrinari 1972, 37 αρ. 102 εικ. 100. Koppel 1985, 78 σημ. 4. Kockel 1993, 28 σημ. 234 (αρ. 3). Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 1). Alexandridis 2004, 270, αρ. Α.1. Καζακίδη 2012, 206 σημ. 44.

23. Gers, αρ. ευρ. -

εικ. 28

Εύρεση: -

Διατήρηση: Σώζεται ο άνω κορμός του αγάλματος. Λείπει η ένθετη κεφαλή και το αριστερό χέρι από το ύψος του αγκώνα περίπου.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου

Βιβλιογραφία: Espérandieu XV, 62 αρ. 8909 πίν. I. Marcks 2008, 91 σημ. 289.

24. Lipari, Giardino Esposito αρ. ευρ. -

εικ. 29

Εύρεση: -

Διατήρηση: Λείπει η ένθετη κεφαλή και τα δύο άκρα χέρια που ήταν πρόσθετα.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου – Τιβέριου

Βιβλιογραφία: Bonacasa 1964, 153-154 αρ. 218 πίν. 90.1. Saletti 1968, 28. MNR I, 8.1, 200. Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 6). Alexandridis 2004, 270 αρ. C.4.

25. Parma, Museo Nazionale di Antichità αρ. ευρ. 829

εικ. 23

Πρεσβύτερη Αγριππίνα

Εύρεση: Βασιλική. Μαζί με το άγαλμα 5.

Διατήρηση: Το κεφάλι είναι σπασμένο σε δύο τμήματα, τα οποία έχουν συγκολληθεί μεταξύ τους αλλά και με τον λαιμό εκ νέου. Αρχικά το κεφάλι ήταν κατασκευασμένο από τον ίδιο όγκο μαρμάρου. Αποκρουσμένο ένα τμήμα του ματιού στο ύψος του κεφαλιού στη δεξιά πλευρά.

Επιγραφή: *Agrippinae Germanici Caesaris*

Χρονολόγηση: Εποχή Τιβέριου –Καλιγούλα

Βιβλιογραφία: Saletti 1968, 30-33 πίν. VII-X. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Varianten αρ. 10). Sgubini Moretti 1982/1984, 89. Kockel 1993, 28 σημ. 234 (αρ. 6). Boschung 2002, 25-26 αρ. 2.7 πίν. 16.2. Alexandridis 2004, 145, 270 αρ. 67 πίν. 15.1.

26. Σικυώνα, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. 2511

εικ. 24-24α

Εύρεση: Γυμνάσιο, μπροστά από την ανατολική παραστάδα της βόρειας κρήνης. Μαζί με το άγαλμα 6.

Διατήρηση: Σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση. Λείπει η ένθετη κεφαλή, ενώ παρατηρούνται αποκρούσεις στα δάκτυλα των χεριών.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Κλαυδίου

Βιβλιογραφία: Ορλάνδος 1932, 73 εικ. 13. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Korien αρ. 7). Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 14). Καζακίδη 2012, 193-207 εικ. 11, 13. Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88.

27. Ρώμη, Palazzo Lancellotti αρ. ευρ. –

εικ. 27

Εύρεση: -

Διατήρηση: Το άγαλμα έχει συγκολληθεί σε πολλά σημεία. Πιθανόν συμπληρωμένο το κάτω μέρος του. Λείπει το κεφάλι και το αριστερό άκρο χέρι.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων

Βιβλιογραφία: Inst. Neg. 70.3761. Alexandridis 2004, 270 αρ. A.4.

**28. Brindisi, Museo Archeologico Provinciale αρ. ευρ. 142
Clodia Anthianilla**

εικ. 25

Εύρεση: Brindisi, Forum

Διατήρηση: Σώζεται το μεγαλύτερο μέρος του αγάλματος. Λείπει η κεφαλή, η οποία ήταν κατασκευασμένη από τον ίδιο όγκο μαρμάρου με το υπόλοιπο σώμα. Λείπουν επίσης τα κάτω άκρα καθώς και το αριστερό άκρο χέρι. Στα δάκτυλα του δεξιού χεριού παρατηρούνται αποκρούσεις. Αποκρουσμένο είναι και το τμήμα του ιματίου το οποίο θα έπεφτε πάνω από το αριστερό χέρι.

Επιγραφή: *Clodiae L(uci) f(iliae) / Anthianillae / M(arci) Coccei Gemini praef(ecti) ala[e] / L(ucio) Lolliano Avito T(ito) Statilio Maximo co(n)s(ulibus) X K(alendas) April(es) in schola Poll(ionis) / q(uod) v(erba) f(acta) s(unt) de honoranda morte Clodiae Anthianillae q(uid) d(e) e(a) r(e) f(ieri) p(laceret) d(e) e(a) r(e) i(ta) c(ensuerunt) / cum Clodia Anthianilla splendidissima puella et cuius in/cremента etiam supra aetatem florentia inter ornamen/ta municipi n(ostri) sperabantur acervissima (sic, für acerbissima) morte rapta sit paren/tibus suis Clodio Pollioni patrono municipi n(ostri) spl(endidissimo) eq(uiti) R(omano) et bene / de re p(ublica) n(ostra) merito et Seiae Quintil 77 ae matri ornatae feminae quo/rum dolori publica municipi n(ostri) tristitia consentit placere / decur(iones) et in illorum solacium et in memoriam honestissimae / puellae locum posteritatis dari item statuam quam frequentis/simo loco publice poni cens(uit) / L(ucius) Clodius L(uci) f(ilius) Pollio / pater piissimae filiae / h(onore) a(ccepto) i(mpensam) r(emisit)*

Χρονολόγηση: 144 μ.Χ.

Βιβλιογραφία: Johnson 1931, 20. Kruse 1975, 177 σημ. 286 (Kopien αρ. 1). Sciarra 1976, 24 αρ. 138. Filges 1997, 162 σημ. 640. Καζακίδη 2012, 205 σημ. 39. Tuccinardi 2017, 61 σημ. 89. Murer 2017, 71-72, 85, 192 αρ. 22 πίν. 22 a-b.

- Παραλλαγή I της ανάπλασης του τύπου «Formia»

29. Ολυμπία, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. Α157

εικ. 30

Vibullia Alcia Agrippina

Εύρεση: Νυμφαίο. Μαζί με το άγαλμα 12.

Διατήρηση: Λείπει το κάτω μέρος του αγάλματος από περίπου λίγο πάνω από το γόνατο και κάτω. Το κεφάλι έχει συγκολληθεί και ήταν κατασκευασμένο από τον ίδιο όγκο μαρμάρου με το υπόλοιπο σώμα. Το πρόσωπο της μορφής έχει αποκρουστεί. Αποκρουσμένα είναι επίσης τα δάκτυλα του αριστερού χεριού.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αντωνίωνων

Βιβλιογραφία: Kruse 1975, 177 σημ. 285 375 αρ. D88. Bol 1984, 176 αρ. 39 πίν. 39-41. Καζακίδη 2012, 206 σημ. 47.

30. Πάτρα, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. -

εικ. 31

Εύρεση: Εντοπίστηκε κατά την εκσκαφή πεζοδρομίου της οδού Ερμού σε γειτονική θέση με το άγαλμα 8.

Διατήρηση: Σώζεται ο άνω κορμός. Λείπει η ένθετη κεφαλή και το αριστερό άκρο χέρι.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αντωνίνων

Βιβλιογραφία: Δεκουλάκου 1976, 102 πίν. 80δ. Filges 1997, 162 σημ. 640 (αρ. 10). Καζακίδη 2012, 206 σημ. 45. Tuccinardi 2017, 61 σημ. 88.

31. Σπάρτη, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. -
Εύρεση: -

εικ. 32

Διατήρηση: Λείπει η ένθετη κεφαλή και το αριστερό άκρο χέρι.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αντωνίνων

Βιβλιογραφία: Kruse 1975, 198, 390 αρ. D119 πίν. 77. Koppel 1985, 78 σημ. 5.

- **Παραλλαγή II της ανάπλασης του τύπου «Formia»**

32. Ρώμη, Corso d' Italia 35 B αρ. ευρ. -

εικ. 35

Εύρεση: Corso d' Italia 35 B

Διατήρηση: Λείπουν τα δύο άκρα χέρια που ήταν πρόσθετα. Το κεφάλι έχει συγκολληθεί εκ νέου με τον λαιμό. Νεότερες συμπληρώσεις αποτελούν τα πόδια μαζί με τμήματα του ιματίου στο σημείο αυτό.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου – Τιβέριου

Βιβλιογραφία: Inst. Neg. 56.1354. Alexandridis 2004, 270 αρ. C.6.

33. Ρώμη, Villa Aldobrandini αρ. ευρ. -

εικ. 36

Εύρεση: -

Διατήρηση: Λείπει η ένθετη κεφαλή. Συμπληρωμένο το κάτω μέρος από το ύψος των μηρών.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου – Τιβέριου

Βιβλιογραφία: Inst. Neg. 70. 3995. Alexandridis 2004, 270 αρ. C.9.

34. Taragona, Museu Paleocristià αρ. ευρ. 2772

εικ. 33

Εύρεση: Παλαιοχριστιανική νεκρόπολη San Fructuoso

Διατήρηση: Λείπει η ένθετη κεφαλή, το αριστερό άκρο χέρι και το αριστερό άκρο πόδι. Πολύ μεγάλη διάβρωση σε όλη την επιφάνεια του αγάλματος.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Ύστερη εποχή Τιβέριου

Βιβλιογραφία: Koppel 1985, 78-79 αρ. 100 πίν. 39.1-2. Alexandridis 2004, 270 αρ. C.11. Marcks 2008, 258-259 αρ. 92 πίν. 30.1-2.

35. Ρώμη, Galleria Colonna αρ. ευρ. -

εικ. 37

Εύρεση: -

Διατήρηση: Το άγαλμα έχει υποστεί μεταρρυθμίσεις ήδη από την αρχαιότητα γύρω από τον λαιμό, προκειμένου να αφαιρεθεί το τμήμα του ιματίου που κάλυπτε το κεφάλι της μορφής. Νεότερες επεμβάσεις αποτελούν η συμπλήρωση των δύο χεριών και του κεφαλιού, που δεν συνανήκει, καθώς και η αποκατάσταση του λοξά τοποθετημένου τμήματος του ιματίου μεταξύ των δύο χεριών. Στο ύψος της μέσης παρατηρείται επίσης μια διαγώνια ρηγμάτωση του μαρμάρου.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων

Βιβλιογραφία: Palma 1977, 71-72 αρ. 70 πίν. 46-47. Alexandridis 2004, 270 αρ. C.10.

36. Σμύρνη, Kültürpark Müzesi αρ. ευρ. 1477

εικ. 34

Εύρεση: Nazilli, στη σημερινή επαρχία Αϊδινίου

Διατήρηση: Λείπει το κεφάλι, το οποίο ήταν κατασκευασμένο από τον ίδιο όγκο μαρμάρου με το υπόλοιπο σώμα. Παρατηρούνται αποκρούσεις και στα δύο χέρια.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Σεβήρων (;)

Βιβλιογραφία: Kruse 1975, 225, 412 αρ. D154 πίν. 90. Alexandridis 2004, 270 αρ. C.2.

- Τύπος «Λούβρου – Otricoli»

37. Ρώμη, Μουσείο Βατικανού, Sala dei Busti αρ. ευρ. 637

εικ. 38

Λιβία

Εύρεση: Βασιλική του Otricoli

Διατήρηση: Συμπληρωμένα και τα δύο χέρια. Κατά τόπους συμπληρώσεις σε όλο το άγαλμα. Το κεφάλι έχει αποκατασταθεί.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Τιβέριου

Βιβλιογραφία: Jongkees 1948, 29, αρ. 1. Schmidt 1967, 49-50 σημ. 261. Kabus-Jahn 1963, 66 σημ. 26. Bieber 1977, 197-198 εικ. 807. Scholz 1992, 38 αρ. St. 13 εικ. 19. Landwehr 1993, 84 (A). Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ. 9) 196 σημ. 943. Boschung 2002, 68 αρ. 19.5 πίν. 55.1. Alexandridis 2004, 129 αρ. 33, πίν. 4.2 259 αρ. A.8. Moltesen 2007, 127-128 εικ. 6. Gkikaki 2016, 132. Κωνσταντινίδης 2016α, 71 εικ. 13.

38. Παρίσι, Λούβρο αρ. ευρ. NR. 67

εικ. 39

Εύρεση: -

Διατήρηση: Τα χέρια είναι συμπληρωμένα. Το αποκατεστημένο πορτρέτο δεν συνανήκει.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων

Βιβλιογραφία: Jongkees 1948, 29 αρ. 5. Kabus-Jahn 1963, 65 σημ. 21. Bieber 1977, 198 εικ. 810. Landwehr 1993, 84 (E). Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ. 5). Alexandridis 2004, 259 αρ. Aa.5. Moltesen 2007, 128 εικ. 7. Marcks 2008 83 σημ. 268.

39. Ρώμη, Museo Nazionale Romano αρ. ευρ. 68

εικ. 41

Εύρεση: -

Διατήρηση: Το κεφάλι δεν συνανήκει. Ο λαιμός έχει συμπληρωθεί όπως και τα δύο χέρια, τα άκρα πόδια και η πλίνθος.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων

Βιβλιογραφία: Jongkees 1948, 29 αρ. 2. Kabus-Jahn 1963, 66 σημ. 23. Bieber 1977, 198 εικ. 809. MNR I, 2, 61-62 αρ. 47. Landwehr 1993, 84 (B). Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ. 6). Alexandridis 2004, 259 αρ. Α.6.

40. Saint Petersburg, Ermitage αρ. ευρ. -

εικ. 42

Εύρεση: -

Διατήρηση: Το κεφάλι δεν συνανήκει. Νεότερη προσθήκη αποτελεί επίσης το διάδημα. Τα χέρια, τα άκρα πόδια, το ιμάτιο πάνω από τους ώμους και η βάση έχουν συμπληρωθεί.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων

Βιβλιογραφία: Waldhauer 1936, 38-40 αρ. 281 εικ. 35. Jongkees 1948, 29 αρ. 4. Kabus-Jahn 1963, 66 σημ. 24. Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ.7). Alexandridis 2004, 259, αρ. Α.9.

41. Brentford, Sion House αρ. ευρ. -

εικ. 43

Εύρεση: -

Διατήρηση: Το πορτρέτο έχει μεταρρυθμιστεί κατά τον 3^ο αι. μ.Χ. Νεότερη συμπλήρωση αποτελεί επίσης το διάδημα. Τα χέρια είναι συμπληρωμένα και έχουν αποκατασταθεί λανθασμένα.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων (α΄ φάση), 3^ο αι. μ. Χ. (β΄ φάση)

Βιβλιογραφία: Poulsen 1923, 105 αρ. 102. Jongkees 1948, 29 αρ. 8. Kabus-Jahn 1963, 66 σημ. 22. Landwehr 1993, 84 (D). Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ. 8). Alexandridis 2004, 259 αρ. Α.3. Moltesen 2007, 128.

42. Cherchel, Μουσείο αρ. ευρ. S14

εικ. 44

Εύρεση: -

Διατήρηση: Σώζεται σε αποσπασματική κατάσταση. Λείπει το κεφάλι και τα άκρα χέρια. Το δεξί πόδι έχει αποκρουστεί από το ύψος του μηρού. Το αριστερό πόδι σώζεται μέχρι λίγο πάνω από το γόνατο.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων

Βιβλιογραφία: Jongkees 1948, 29 αρ. 7 εικ. 4. Kabus-Jahn 1963, 65 σημ. 21. Landwehr 1993, 83-85 αρ. 61 πίν. 85-87. Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ. 3). Alexandridis 2004, 259 αρ. A.4. Moltesen 2007, 128 εικ. 8.

43. Gerace Marina, Μουσείο, αρ. ευρ. -

εικ. 45

Εύρεση: Επιζεφύριοι Λοκροί, ανατολική νεκρόπολη

Διατήρηση: Λείπει το κεφάλι, το δεξί χέρι και ο αριστερός πήχης. Το δεξί άκρο πόδι έχει αποκρουστεί.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: 1^{ος} αι. μ.Χ.

Βιβλιογραφία: Ferri 1926, 339 εικ. 1. Jongkees 1948, 29 αρ. 11. Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ. 4). Alexandridis 2004, 259 αρ. A.5. Moltesen 2007, 131 σημ. 40.

44. Βερολίνο, Antikensammlung αρ. ευρ. Sk 496

εικ. 40

Εύρεση: -

Διατήρηση: Το κεφάλι είναι αρχαίο, όμως δεν συνανήκει. Συμπληρωμένα επίσης τα δύο χέρια και τα άκρα πόδια. Ανάμεσα στο ισχίο και τα γόνατα παρατηρούνται τρεις ρηγματώσεις. Το κάτω μέρος του ματιού έχει υποστεί νεότερη επεξεργασία.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: β' μισό 1^{ου} αι. μ.Χ.

Βιβλιογραφία: Blümel 1933, 23 αρ. R54 πίν. 20-21. Jongkees 1948, 29 αρ. 3 εικ. 1. Kabus-Jahn 1963, 66 σημ. 25. Landwehr 1993 84 (C). Filges 1997, 161 σημ. 638 (αρ. 1). Alexandridis 2004, 259 αρ. A.1.

- **Παραλλαγή I του τύπου «Λούβρου – Otricoli»**

45. Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale αρ. ευρ. 5589

εικ. 46

Εύρεση: Herculaneum, θέατρο

Διατήρηση: Λείπουν οι ένθετοι οφθαλμοί.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου

Βιβλιογραφία: Schmidt 1967, 48 σημ. 256. Bieber 1977, 200 σημ. 144 (εποχή Αυγούστου). Boschung 2002, 125 σημ. 703. Alexandridis 2004, 80 σημ. 764, 211. Marcks 2008, 83 σημ. 269. Κωνσταντινίδης 2016α, 71 εικ. 14. Murer 2017, 50, 174 αρ. 13 πίν. 13a-b.

46. Παρίσι, Λούβρο αρ. ευρ. -

εικ. 47

«Ευτέρπη»

Εύρεση: -

Διατήρηση: Το κεφάλι δεν συνανήκει. Τα χέρια είναι επίσης συμπληρωμένα.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου

Βιβλιογραφία: Bieber 1977, 200 εικ. 825.

47. Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale αρ. ευρ. 5612

εικ. 48

Εύρεση: Herculaneum, «Βασιλική».

Διατήρηση: Το κεφάλι και ο λαιμός δεν συνανήκουν, αποτελούν μεταγενέστερες συμπληρώσεις.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Κλαυδίου

Βιβλιογραφία: Rüschi 1908, 194 αρ. 759. Bieber 1977, 200 εικ. 824. Boschung 2002, 119-120 αρ. 42.7 πίν. 94.2. Alexandridis 2004, 213.

- **Παραλλαγή II του τύπου «Λούβρου – Otricoli»**

48. Lucus Feroniae, Μουσείο αρ. ευρ. 91424

εικ. 51

Εύρεση: Ναός του θεοποιημένου Αυγούστου

Διατήρηση: Λείπει η ένθετη κεφαλή και το δεξί χέρι. Αποκρουσμένο είναι το αριστερό άκρο πόδι μαζί με τμήμα του ιματίου.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Αυγούστου

Βιβλιογραφία: Sgubini Moretti 1982-1984, 87-89 εικ. 12-13. Boschung 2002, 36 αρ. 3.10 πίν. 25.3,6.

49. Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale αρ. ευρ. 6083

εικ. 49

Εύρεση: Πομπηία, ναός της Τύχης

Διατήρηση: Συμπληρωμένα τα χέρια και τα άκρα πόδια.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων

Βιβλιογραφία: Rüsck 16, αρ. 48 εικ. 20. Scholz 1992, 39 αρ. St. 15 εικ. 20.

50. York, Castle Howard αρ. ευρ. -

εικ. 50

«Crispina»

Εύρεση: -

Διατήρηση: Συμπληρωμένα είναι και τα δύο χέρια. Αμφίβολο το αν συνανήκει το κεφάλι.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Ύστερη εποχή Αντωνίνων (λόγω του πορτρέτου)

Βιβλιογραφία: Alexandridis 2004, 198 αρ. 215 πίν. 48.4, 259 αρ. Αα.1.

- Τύπος «Ολυμπίας – Λονδίνου»

**51. Ρώμη, Μουσείο Καπιτωλίου. Centrale Montemartini αρ. ευρ. Ν 1882
(κορμός) εικ. 56**

Νεότερη Αγριππίνα

Εύρεση: Καίλιος Λόφος

Διατήρηση: Το κεφάλι έχει συγκολληθεί. Λείπει το δεξί χέρι και ο αριστερός πήχης. Νεότερες συμπληρώσεις παρατηρούνται κατά τόπους στην επιφάνεια του αγάλματος.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Κλαυδίου – Νέρωνα

Βιβλιογραφία: Jongkees 1948, 29 αρ. 6, εικ. 3. Kabus-Jahn 1963, 65 σημ. 21. Bieber 1977, 198 εικ. 811. Lygkoroulos 1983, 140, αρ. 18 εικ. 122. Alexandridis 2004, 159 αρ. 106 πίν. 26,2. 4, 259 αρ. Α.7. Moltesen 2007, 123-133 εικ. 1-5. Marcks 2008, 83 σημ. 268. Κωνσταντινίδης 2016α, 67 σημ. 13 (αρ. 1).

52. Ολυμπία, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. Α 143 εικ. 55

Νεότερη Αγριππίνα

Εύρεση: Μητρώο

Διατήρηση: Λείπει ο δεξιός πήχης και το αριστερό άκρο χέρι. Το κεφάλι έχει συγκολληθεί. Μέρος του ιματίου στην αριστερή πλευρά έχει αποκρουστεί. Αποκρουσμένο και το δεξί άκρο πόδι.

Επιγραφή: «Διονύσιος Απολλωνίου Αθηναῖος ἐποίει»

Χρονολόγηση: Εποχή Κλαυδίου – Νέρωνα

Βιβλιογραφία: Schmidt 1967, 67-68. Filges 1997, 163 σημ. 639 (αρ. 3). Boschung 2002, 101 αρ. 33.5 πίν. 81.2. Alexandridis 2004, 161-162 αρ. 111 πίν. 26.3, 258 αρ. 3. Moltesen 2007, 129-130 εικ. 9. Portale 2013, 217, 218 εικ. 7. Gkikaki 2016, 135-136 εικ. 2. Κωνσταντινίδης 2016α, 67-69 αρ. Ζ.γ.3 εικ. 291-300.

53. Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale αρ. ευρ. 6041 εικ. 52

Εύρεση: Πομπηία, εμπορική αγορά

Διατήρηση: Η *patera* αποτελεί συμπλήρωση των νεότερων χρόνων.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Νέρωνα

Βιβλιογραφία: Traversari 1960, 70. Schmidt 1967, 62, 68. Bieber 1977, 199 εικ. 17. Amedick 1987, 71 εικ. 21. Scholz 1992, 45-46 St. 27 εικ. 30, 32. Filges 1997, 163 σημ. 639 (αρ.3), 193 σημ. 910. Κατάκης 2002, 296 σημ. 1435. Alexandridis 2004, 80, 211, 213 εικ. 17. Moltesen 2007, 130-131 εικ. 10. Zanker 2009, 413-414 εικ.. Κωνσταντινίδης 2016α, 67 σημ. 13 (αρ. 2) 77 σημ. 57. Murer 2017, 27-29, 79, 152-153 αρ. 2 πίν. 2a-b.

54. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο αρ. ευρ. GR 1873.8-20.741

εικ. 54

Εύρεση: Καμπανία, Atripalda

Διατήρηση: Λείπει το δεξί χέρι από το ύψος του αγκώνα και το αριστερό άκρο χέρι. Στη δεξιά πλευρά λείπει επίσης ένα τμήμα του ιματίου στο ύψος της μέσης.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Ιουλίων – Κλαυδίων

Βιβλιογραφία: Traversari 1960, 70. Bieber 1977, 199 εικ. 822. Scholz 1992, 45 σημ. 340. Filges 1997, 163 σημ. 639 (αρ. 2) 193 σημ. 912. Alexandridis 2004, 258, αρ. 2. Moltesen 2007, 131, εικ. 11. Κωνσταντινίδης 2016α, 67 σημ. 13 (αρ. 3). Murer 2017, 85, 229 αρ. A63.

55. Κυρήνη, αρ. ευρ. -

εικ. 53

Εύρεση: -

Διατήρηση: Λείπει η ένθετη κεφαλή και τα δύο άκρα χέρια. Διαβρωμένη σε μεγάλο βαθμό ολόκληρη η επιφάνεια του αγάλματος.

Επιγραφή: -

Χρονολόγηση: Εποχή Τραϊανού

Βιβλιογραφία: Traversari 1960, 69-70 αρ. 29 πίν. XVIII.1. Rosenbaum 1960, 87-88 αρ. 143 πίν. LXX.3. Bieber 1977, 199 εικ. 823. Filges 1997, 163 σημ. 639 (αρ. 1). Alexandridis 2004, 258 αρ. 1.

- Conze I: A. Conze, Die attischen Grabreliefs (Berlin 1893)
- Conze II: A. Conze, Die attischen Grabreliefs (Berlin 1900)
- Conze IV: A. Conze, Die attischen Grabreliefs (Berlin 1914)
- EAM: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
- Espérandieu III: E. Espérandieu, Recueil général des bas-reliefs de la Gaule romaine III (Paris 1910)
- Espérandieu XV: E. Espérandieu, Recueil général des bas-reliefs de la Gaule romaine XV (Paris 1966)
- Marmora: Marmora: an international journal for archaeology, history and archaeometry of marbles and stone
- ME: Μουσείο Επιδαύρου
- MNR I, 2: A. Giuliano, Museo Nazionale Romano. Le sculture (Roma 1981)
- MNR I, 3: A. Giuliano, Museo Nazionale Romano. Le sculture (Roma 1982)
- MNR I, 7.2: A. Giuliano, Museo Nazionale Romano. Le sculture (Roma 1984)
- MNR I, 8.1: A. Giuliano, Museo Nazionale Romano. Le sculture (Roma 1985)
- MNR I, 8.2: A. Giuliano, Museo Nazionale Romano. Le sculture (Roma 1985)
- Pfuhl – Möbius I: E. Pfuhl – H. Möbius, Die ostgriechischen Grabreliefs I (Mainz 1977)
- Reinach I: S. Reinach, Répertoire de la Statuaire Grecque et Romaine I (Paris 1897)
- Reinach II, 1: S. Reinach, Répertoire de la Statuaire Grecque et Romaine II, τόμ. 1 (Paris 1897)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγαλλοπούλου 1973/1974: Π. Αγαλλοπούλου, Οδός Κανάρη 139, ΑΔ 29, 1973/1974, Χρον. Β2, 397-403.
- Ajootian 2014: A. Ajootian, *Simulacra Civitatum at Roman Corinth*, *Hesperia*, 83 (2014), 315-377
- Alexandridis 2004: A. Alexandridis, *Die Frauen des römischen Kaiserhauses: eine Untersuchung ihrer bildlichen Darstellung von Livia bis Iulia Domna* (Mainz am Rhein 2004)
- Amedick 1987: R. Amedick, *Frühkaiserzeitliche Bildhauerstile: Entwurf und Verbreitung kaiserlicher Repräsentationskunst* (Rheinfelden 1987)
- Amelung 1900: W. Amelung, *Weibliche Gewandstatue des Fünften Jahrhunderts*, *RM* 15, 1900, 181-197.
- Aurigemma 1930-1931: S. Aurigemma, *Ritratto femminile dell'eta di augusto e statue muliebri iconiche scoperte in Formia*, *BdA* 24, 1930-1931, 216–233.
- Biard 2016: G. Biard, *Trois statues honorifiques féminines en remploi à l'Artémision de Thasos*, στο: R. von den Hoff – F. Queyrel – E. Perrin-Saminadayar (επιμ.), *Eikones: portraits en contexte: recherches nouvelles sur les portraits grecs du Ve au Ier s. av. J.-C.* (Venosa 2016) 105-123.
- Biard 2017: G. Biard, *La représentation honorifique dans les cités grecques aux époques classique et hellénistique*, *BEFAR* 376 (Αθήνα 2017)
- Bieber 1977: M. Bieber, *Ancient copies: contributions to the history of Greek and Roman art* (New York 1977)
- Blümel 1933: *Römische Bildnisse: Staatliche Museen zu Berlin* (Berlin 1933)
- Bol 1984: R. Bol, *Das Statuenprogramm des Herodes-Atticus-Nymphäums*, *OF* 15 (Berlin 1984)
- Bonacasa 1964: N. Bonacasa, *Ritratti greci e romani delle Sicilia* (Palermo 1964)
- Bonifacio 1997: R. Bonifacio, *Ritratti Romani da Pompei* (Rom 1997)
- Boschung 2002: D. Boschung, *Gens Augusta: Untersuchungen zu Aufstellung, Wirkung und Bedeutung der Statuengruppen des julisch-claudischen Kaiserhauses*, *MAR* 32 (Mainz 2002)
- Βουτυράς 1997: Ε. Βουτυράς, στο Γ. Δεσπίνης, Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, Ε. Βουτυράς (επιμ.) *Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης* (Θεσσαλονίκη 1997) αρ. 56-57, 62-64.
- Γιαλούρης 1973/1974: Ν. Γιαλούρης, *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο*, ΑΔ 29, 1973/1974 Χρον, Β1, 1-9.

- Cadario 2004: M. Cadario, *La corazza di Alessandro. Loricati ti tipo ellenistico dal IV secolo a.C. al II d.C.* (Milano 2004)
- Collins-Clinton 2009: J. Collins-Clinton, *Sculptural Marbles from Cosa (Tuscany, Italy) and their Provenance by epr and Petrography*, *Marmora* 4, 2008, 18-56.
- Connelly 2007: J. B. Connelly, *Portrait of a priestess: women and ritual in ancient Greece* (Princeton 2007)
- Clairmont 1993: C. W. Clairmont, *Classical Attic tombstones*, τόμ. II (Kilchberg 1993)
- Δαβάρας 1967: Κ. Δαβάρας, *Πρινές Μυλοποτάμου (Ελεύθερνα)*, *ΑΔ* 22, 1967, *Χρον. Β2*, 500-501.
- Δαμάσκος 2013: Δ. Δαμάσκος, *Κατάλογος γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Καβάλας*
- Δεκουλάκου 1976: Ι. Δεκουλάκου, *Πάτρα, Οδός Ερμού 80-82*, *ΑΔ* 31, 1976, *Χρον. Β1*, 97-102.
- Δεσπίνης 2010: Γ. Δεσπίνης, *Άρτεμις Βραυρωνία: Λατρευτικά αγάλματα και αναθήματα από τα ιερά της θεάς στη Βραυρώνα και την Ακρόπολη της Αθήνας* (Αθήνα 2010)
- Diepolder 1965: H. Diepolder, *Die attischen Grabreliefs des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.* (Darmstadt 1965)
- Dillon 2010: S. Dillon, *The female portrait statue in the greek world* (N. York 2010)
- Eule 2001: C. J. Eule, *Hellenistische Bürgerinnen aus Kleinasien. Weibliche Gewandstauen in ihrem antiken Kontext* (Istanbul 2001)
- Fabbri – Trotta 1989: M. Fabbri – A. Trotta, *Una scuola-collegio di età augustea. L'isola II di Velia* (Roma 1989)
- Fejfer 2008: J. Fejfer, *Roman Portraits in Context* (Berlin 2008)
- Ferri 1926: *Statua di orante, e testa di giovanetto*, *Nsc* 51, 1926, 339-340.
- Filges 1997: A. Filges, *Standbilder jugendlicher Göttinnen: Klassische und frühhellenistische Gewandstatuen mit Brustwulst und ihre kaiserzeitliche Rezeption* (Köln 1997)
- Fittschen – Zanker 1983: K. Fittschen – P. Zanker, *Katalog der römischen Porträts in den Kapitولينischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom Band III. Kaiserinnen- und Prinzessinnenbildnisse, Frauenporträts* (Mainz 1983)
- Flashar – von den Hoff 1993: M. Flashar – R. von den Hoff, *Die Statue des sogenannten Philosophen Delphi im Kontext einer mehrfigurigen Stiftung*, *BCH* 117, 1993, 407-433.

- Frenz 1985: H. G. Frenz, *Römische Grabreliefs in Mittel- und Süditalien* (Roma 1985)
- Galli 2014: M. Galli, *Ritratto romano e memoria greca: il caso della c.d. scuola dei medici di Elea-Velia*, στο: J. Griesbach (επιμ.), *Polis und Porträt: Standbilder als Medien der öffentlichen Repräsentation im hellenistischen Osten* (Wiesbaden 2014) 155–169.
- García y Bellido 1949: *Esculturas romanas de España y Portugal* (Madrid 1949)
- Gawlinski 2014: L. Gawlinski, *The Athenian Agora: Museum Guide* (Princeton 2014)
- Geominy 1998: *The so-called Delphi Philosopher and his context*, στο: O. Palagia – W. Coulson (επιμ.), *Regional schools in Hellenistic sculpture: proceedings of an international conference held at the American School of Classical Studies at Athens, March 15-17, 1996* (Oxford 1998) 61-68.
- Geominy 2007: W. Geominy, *Die allmähliche Verfertigung hellenistischer Stilformen (280-240 v. Chr.)*, στο: P. C. Bol (επιμ.), *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst III: Hellenistische Plastik* (Mainz 2007) 43-101.
- Gkikaki 2016: M. Gkikaki, *Remembering Classical Greece: Roman imperial women and their images*, στο: J. Fouquet – L. Gaitanou (επιμ.), *Im Schatten der Alten?: Ideal und Lebenswirklichkeit im römischen Griechenland: 3. Heidelberger Altertumswissenschaftliches Studierendenkolloquium, 8.-10. November 2013* (Wiesbaden 2016) 131-142.
- Goldman 1994: N. Goldman, *Roman footwear*, στο: J. L. Sebesta – L. Bonfante (επιμ.), *The world of Roman costume* (Wisconsin 1994) 101-129.
- Himmelmann 2001: N. Himmelmann, *Die private Bildnisweihung bei den Griechen: zu den Ursprüngen des abendländischen Porträts* (Opladen 2001)
- Johnson 1931: F. P. Johnson 1931, *Corinth IX: Sculpture 1896-1923* (Cambridge 1931)
- Jongkees 1948: J. H. Jongkees, *New statues by Bryaxis*, *JHS* 68, 1948, 29-39.
- Καββαδίας 1882: Π. Καββαδίας, *Ἐκθεσις περί τῶν ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ἀνασκαφῶν ἐν ἔτει 1882*, *ΠΑΕ* 37, 1882, 75-83.
- Καββαδίας 1884: Π. Καββαδίας, *Γενική ἔκθεσις περί τῶν ἐν Ἐπιδαυρία ἀνασκαφῶν*, *ΠΑΕ* 39, 1884, 55-63.
- Καββαδίας 1900: Π. Καββαδίας, *Τὸ Ἴερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν* (Ἀθήνα 1900)
- Kabus-Jahn 1963: R. Kabus-Jahn, *Studien zu Frauenfiguren des vierten Jahrhunderts vor Christus* (Darmstadt 1963)

- Kabus-Preisshofen 1989: R. Kabus-Preisshofen, Die hellenistische Plastik der Insel Kos, AM, Beiheft 14 (Berlin 1989)
- Καζακίδη 2012: Ν. Καζακίδη, Ένα οικογενειακό σύνταγμα ανδριάντων της εποχής του Κλαυδίου και το γυμνάσιο στη Σικυώνα, στο: Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού – Π. Καραναστάση – Δ. Δαμάσκος (επιμ.), Κλασική παράδοση και νεωτερικά στοιχεία στην πλαστική της ρωμαϊκής Ελλάδας. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Θεσσαλονίκη, 7-9 Μαΐου 2009 (Θεσσαλονίκη 2012) 193-211.
- Καλτσάς 2001: Ν. Καλτσάς, Τα γλυπτά: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Αθήνα 2001)
- Καραναστάση 2015: Π. Καραναστάση, Νέα στοιχεία για τη ρωμαϊκή Ελεύθερνα, στο: Π. Καραναστάση – Α. Τζιγκουνάκη – Χ. Τσιγωνάκη (επιμ.), Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 3. Πρακτικά της 3ης Συνάντησης, Ρέθυμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013, (Ρέθυμνο 2015) 417-428.
- Καραναστάση 2018: Π. Καραναστάση, Γυναικεία εικονιστικά αγάλματα στη ρωμαϊκή Κρήτη. Εικονογραφία και κοινωνικές προβολές, στο: Π. Καραναστάση – Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού – Δ. Δαμάσκος (επιμ.), Γλυπτική και κοινωνία στη ρωμαϊκή Ελλάδα: Καλλιτεχνικά προϊόντα, κοινωνικές προβολές, Διεθνές Συνέδριο, Ρέθυμνο, 26-28 Σεπτεμβρίου 2014 (Θεσσαλονίκη 2018) 239-256.
- Καραναστάση 2020: Π. Καραναστάση, Η Ελεύθερνα στους ρωμαϊκούς χρόνους. Μια κρητική πόλη σε μια «παγκοσμιοποιημένη» κοινωνία, στο: Ν. Σταμπολίδης – Μ. Γιαννοπούλου (επιμ.), Η Ελεύθερνα, η Κρήτη και ο έξω κόσμος. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ρέθυμνο, 31 Μαΐου – 3 Ιουνίου 2018 (Ρέθυμνο 2020) 165-173.
- Κατάκης 2002: Σ. Κατάκης, Επίδαυρος: Τα γλυπτά των ρωμαϊκών χρόνων από το Ιερό του Απόλλωνος Μαλεάτα και του Ασκληπιού (Αθήνα 2002)
- Κατσικούδης 2014: Ν. Κατσικούδης, Το ελληνικό πορτρέτο, εικόνα και μήνυμα (Αθήνα 2014)
- Kockel 1993: V. Kockel, Porträtreiefs stadtrömischer Grabbauten: ein Beitrag zur Geschichte und zum Verständnis des spätrepublikanisch-frühkaiserzeitlichen Privatporträts, Beiträge zur Erschließung hellenistischer und kaiserzeitlicher Skulptur und Architektur 12 (Mainz 1993)
- Koppel 1985: E. M. Koppel, Die römischen Skulpturen von Tarraco, MF 15 (Berlin 1985)
- Korkuti 1971: M. Korkuti, Shqipëria arkeologjike (Tiranë 1971)
- Koutsouflakis – Simosi 2015: G. Koutsouflakis – A. Simosi, Hellenistic Bronze Sculptures from the Aegean Sea. Recent Discoveries (1994-2009), στο: J. M. Daehner – K. Lapatin (επιμ.), Power and Pathos. Bronze Sculpture of the Hellenistic World (Los Angeles 2015) 72-81.

- Kron 1996: U. Kron, Priesthoods, Dedications and Euergetism. What part did religion play in the political and social status of Greek women? , στο: P. Hellström, B. Alroth (επιμ.), Religion and power in the ancient Greek world: proceedings of the Uppsala Symposium 1993 (Uppsala 1996) 139-182.
- Kruse 1975: H. J. Kruse, Römische weibliche Gewandstatuen des zweiten Jahrhunderts n. Chr. (Göttingen 1975)
- Κωνσταντινίδης 2016α: Π. Κωνσταντινίδης, Γυναικεία δυναστικά πορτρέτα αυτοκρατορικής περιόδου από την Ελλάδα (τέλη 1^{ου} αι. π.Χ. – 5^{ος} αι. μ.Χ.) (δ.δ. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών 2016)
- Κωνσταντινίδης 2016β: Π. Κωνσταντινίδης, Ελληνιστική και ρωμαϊκή γλυπτική από τη Μήλο (Αθήνα 2016)
- Landwehr 1993: C. Landwehr, Die römischen Skulpturen von Caesarea Mauretaniae: Denkmäler aus Stein und Bronze, AF 18 (Berlin 1993)
- Lawton 1995: C. Lawton, Attic document reliefs: art and politics in ancient Athens (Oxford 1995)
- Linfert 1976: A. Linfert, Kunstzentren hellenistischer Zeit: Studien an weiblichen Gewandfiguren (Wiesbaden 1976)
- Lygkopoulos 1983: T. Lygkopoulos, Untersuchungen zur Chronologie der Plastik des 4. Jahrs. v. Chr. (Bonn 1983)
- Μάντης 1990: Α. Μάντης, Προβλήματα της εικονογραφίας των ιερειών και των ιερέων στην αρχαία ελληνική τέχνη (Αθήνα 1990)
- Marcks 2008: C. Marcks, Formen statuarischer Repräsentation von Privatpersonen in Hispanien zur Zeit der Republik und in der Kaiserzeit (Köln 2008) (https://kups.uni-koeln.de/2256/1/Dissertation_Carmen_Marcks.pdf, όπου δημοσιεύεται χωρίς εικόνες)
- Μαχαίρα 1998: Β. Μαχαίρα, Ανάγλυφη πλάκα εντοιχισμένη στο κοινοτικό κατάστημα της Ιουλίδος, στο: Λ. Μενδώνη – Α. Ι. Μαζαράκης Αινιάν (επιμ.), Κέα - Κύθνος: ιστορία και αρχαιολογία: πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Κέα - Κύθνος, 22-25 Ιουνίου 1994 (Αθήνα 1998) 469-476
- Moltesen 2005: M. Moltesen, Imperial Rome: Catalogue, Ny Carlsberg Glyptothek, τόμ. 3 (Copenhagen 2005)
- Moltesen 2007: M. Moltesen, Agrippina Minor in the Montemartini: the Statue Type, στο: M. Moltesen - A.-M. Nielsen (επιμ.), Agrippina Minor: Life and Afterlife, MeddelGlypt 9 (Copenhagen 2007) 123-136
- Morrow 1985: K. D. Morrow, Greek footwear and the dating of sculpture (Madison 1985)
- Murer 2017: C. Murer, Stadtraum und Bürgerin: Aufstellungsorte kaiserzeitlicher Ehrenstatuen in Italien und Nordafrika (Berlin 2017)

- Olson 2008: K. Olson, *Dress and the Roman woman: self-presentation and society* (New York 2008)
- Ορλάνδος 1932: Α. Ορλάνδος, *Ανασκαφή Σικυώνος*, ΠΑΕ 87, 1932, 63-76.
- Ορλάνδος 1934: Α. Ορλάνδος, *Ανασκαφή Σικυώνος*, ΠΑΕ 89, 1934, 116-122.
- Ορλάνδος 1963: Α. Ορλάνδος, *Μεσσήνη, Έργον* 1962, 119-132
- Palagia 1980: O. Palagia, *Euphranor* (Leiden 1980)
- Πετράκος 1991: Β. Χ. Πετράκος, *Το ιερό της Νεμέσεως στον Ραμούντα*, *Αρχαιολογία* 39 (1991) 33-40.
- Pflug 1989: H. Pflug, *Römische Porträtstelen in Oberitalien : Untersuchungen zur Chronologie, Typologie und Ikonographie* (Mainz 1989)
- Picozzi 1990: M. G. Picozzi, στο: F. Carici – H. Keutner – L. Musso – M. G. Picozzi (επιμ.), *Catalogo della Galleria Colonna in Roma: Sculture* (Roma 1990), 223-224, αρ. 120.
- Pinkwart 1980: D. Pinkwart, *κριτική του: Linfert, Kunstzentren hellenistischer Zeit: Studien an weiblichen Gewandfiguren*, Wiesbaden 1976, *Gnomon* 52, 1980, 41-48.
- Πλάτων 1956: Ν. Πλάτων, *Η αρχαιολογική κίνησης εν Κρήτη κατά το έτος 1956*, *Κρητικά Χρονικά* Ι', 1956, τεύχος ΙΙΙ, 405-422.
- Pollitt 1994: J. J. Pollitt, *Η τέχνη στην ελληνιστική εποχή* (Αθήνα 1994)
- Portale 2013: E. C. Portale, *Augustae, Matrons, Goddesses: Imperial Women in the Sacred Space*, στο: M. Galli (επιμ.), *Roman power and Greek sanctuaries: Forms of interaction and communication* (Αθήνα 2013) 205-243.
- Poulsen 1923: F. Poulsen, *Greek and Roman portraits in English country houses* (Oxford 1923)
- Poulsen 1928: F. Poulsen, *Porträtstudien in norditalienischen Provinzmuseen* (København 1928)
- Qualiati 1910: Q. Quagliati, *Regione II (Apulia) V. Brindisi*, *NSc* 1910, 145–152.
- Rosenbaum 1960: E. Rosenbaum, *A catalogue of Cyrenaican portrait sculpture* (London 1960)
- Rumscheid 1998: F. Rumscheid, *Führer durch das "Pompeji Kleinasiens"* (Istanbul 1998)
- Rüsçh 1908: A. Rüsçh, *Guida illustrata del Museo Nazionale di Napoli* (Neapel 1908)
- Saletti 1968: C. Saletti, *Il ciclo statuario della basilica di Velleia* (Milano 1968)
- Schmidt 1967: E. Schmidt, *Römische Frauenstatuen* (München 1967)

- Scholz 1992: B. I. Scholz, Untersuchungen zur Tracht der römischen matrona (Köln 1992)
- Sciarra 1976: B. Sciarra, Brindisi, Museo archeologico provincial (Bologna 1976)
- Scrinari 1972: V. S. M. Scrinari, Museo Archaeologico di Aquileia. Sculture romane (Roma 1972)
- Sgubini Moretti 1982-1984: A. M. Sgubini Moretti, Statue e ritratti onorari da Lucus Feroniae, *RendPontAc* 55-56, 1982-1984, 71-109.
- Smith 2006: R. R. R. Smith, Roman portrait statuary from Aphrodisias, *Aphrodisias 2* (Mainz am Rhein 2006) 305-308.
- Στάης 1891: Β. Στάης, Αγάλματα εκ Ραμνούντος, *AE* 1891, 44-62
- Στεφανίδου-Τιβερίου 2006: Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, Δέκα αιώνες πλαστικής στη Μακεδονία. Συμπεράσματα από το πρόγραμμα «Μελέτη και δημοσίευση των γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης», *ΑΕΜΘ* 20, 2006, 341-356.
- Stewart 1979: A. Stewart, Attika: studies in Athenian sculpture of the Hellenistic age (Λονδίνο 1979)
- Themelis 1994: P. Themelis, Artemis Ortheia at Messene: The epigraphical and archaeological evidence, στο: R. Hägg (επιμ.), *Ancient Greek cult practice from the epigraphical evidence: proceedings of the Second International Seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Swedish Institute at Athens, 22-24 November 1991*(Stockholm 1994) 101-122.
- Themelis 1998: P. Themelis, Attic Sculpture from Kallipolis (Aitolia), στο: O. Palagia – W. Coulson (επιμ.), *Regional schools in Hellenistic sculpture: proceedings of an international conference held at the American School of Classical Studies at Athens, March 15-17, 1996* (Oxford 1998) 49-59.
- Themelis 2012-2013: P. Themelis, Sculpture from Eleutherna, *Ευλυμένη* 13-14, 2012-2013, 9-44 (Ρέθυμνο 2013)
- Traversari 1960: G. Traversari, Statue iconiche femminili cirenaiche: contributi al problema delle copie e rielaborazioni tardo-ellenistiche e romano-imperiali (Roma 1960)
- Tuccinardi 2017: S. Tuccinardi, Sculture romane da Formia. Una proposta di lettura in contest, στο: C. Capaldi – C. Gasparro (επιμ.), *Complessi monumentali e arredo scultoreo nella Regio I Latium et Campania: nuove scoperte e proposte di lettura in contesto: atti del Convegno internazionale, Napoli, 5 e 6 dicembre 2013* (Napoli 2017) 49-68.
- von den Hoff 2008: R. von den Hoff, Images and Prestige of Cult Personnel in Athens between the Sixth and the First Centuries B.C., στο: B. Dignas – K. Trampedach (επιμ.), *Practitioners of the Divine: Greek Priests and Religious*

- Officials from Homer to Heliodorus, Kolloquium Washington D. C. 2004, (Washington 2008) 107-141.
- Vorster 2007: C. Vorster, Die Plastik des späten Hellenismus-Porträts und rundplattische Gruppen: P. C. Bol, Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst III: Hellenistische Plastik (Mainz 2007) 273-331.
 - Waldhauer 1936: O. Waldhauer, Die antiken Skulpturen der Ermitage, Archäologische Mitteilungen aus russischen Sammlungen III (Berlin 1936)
 - Waywell 1978: G. Waywell, The free-standing sculptures of the Mausoleum at Halicarnassus in the British Museum: a catalogue (London 1978)
 - Waywell 1993: G. Waywell, The Ada, Zeus and Idrieus relief from Tegea in the British Museum, στο: O. Palagia – W. Coulson (επιμ.), Sculpture from Arcadia and Laconia : proceedings of an international conference held at the American School of Classical Studies at Athens, April 10-14, 1992 (Oxford 1993) 79-86.
 - Woodward 1926-1927: A. M. Woodward, Excavations at Sparta, BSA 28, 1926-1927, 1-48.
 - Zanker 1983: P. Zanker, Zur Bildnisrepräsentation führender Männer in mittelitalischen und campanischen Städten zur Zeit der späten Republik und der julisch-claudischen Kaiser, στο: M. Cébeillac-Gervasoni (επιμ.), Les Bourgeoisies municipales italiennes aux IIIème et Ier siècles av. J.C., Institut Français de Naples, le 7–10 décembre 1981 (Paris 1983) 251–266.
 - Zanker 2006: P. Zanker, Ο Αύγουστος και η δύναμη των εικόνων (Αθήνα 2006)

ΕΙΚΟΝΕΣ

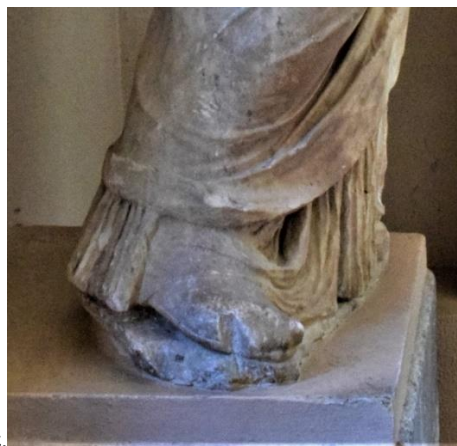

Αρ. 1, εικ. 1-1β: Το γυναικείο άγαλμα 555, όπως εκτίθεται στο ΜΕ. (πηγή: Σ. Κατάκης)

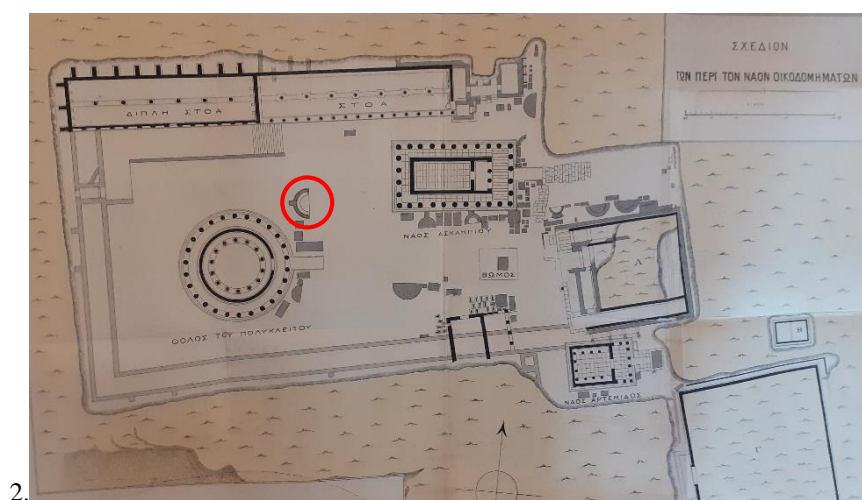
Αρ. 1, εικ. 1γ: Λεπτομέρεια του αγάλματος 555. (πηγή: Σ. Κατάκης)

1δ.

1ε.

2.

Αρ. 1, εικ. 1δ-ε: Λεπτομέρειες του αγάλματος 555. (πηγή: Σ. Κατάκης)

Εικ. 2: Κάτοψη του ιερού του Ασκληπιού. Σημειώνεται η θέση της εξέδρας, κοντά στην οποία εικάζεται ότι εντοπίστηκε το άγαλμα 555. (πηγή: Καββαδίας 1884, πίν. Α')

3.

4.

4α.

5.

Αρ. 4, εικ. 3: Το επώνυμο άγαλμα της Formia. Formia, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 147680. (πηγή: Aurigemma 1930-1931, εικ. 7)

Αρ. 7, εικ. 4: Άγαλμα από την Απολλωνία της Ιλλυρίας. Rojani, Αρχαιολογικό Μουσείο. (πηγή: [https://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view\[layout\]=marbilder_item&search\[constraints\]\[marbilder\]\[searchSeriennummer\]=6631384#](https://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view[layout]=marbilder_item&search[constraints][marbilder][searchSeriennummer]=6631384#))

Αρ. 7, εικ. 4α: Λεπτομέρεια του αγάλματος της Απολλωνίας. (πηγή: [https://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view\[page\]=17&view\[category\]=overview&view\[section\]=uebersicht&view\[layout\]=marbilder_item&search\[sort\]=sortScannummer&search\[data\]=ALL&search\[sortorder\]=ASC&search\[mode\]=detail&search\[match\]=similar&view\[active_tab\]=zugehoeriges&search\[constraints\]\[marbilder\]\[PS_ObjektID\]=26299&view\[active_tab\]=zugehoeriges](https://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view[page]=17&view[category]=overview&view[section]=uebersicht&view[layout]=marbilder_item&search[sort]=sortScannummer&search[data]=ALL&search[sortorder]=ASC&search[mode]=detail&search[match]=similar&view[active_tab]=zugehoeriges&search[constraints][marbilder][PS_ObjektID]=26299&view[active_tab]=zugehoeriges))

Αρ. 5, εικ. 5: Άγαλμα της Νεότερης Αγριπίνας από τη Βασιλική της Velleia. Parma, Museo Nazionale di Antichità, αρ. ευρ. 830. (πηγή: Alexandridis 2004, πίν. 22.3)

Αρ. 3, εικ. 6: Άγαλμα από τη Νίμες στη νότια Γαλλία. (πηγή: Espérandieu III, αρ. 2689)

Αρ. 8, εικ. 7: Άγαλμα από την Πάτρα. Αρχαιολογικό Μουσείο Πάτρας, αρ. ευρ. 643. (πηγή: Αγαλλοπούλου 1973/1974, πίν. 257α)

Αρ. 6, εικ. 8: Άγαλμα από το γυμνάσιο της Σικυώνας. Αρχαιολογικό Μουσείο Σικυώνας, αρ. ευρ. 2512. (πηγή: Καζακίδη 2012, εικ. 12)

Αρ. 9, εικ. 9: Άγαλμα από την Αγορά της Κορίνθου. Αρχαιολογικό Μουσείο Κορίνθου, αρ. ευρ. 813. (πηγή: Johnson 1931, αρ. 10)

Αρ. 2, εικ. 10: Άγαλμα από το θέατρο της Σπάρτης. Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης, αρ. ευρ. 5105. (πηγή: Woodward 1926/1927, εικ. 9)

Αρ. 10, εικ. 11: Άγαλμα εντοιχισμένο στο δημαρχείο Ιουλίδος στην Κέα. (πηγή: Μαχαίρα 1998, εικ. 1)

Αρ. 11, εικ. 12: Άγαλμα από την Ελεύθερνα. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, αρ. ευρ. Λ2412. (πηγή: Themelis 2012/2013, εικ. 19)

Αρ. 12, εικ. 13: Άγαλμα της λεγόμενης «Νεότερης Φαυστίνας» από το Νυμφαίο του Ηρώδη Αττικού στην Ολυμπία. Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας, αρ. ευρ. Λ158. (πηγή: Bol 1984, πίν. 47)

Αρ. 17, εικ. 14: Άγαλμα της λεγόμενης «Livilla» από το νησάκι του Τίβερη. Ρώμη, Museo Nazionale Romano, αρ. ευρ. 121216. (πηγή: Scholz 1992, εικ. 16)

Αρ. 20, εικ. 15: Άγαλμα από την Αγορά της Κυρήνης. (πηγή: Traversari 1960, XIV.1)

Αρ. 13, εικ. 16: Άγαλμα άγνωστης προέλευσης. Ρώμη, Μουσείο Καπιτωλίου, Atrio 3, αρ. ευρ. 38. (πηγή: Fittschen – Zanker 1983, πίν. I)

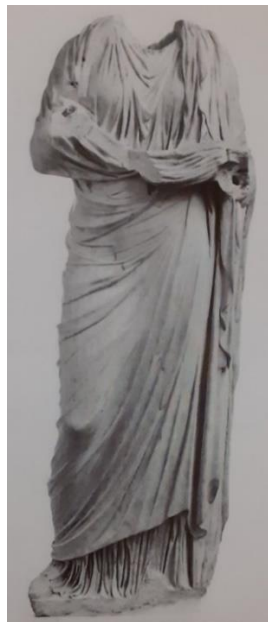
Αρ. 18, εικ. 17: Άγαλμα από το ιερό της Δήμητρας στην Κυρήνη. (πηγή: Traversari 1960, πίν. X.1)

18.

19.

20.

21.

22.

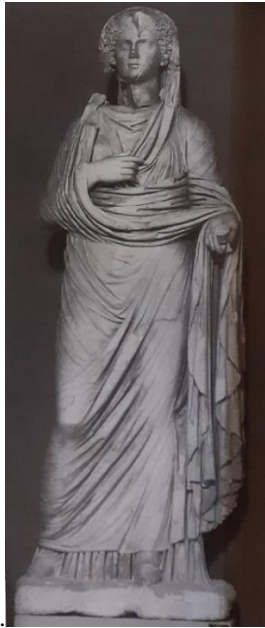
Αρ. 19, εικ. 18: Άγαλμα από την Κυρήνη. (πηγή: Rosenbaum 1960, πίν. LXX.4)

Αρ. 14, εικ. 19: Άγαλμα από τη Velia. Marina di Ascea, Antiquarium, αρ. ευρ. 17418. (πηγή: Fabbri – Trotta 1989, πίν. 67, 1)

Αρ. 15, εικ. 20: Άγαλμα άγνωστης προέλευσης. Ρώμη, Villa Doria Pamphilj. (πηγή: Palma 1977, πίν. 46)

Αρ. 16, εικ. 21: Άγαλμα άγνωστης προέλευσης. Κοπεγχάγη, Ny Carlsberg Glyptotek, Αρ. Ευρ. 551. (πηγή: Moltesen 2005, αρ. 134)

Αρ. 21, εικ. 22: Άγαλμα πιθανόν από την Επίδαυρο. ΕΑΜ. (πηγή: Γιαλούρης 1973/1974, πίν. 5α)

23.

24.

24α.

25.

26.

27.

Αρ. 25, εικ. 23: Άγαλμα της Πρεσβύτερης Αγριππίνας από τη Βασιλική της Velleia. Parma, Museo Nazionale di Antichità, αρ. ευρ. 829. (πηγή: Alexandridis 2004, πίν. 15.1)

Αρ. 26, εικ. 24: Άγαλμα από το γυμνάσιο της Σικυώνας. Αρχαιολογικό Μουσείο Σικυώνας, αρ. ευρ. 2511. (πηγή: Καζακίδη 2012, εικ. 11)

Αρ. 26, εικ. 24α: Πλάγια όψη του αγάλματος της Σικυώνας. (πηγή: Καζακίδη 2012, εικ. 13)

Αρ. 28, εικ. 25: Άγαλμα της Clodia Anthianilla από το Forum του Brindisi. Brindisi, Museo Archeologico Provinciale, αρ. ευρ. 142. (πηγή: Murer 2017, πίν. 22a)

Αρ. 22, εικ. 26: Άγαλμα από την Ακηλύια. Museo Archeologico, αρ. ευρ. 1502. (πηγή: Scrinari 1972, εικ. 100)

Αρ. 27, εικ. 27: Άγαλμα άγνωστης προέλευσης. Ρώμη, Palazzo Lancellotti. (πηγή: <https://arachne.dainst.org/entity/5571266?fl=20&q=70.3761&resultIndex=3>)

Αρ. 23, εικ. 28: Κορμός επιτύμβιου αγάλματος από τη Gers της νοτιοδυτικής Γαλλίας. (πηγή: Espérandieu 1966, αρ. 8909, πίν. I)

Αρ. 24, εικ. 29: Άγαλμα από το Lipari. Lipari, Giardino Esposito. (πηγή: Bonacasa 1964, πίν. 90.1)

Αρ. 29, εικ. 30: Άγαλμα της Vibullia Alcia Agrippina από το Νυμφαίο του Ηρώδη Αττικού στην Ολυμπία. Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας, αρ. ευρ. Δ157. (πηγή: Bol 1984, πίν. 39)

Αρ. 30, εικ. 31: Επιτύμβιο άγαλμα από την Πάτρα. Αρχαιολογικό Μουσείο Πάτρας. (πηγή: Δεκουλάκου 1976, πίν. 80δ)

Αρ. 31, εικ. 32: Άγαλμα από τη Σπάρτη. Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης. (πηγή: Kruse 1975, πίν. 77)

33.

34.

35.

36.

37.

38.

Αρ. 34, εικ. 33: Άγαλμα από την Ταραγόνα. Museu Paleocristià, αρ. ευρ. 2772. (πηγή: Koppel 1985, πίν. 39.1)

Αρ. 36, εικ. 34: Άγαλμα από την περιοχή Nazili. Σμύρνη, Kültürpark Müzesi, αρ. ευρ. 1477. (πηγή: Kruse 1975, πίν. 90)

Αρ. 32, εικ. 35: Άγαλμα από τη Ρώμη. Corso d' Italia 35 B. (πηγή: <https://arachne.dainst.org/entity/2413971?fl=20&q=56.1354&resultIndex=2>)

Αρ. 33, εικ. 36: Άγαλμα άγνωστης προέλευσης. Ρώμη, Villa Aldobrandini. (πηγή: <https://arachne.dainst.org/entity/2261845?fl=20&q=70.3995&resultIndex=3>)

Αρ. 35, εικ. 37: Άγαλμα άγνωστης προέλευσης. Ρώμη, Galleria Collona. (πηγή: Picozzi 1990, αρ. 120)

Αρ. 37, εικ. 38: Άγαλμα της Λιβίας από τη Βασιλική του Otricoli. Ρώμη, Μουσείο Βατικανού, Sala dei Busti, αρ. ευρ. 637. (πηγή: Alexandridis 2004, πίν. 4.2)

39.

40.

41.

42.

43.

44.

Αρ. 38, εικ. 39: Δυναστικό πιθανόν άγαλμα από πορφυρίτη. Παρίσι, Λούβρο, αρ. ευρ. NR. 67. (πηγή: Moltesen 2007, εικ. 7)

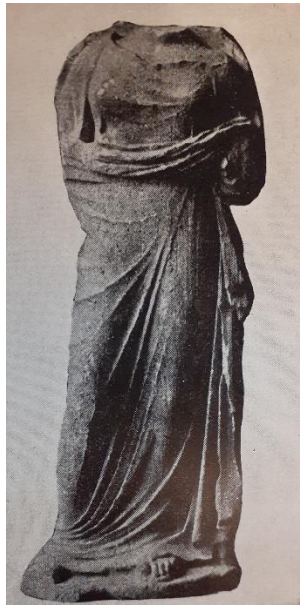
Αρ. 44, εικ. 40: Άγαλμα από το Frascati κοντά στη Ρώμη. Βερολίνο, Antikensammlung, αρ. ευρ. Sk 496. (πηγή: Blümel 1933, πίν. 20)

Αρ. 39, εικ. 41: Άγαλμα από τη Ρώμη. Museo Nazionale Romano, αρ. ευρ. 68. (πηγή: Bieber 1977, εικ. 809)

Αρ. 40, εικ. 42: Άγαλμα από την Ιταλία. Saint Petersburg, Ermitage. (πηγή: Waldhauer 1936, εικ. 35)

Αρ. 41, εικ. 43: Άγαλμα πιθανόν από την Ιταλία. Brentford, Sion House. (πηγή: Poulsen 1923, αρ. 102)

Αρ. 42, εικ. 44: άγαλμα από το Cherchel. Μουσείο Cherchel, αρ. ευρ. S14. (πηγή: Landwehr 1993, πίν. 86)

45.

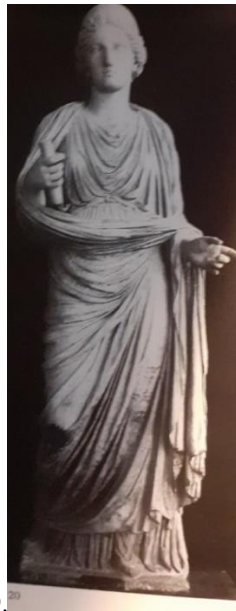
46.

47.

48.

49.

50.

Αρ. 43, εικ. 45: Επιτύμβιο αγαλμάτιο από την ανατολική νεκρόπολη των Επιζεφύριων Λοκρών. Gerace Marina, Μουσείο. (πηγή: Ferri 1926, εικ. 1)

Αρ. 45, εικ. 46: Χάλκινο άγαλμα από το θέατρο του Herculaneum. Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 5589. (πηγή: Murer 2017, πίν. 13a)

Αρ. 46, εικ. 47: Άγαλμα της λεγόμενης «Ευτέρπης» Λούβρο. (πηγή: Bieber 1977, εικ. 825)

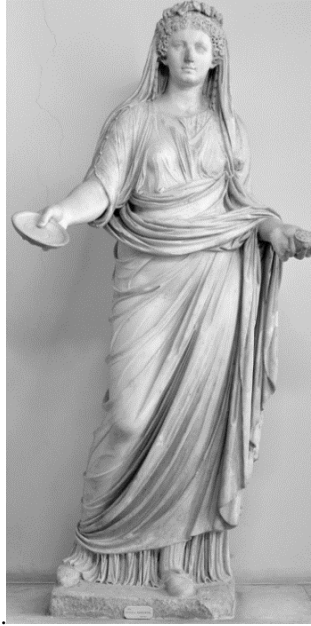
Αρ. 47, εικ. 48: Άγαλμα από το Herculaneum. Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 5612. (πηγή: Bieber 1977, εικ. 824)

Αρ. 49, εικ. 49: Άγαλμα από τον ναό της Τύχης στην Πομπηία. Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 6083. (πηγή: Scholz 1992, εικ. 20)

Αρ. 50, εικ. 50: Άγαλμα της λεγόμενης «Crispina». York, Castle Howard. (πηγή: Alexandridis 2004, πίν. 48.4)

51.

52.

53.

54.

55.

56.

Αρ. 48, εικ. 51: Άγαλμα από τον ναό του θεοποιημένου Αυγούστου. Lucus Feroniae, Μουσείο, αρ. ευρ. 91424. (πηγή: Sgubini Moretti 1982-1984, εικ. 12)

Αρ. 53, εικ. 52: Άγαλμα ιέρειας από την εμπορική αγορά της Πομπηίας. Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 6041. (πηγή: Murer 2017, πίν. 2a)

Αρ. 55, εικ. 53: Άγαλμα από την Κυρήνη. (πηγή: Bieber 1977, εικ. 823)

Αρ. 54, εικ. 54: Άγαλμα ιέρειας από την Atripalda. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, αρ. ευρ. GR 1873.8-20.741. (πηγή: Moltesen 2007, εικ. 11)

Αρ. 52, εικ. 55: Άγαλμα της Νεότερης Αγριππίνας από το Μητρώο της Ολυμπίας. Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας, αρ. ευρ. Α 143. (πηγή: Alexandridis 2004, πίν. 26.3)

Αρ. 51, εικ. 56: Άγαλμα της Νεότερης Αγριππίνας από τον Καίλιο Λόφο. Ρώμη, Μουσείο Καπιτωλίου. Centrale Montemartini, αρ. ευρ. N 1882 (κορμός), Κοπεγχάγη, Ny Carlsberg Glyptotek, αρ. ευρ. I. N. 753 (κεφάλι). (πηγή: Moltesen 2007, εικ. 1)

57.

58.

59.

60.

Εικ. 57: Η λεγόμενη «Αρτεμισία» από το Μασωλείο της Αλικαρνασσού. Βρετανικό Μουσείο, αρ. ευρ. 1001. (πηγή: Waywell 1978, αρ. 26)

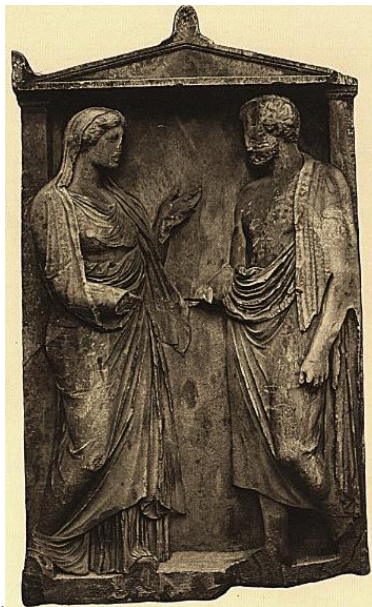
Εικ. 58: Ψηφισματικό ανάγλυφο από την Τεγέα. Βρετανικό Μουσείο. (πηγή: Waywell 1993, εικ. 1)

Εικ. 59: Ψηφισματικό ανάγλυφο από την Ακρόπολη των Αθηνών. Μουσείο Ακρόπολης, αρ. ευρ. 2758, 2427. (πηγή: Hoff 2008, εικ. 5)

Εικ. 60: Ψηφισματικό ανάγλυφο από την Ακρόπολη των Αθηνών. Βερολίνο, Antikensammlung, αρ. ευρ. Sk 882. (πηγή: Lawton 1995, πίν. 86)

61.

62.

63.

Εικ. 61: Αναθηματικό ανάγλυφο από το ιερό της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα. Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας, αρ. ευρ. NE 1153. (πηγή: Δεσπίνης 2010, πίν. 26)

Εικ. 62: Αττική επιτύμβια στήλη της Μνησιστράτης. ΕΑΜ, αρ. ευρ. 826. (πηγή: Conze II, πίν. CCXXII)

Εικ. 63: Αττική επιτύμβια στήλη. ΕΑΜ. (Conze I, πίν. LXXIII)

Εικ. 64: Τιμητικό άγαλμα από το ανάθημα του «Φιλοσόφου» των Δελφών. Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών, αρ. ευρ. 1817. (πηγή: Dillon 2010, εικ. 27)

Εικ. 65: Το αναθηματικό άγαλμα της Θέμιδος από τον Ραμνούντα. ΕΑΜ, αρ. ευρ. 231. (πηγή: Καλτσάς 2001, αρ. 568)

Εικ. 66: Τιμητικό άγαλμα από το ιερό της Δήμητρας στην Κυρήνη. (πηγή: Rosenbaum 1960, πίν. LXX.9)

Εικ. 67: Τιμητικό άγαλμα από το ιερό του Απόλλωνα στην Κυρήνη. (πηγή: Rosenbaum 1960, πίν. LXX.2)

Εικ. 68: Τιμητικό άγαλμα από το ιερό της Αρτέμιδος Πωλούς στη Θάσο. Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινούπολης, αρ. ευρ. 2150. (πηγή: Geominy 2007, εικ. 60)

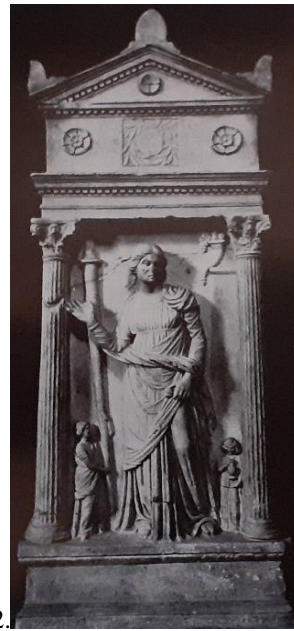
Εικ. 69: Τιμητικό άγαλμα από το ιερό της Αρτέμιδος Πωλούς στη Θάσο. Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινούπολης, αρ. ευρ. 2149. (πηγή: Geominy 2007, εικ. 61)

70.

71.

72.

73.

74.

75.

Εικ. 70: Τιμητικό άγαλμα από το ιερό της Αρτέμιδος Πωλούς στη Θάσο. Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινούπολης, αρ. ευρ. 2154. (πηγή: Geominy 2007, εικ. 59)

Εικ. 71: Πήλινο αγαματίδιο δεόμενης γυναίκας. (Jongkees 1948, εικ. 5)

Εικ. 72: Επιτύμβια στήλη ιέρειας από τη Σμύρνη. Βερολίνο, Staatlichen Museen, αρ. ευρ. SK 1767. (πηγή: Pfuhl – Möbius I, πίν. 66)

Εικ. 73: Επιτύμβια στήλη ιέρειας από τη Σμύρνη. (πηγή: Pfuhl – Möbius I, πίν. 66)

Εικ. 74: Επιτύμβια στήλη ιέρειας από τη Σμύρνη. Basmahane Museum. (πηγή: Pfuhl – Möbius I, πίν. 66)

Εικ. 75: Άγαλμα από την Κω. Αρχαιολογικό Μουσείο Κω, αρ. ευρ. 13. (πηγή: Eule 2001, εικ. 57)

76.

77.

78.

79.

Εικ. 76: Άγαλμα άγνωστης προέλευσης. Παρίσι, Λούβρο. (πηγή: Horn 1931, πίν. 39.1)

Εικ. 77: Επιτύμβια στήλη από άγνωστη περιοχή της Μ. Ασίας. (πηγή: Pfuhl – Möbius I, πίν. 77)

Εικ. 78: Επιτύμβιο άγαλμα από το μασωλείο του Asfionius Rufus. Sarsina. (πηγή: Aurigemma 1963, εικ. 41)

Εικ. 79: Επιτύμβιο άγαλμα της απελεύθερης Vertia Philumina από την Πομπηία. (πηγή: D' Ambrosio – De Caro 1983, OS 13)

Ο τύπος «Fundilia – Ευμαχίας» παρόλο που παρουσιάζει ορισμένα κοινά εικονογραφικά στοιχεία με τον τύπο «Formia» και ιδιαίτερα με την ανάπλαση του, είναι ανεξάρτητος τόσο από αυτόν όσο και από τον ευρύτερο εικονογραφικό τύπο των δεόμενων γυναικών. Για αυτόν τον λόγο κρίθηκε απαραίτητο να γίνει μια σύντομη παρουσίαση του στο παράρτημα αυτό. Τόσο ο τύπος «Formia» όσο και ο τύπος «Fundilia – Ευμαχίας» χρησιμοποιήθηκαν κυρίως σε ιδιωτικά τιμητικά και ταφικά εικονιστικά αγάλματα και όχι δυναστικά²⁰⁷. Ο τύπος εμφανίζεται ήδη από την ύστερη ρεπουμπλικανική περίοδο και ήταν ιδιαίτερα αγαπητός και κατά την πρώιμη αυτοκρατορική περίοδο, καθώς απαντά σε αρκετά τιμητικά και επιτύμβια αγάλματα, όπως επίσης και σε επιτύμβια ανάγλυφα²⁰⁸.

Η ονομασία του τύπου οφείλεται στα ονόματα δύο γυναικών, οι οποίες τιμήθηκαν δημόσια με εικονιστικό ανδριάντα. Ο πρώτος ανήκει στην Ευμαχία, με πρωτοβουλία της οποίας κτίστηκε ένα κτίριο στα νοτιοδυτικά του Forum της Πομπηίας²⁰⁹ (εικ. 1). Το άγαλμα εντοπίστηκε στο εσωτερικό του κτιρίου και μάλιστα σε προνομιακή θέση εντός κόγχης στον ίδιο άξονα με το άγαλμα της Fortuna Augusta. Η ταύτιση της μορφής είναι ασφαλής, εφόσον εντοπίστηκε μαζί με ενεπίγραφη βάση: «*Eumachiae L(uci) filia) / sacer(oti) publ(icae) / Fullones*»²¹⁰. Η Ευμαχία φορά χιτώνα, ιμάτιο και κλειστά υποδήματα. Το ιμάτιο καλύπτει την αριστερή της πλευρά, αφήνοντας όμως ακάλυπτο το στήθος. Το κεφάλι είναι καλυμμένο όπως επίσης και το μεγαλύτερο μέρος

²⁰⁷ Βλ. σημ. 94. Πιθανή εξαίρεση αποτελεί ο αποσπασματικά σωζόμενος κορμός ενός αγάλματος της Νεότερης Αγριππίνας από την Cosa. Antiquarium, αρ. ευρ. CD 611: Collins-Clinton 2009, 46-48, εικ. 21 (ύστερη εποχή Κλαυδίου – πρώιμη εποχή Νέρωνα). Κωνσταντινίδης 2016α, 67 σημ. 13 (αρ. 4/ τύπος «Δεόμενης»)

²⁰⁸ Pflug 1989, 82. Kockel 1993, 27 σημ. 230 (με κατάλογο των ολόγλυφων και ανάγλυφων έργων). Alexandridis 2004, 59 σημ. 540, 270. Murer 2017, 85.

²⁰⁹ Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 6232: Bieber 1977, 200 εικ. 827. Sgubini Moretti 1982/1984, 80-81. Pflug 1989, 82. Picozzi 1990, 224 σημ. 2. Kockel 1993, 27 σημ. 229 (αρ. 1). Filges 1997, 173 σημ. 695, 188 σημ. 850. Marcks 2008, 86. Murer 2017, 26-27, 72, 150 αρ. 1 πίν. 1a-b (ύστερη εποχή Αυγούστου ή Τιβέριου).

²¹⁰ Murer 2017, 150.

του δεξιού χεριού²¹¹. Έπειτα το ιμάτιο σχηματίζει τύλη την οποία η Ευμαχία χωρίζει σε δύο τμήματα κρατώντας τη από το μέσο της με το δεξί της χέρι στο ύψος του στήθους. Η τύλη σχηματίζει δύο καμπυλόσχημα τμήματα, που συνιστούν το διακριτικό στοιχείο του τύπου. Έπειτα το ιμάτιο τυλίγεται στον αριστερό πήχη και με το αριστερό της χέρι η Ευμαχία κρατά επίσης ένα τμήμα του.

Το δεύτερο άγαλμα ανήκει στην Fundilia, το οποίο αφιερώθηκε στο ιερό της Diana Nemoensis από τον ηθοποιό και απελεύθερο της Fundilius²¹² (εικ. 2). Σε αντίθεση με την Ευμαχία, η Fundilia φορά επιπλέον τη ρωμαϊκή *stola* και το κεφάλι της δεν καλύπτεται από το ιμάτιο. Στο κεφάλι πιθανόν έφερε ένα διακοσμητικό στοιχείο σε μορφή φτερού, όπως στο πορτρέτο της από την ερμαϊκή στήλη που εντοπίστηκε στον ίδιο χώρο²¹³. Όσον αφορά τη διάταξη του ιματίου παρατηρείται η κάλυψη του αριστερού στήθους από αυτό καθώς και το τρίγωνο, που σχηματίζεται καθώς στερεώνεται στην αριστερή πλευρά, χαρακτηριστικά που απαντούν στον τύπο «Formia». Η στάση του δεξιού χεριού είναι ίδια με εκείνη της Ευμαχίας. Αντίθετα το αριστερό χέρι της Fundilia είναι ελεύθερο. Παρά τις μικρές διαφοροποιήσεις σε λεπτομέρειες μεταξύ των δύο αγαλμάτων θεωρείται ότι προέρχονται από το ίδιο εργαστήριο²¹⁴.

Ο τύπος σώζεται σε μια σειρά πολλών αντιγράφων η συντριπτική πλειονότητα των οποίων εντοπίζεται στην Ιταλία. Ένα από αυτά χρονολογείται στην πρόιμη εποχή του

²¹¹ Η Murer 2017, 27, αμφιβάλλει σχετικά με το κατά πόσο η Ευμαχία έχει απεικονιστεί ως ιέρεια παρά την ιδιότητα της αυτή, εφόσον η κάλυψη του κεφαλιού από το ιμάτιο δεν υπονοεί απαραίτητα την ιερατική ιδιότητα αλλά την ευσέβεια της μορφής. Βλ. επίσης σημ. 91. Ο Filges 1997, 173 σημ. 695, επισημαίνει ότι στην περίπτωση αυτή η Ευμαχία απεικονίζεται ως ευεργέτιδα.

²¹² Κοπεγχάγη, Ny Carlsberg Glyptothek, αρ. ευρ. 708: Horn 1931, 19 σημ. 3. Poulsen I, 114 αρ. 78, πίν. 134 (εποχή Τιβέριου). García y Bellido 1949, 203. Schmidt 1967, 7 σημ. 28. Bieber 1977, 200 εικ. 830 (εποχή Τιβέριου). Sgubini Moretti 1982-1984, 81 σημ. 24. Pflug 1989, 82. Fabbri – Trotta 1989, 114. Picozzi 1990, 224 σημ. 6. Scholz 1992, 39 αρ. St. 14 (ύστερη εποχή Τιβέριου). Kockel 1993, 27 σημ. 229. Filges 1997, 188 σημ. 848. Boschung 2002, 109 αρ. 35.5 πίν. 83.1. Fejfer 2008, 286 εικ. 27, 30. Marcks 2008, 86. Galli 2014, 160. Murer 2017, 79, 184 αρ. 18 πίν. 18 (εποχή Κλαυδίου). Το άγαλμα της Fundilia συμπλήρωνε ακόμα ένα ολόγλυφο έργο, το άγαλμα του Fundilius. Στον ίδιο χώρο βρέθηκαν επίσης οκτώ ερμαϊκές στήλες. Η μια από αυτές έφερε ακόμα πορτρέτο της Fundilia, ενώ οι υπόλοιπες εικάζεται ότι απεικόνιζαν ηθοποιούς. Πιο αναλυτικά για το σύνολο των αγαλμάτων βλ. Fejfer 2008, 285-305.

²¹³ Fejfer 2008, 300. Ο Kockel 1993, 42, θεωρεί ότι λόγω της «παλιομοδίτικης» κόμμωσης το πορτρέτο της ήταν μεταθανάτιο.

²¹⁴ Bieber 1977, 200.

Αυγούστου ²¹⁵ (**εικ. 3**). Ένα δεύτερο αντίγραφο της εποχής του Τιβέριου εντοπίστηκε στο νησάκι του Τίβερη ²¹⁶ (**εικ. 4**). Στο μεταγενέστερο αντίγραφο από την Via Prenestina της Ρώμης παρατηρείται ότι η μορφή κρατά το μάτιο με το αριστερό της χέρι, όπως και στο άγαλμα της Ευμαχίας ²¹⁷ (**εικ. 5**). Η ίδια λεπτομέρεια απαντά και στο αποσπασματικά σωζόμενο άγαλμα από την περιοχή Fara Sabina της Ρώμης ²¹⁸ (**εικ. 6**).

Στο τιμητικό άγαλμα από την περιοχή Lucus Feroniae, που αποτελεί συνεύρημα του γλυπτού **48 (εικ. 51)**, η μορφή ακολουθεί το σχήμα της Fundilia με ορισμένες διαφοροποιήσεις ²¹⁹ (**εικ. 7**). Το δεξί χέρι ανοίγει προς τα έξω, ενώ με το αριστερό χέρι η μορφή κρατά το μάτιο, όπως η Ευμαχία. Στη Velia ένα αντίγραφο του τύπου «Fundilia – Ευμαχίας» έχει εντοπιστεί μαζί με το άγαλμα **14 (εικ. 19)**, που ανήκει στην παραλλαγή I του τύπου «Formia» ²²⁰ (**εικ. 8**).

Σε ένα τιμητικό άγαλμα από το Herculaneum έχει απεικονιστεί μια νεαρή γυναίκα, που συχνά ταυτίζεται είτε με την Volasennia Tertia είτε με την κόρη του Balbus ²²¹ (**εικ. 9**). Η μορφή εμφανίζεται να τραβά με το δεξί της χέρι την τύλη του ματιού προς τη δεξιά πλευρά. Το ίδιο σχήμα ακολουθεί ένα άγαλμα από την περιοχή Marano της Νάπολης, το οποίο είναι πρωιμότερο από το άγαλμα του Herculaneum ²²² (**εικ. 10**). Το άγαλμα αυτό διαφοροποιείται ελαφρώς από εκείνο του Herculaneum, καθώς το αριστερό χέρι της μορφής είναι κατεβασμένο. Επιπλέον πιθανόν η μορφή να κρατά ένα

²¹⁵ Ρώμη, Museo Nazionale Romano, αρ. ευρ.121 996: MNR I, 7.2, 497-498 αρ. XVI,5 (πρώιμη εποχή Αυγούστου). Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 13).

²¹⁶ Ρώμη, Museo Nazionale Romano, αρ. ευρ.121 997: MNR I, 7.2, 495-496, αρ. XVI,3 (εποχή Τιβέριου). Fabbri – Trotta 1989, 114. Picozzi 1990, 224 σημ. 7. Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 14).

²¹⁷ Ρώμη, Museo Nazionale Romano, αρ. ευρ.124 732: MNR I, 8.2, 488-489, αρ. IX,13 (τέλη 1^{ου} αι. μ. Χ. – αρχές 2^{ου} αι. μ. Χ.). Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 15).

²¹⁸ Ρώμη, Museo Nazionale Romano, αρ. ευρ. 125 584: MNR I, 3 130-131, αρ. V,18. Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 16).

²¹⁹ Lucus Feroniae, Μουσείο, αρ. ευρ. 91410: Sgubini Moretti 1982/1984, 79-81, εικ. 4-5. Boschung 2002, 35, αρ. 3.6, πίν. 24.2,5

²²⁰ Marina di Ascea, Antiquarium, αρ. ευρ. 17417: Fabbri – Trotta 1989, 113-114 αρ. 26, πίν. 67,2. (εποχή Τιβέριου). Boschung 2002, 113 αρ. 39.16. Galli 2014, 160 σημ. 23. Murer 2017, 81, 85 σημ. 634, 230 αρ. A72 (εποχή Αυγούστου).

²²¹ Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 6249: Rüschi 1908, 17 αρ. 58. Murer 2017, 43, 85, 164-165 αρ. 8 πίν. 8 (εποχή Τιβέριου). Πιθανόν εντοπίστηκε μαζί με ακόμη δύο αγάλματα σήμερα στη Νάπολη. Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 6244, 6248: Murer 2017, 166-169 πίν. 9a-b 10a-b, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

²²² Νάπολη: Horn 1931, 81 σημ. 5 πίν. 41.3. Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 9).

τμήμα του ιματίου με το αριστερό της χέρι. Εκτός Ιταλίας αντίγραφα του τύπου εντοπίζονται στο Σπαλάτο ²²³, την Τύνιδα ²²⁴ και την Ισπανία ²²⁵ (**εικ. 11**).

Ο τύπος «Fundilia – Ευμαχίας» παραλλάσσεται σε δύο αγάλματα. Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για ένα επιτύμβιο άγαλμα επαρχιακού εργαστηρίου από τη δυτική νεκρόπολη της Ακυληίας ²²⁶ (**εικ. 12**). Το κεφάλι της μορφής είναι καλυμμένο, στοιχείο που δανείζεται από την Ευμαχία, ενώ παράλληλα στο μάτιο σχηματίζεται το τρίγωνο στην αριστερή πλευρά, όπως στο άγαλμα της Fundilia. Στη δεύτερη περίπτωση πρόκειται για ένα μεταγενέστερο άγαλμα της εποχής των Αντωνίωνων ²²⁷ (**εικ. 13**).

Οι τύποι «Formia» και «Fundilia – Ευμαχίας» παρά τη δημοφιλία τους κατά τους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους από τον 2^ο αι. μ. Χ. και εξής εμφανίζονται σπάνια ²²⁸. Εκτός από την παραλλαγή της **εικ. 13** στον 2^ο αι. μ.Χ. χρονολογείται ακόμα ένα αντίγραφο του τύπου από άγνωστη τοποθεσία ²²⁹ (**εικ. 14**). Αξιοπρόσεκτη είναι η επιλογή του τύπου σε δύο αγάλματα των ύστερων αυτοκρατορικών χρόνων. Το πρώτο ανήκει στη Εστιάδα Παρθένα Numisia Maximilla και χρονολογείται με ακρίβεια στο 201 μ.Χ. ²³⁰ (**εικ. 15**). Ο χιτώνας της μορφής είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος, ενώ το μάτιο σχηματίζει μια έντονη καμπύλη, πριν περάσει πάνω από το αριστερό χέρι. Το

²²³ Σπαλάτο, Μουσείο, αρ. ευρ. 113B: InstNegRom 82.2972. Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 27).

²²⁴ Musée du Bardo: InstNegRom 61.584. Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 28).

²²⁵ Merida: Garcia y Bellido 1949, 203 αρ. 246 πίν. 170. Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 10). Ο Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 29 A), αναφέρει ακόμα ένα άγαλμα από την Ισπανία. Επιπλέον η Marcks 2008, 86 αναφέρεται αναλυτικά σε αγάλματα του τύπου από την Ισπανία.

²²⁶ Ακυληία, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 51980: Schmidt 1967, 12 σημ. 49. Scholz 1992, 37 αρ. St.10 εικ. 15. Filges 1997, 188 σημ. 844.

²²⁷ Ρώμη, Museo Nazionale Romano: Bieber 1977, 201, εικ. 828.

²²⁸ Βλ. σημ. 187.

²²⁹ Ρώμη, Museo Nazionale Romano: MNR I, 7.2, 502 αρ. XVII,3. Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 17). Στα αντίγραφα του τύπου που εντοπίστηκαν στην Ιταλία συγκαταλέγονται επίσης τα εξής αγάλματα: i) Museo Avellino: InstNegRom 80.2553. Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 1). ii) Museo Benevento: InstNegRom 68.351. Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 5). iii) Ρώμη, Palazzo Lancelotti: InstNegRom 70.3756. Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 20). iv) Ρώμη, Museo Nazionale, αρ. ευρ. 730: MNR I,3, 125, αρ. V,12. Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 12). Σώζεται μόνο το κάτω μέρος. v) Ρώμη, S. Urbano: InstNegRom 71.1614. Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 22). vi) Ρώμη, San Severino: InstNegRom, 81.506. Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 25). vii) Πομπηία, Antiquarium: Kockel 1993, 27 σημ. 230 (αρ. 29). Murer 2017, 33, 221, αρ. A14. Πιθανόν επιτύμβιο. Ο Kockel 1993, 27 σημ. 230, περιλαμβάνει στον κατάλογο του και άλλα αγάλματα από την Ιταλία, για τα οποία στάθηκε αδύνατο να βρεθούν φωτογραφίες καθώς και περαιτέρω βιβλιογραφική τεκμηρίωση.

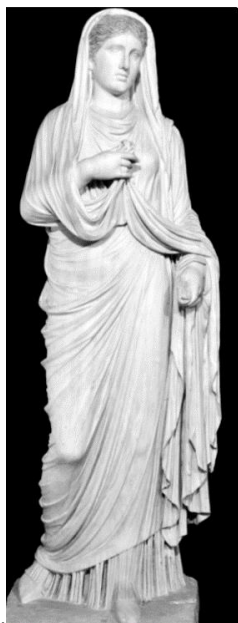
²³⁰ Bieber 1977, 201, εικ. 831.

δεύτερο άγαλμα χρονολογείται στα τέλη του 3^{ου} αι. μ.Χ. ή στις αρχές του 4^{ου} αι. μ.Χ.
²³¹ (εικ. 16). Η μορφή φορά επίσης ζωσμένο χιτώνα, ενώ με το αριστερό χέρι κρατά το μάτιο.

Η εικονογραφική συνάφεια μεταξύ του τύπου «Fundilia – Ευμαχίας» και της ανάπλασης του τύπου «Formia», όπως περιγράφηκε στο παράρτημα αυτό, υποδηλώνει και την εννοιολογική συνάφεια τους. Όπως έχει ήδη αναφερθεί για την ανάπλαση του τύπου «Formia» η κλειστή στάση των αγαλμάτων, που επιτυγχάνεται με την τοποθέτηση του δεξιού χεριού στο μάτιο, παραπέμπει εικονογραφικά στη «Μικρή Ηρακλειώτισσα». Το μοτίβο αυτό χρησιμοποιείται, προκειμένου να τονιστεί η αιδημοσύνη και η αρετή των γυναικών ²³².

²³¹ Ρώμη, Villa Borghese: Bieber 1977, 201, εικ. 832.

²³² Βλ. σημ. 56.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

Εικ. 1: Άγαλμα της Ευμαχίας από την Αγορά της Πομπηίας, Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 6232. (πηγή: Murer 2017, πίν. 1a)

Εικ. 2: Άγαλμα της Fundilia από το ιερό της Diana Nemorensis. Κοπεγχάγη, Ny Carlsberg Glyptothek, αρ. ευρ. 708. (πηγή: Murer 2017, πίν. 18)

Εικ. 3: Άγαλμα άγνωστης προέλευσης. Ρώμη, Museo Nazionale, αρ. ευρ.121 996. (πηγή: MNR I,7.2, αρ. XVI,5)

Εικ. 4: Άγαλμα από το νησάκι του Τίβερη. Ρώμη, Museo Nazionale, αρ. ευρ.121 997. (πηγή: MNR I,7.2, αρ. XVI,3)

Εικ. 5: Άγαλμα από τη Via Prenestina. Ρώμη, Museo Nazionale, αρ. ευρ.124 732 (πηγή: MNR I, 8.2, αρ. IX,13)

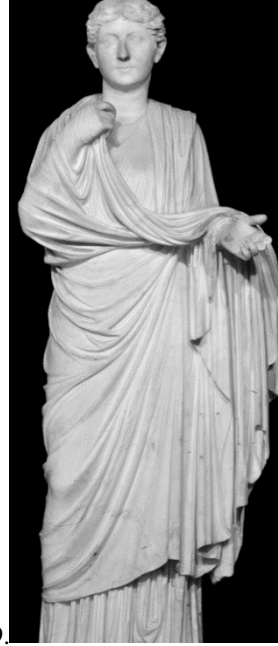
Εικ. 6: Άγαλμα από την περιοχή Fara Sabina. Ρώμη, Museo Nazionale, αρ. ευρ. 125 584 (πηγή: MNR I, 3, αρ. V,18)

7.

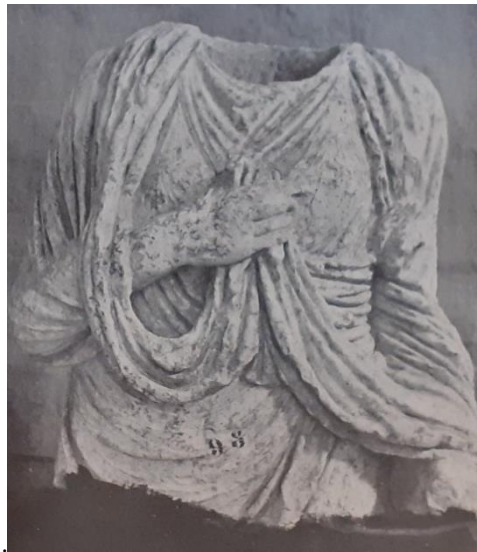
8.

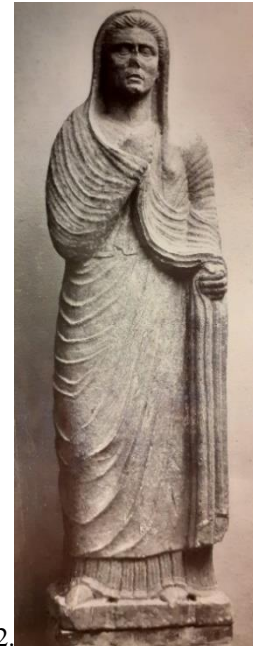
9.

10.

11.

12.

Εικ. 7: Άγαλμα από τον ναό του θεοποιημένου Αυγούστου. Lucus Feroniae, Μουσείο, αρ. ευρ. 91410. (πηγή: Sgubini Moretti 1982-1984, εικ. 4)

Εικ. 8: Άγαλμα από τη Velia. Marina di Ascea, Antiquarium, αρ. ευρ. 17417. (πηγή: Fabbri – Trotta 1989, πίν. 67,2)

Εικ. 9: Άγαλμα από το Herculaneum. Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, αρ. ευρ. 6249. (πηγή: Murer 2017, πίν. 8)

Εικ. 10: Άγαλμα από το Marano της Νάπολης . (Horn 1931, πίν. 41.3)

Εικ. 11: Άγαλμα από τη Merida της Ισπανίας. (πηγή: Garcia y Bellido 1949, πίν. 170)

Εικ. 12: Επιτύμβιο άγαλμα από τη δυτική νεκρόπολη της Ακυληίας. Ακυληία, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 51980. (πηγή: Scholz 1992, εικ. 15)

13.

14.

15.

16.

Εικ. 13: Άγαλμα άγνωστης προέλευσης. Ρώμη, Museo Nazionale Romano. (πηγή: Bieber 1977, εικ. 828)

Εικ. 14: Άγαλμα άγνωστης προέλευσης. Ρώμη, Museo Nazionale Romano. (πηγή: MNR I, 7.2, αρ. XVII,3)

Εικ. 15: Άγαλμα της Εστιάδας Παρθένας Numisia Maximilla. (πηγή: Bieber 1977, εικ. 831)

Εικ. 16: Άγαλμα άγνωστης προέλευσης. Ρώμη, Villa Borghese. (πηγή: Bieber 1977, εικ. 832)